

**MILITÄRHISTORISK
TIDSKRIFT
2007**

MILITÄRHISTORISK TIDSKRIFT 2007

Redaktörer:
Göran Rydeberg
Fredrik Thisner
Gunnar Åselius

Militärhistorisk Tidskrift 2007

Omslagsbild: Jatsikhen Nihal Singh ur Rattrays sikker, åttio år, företrädare för de "krigiska raserna" i Brittiska Indiens armé, ca 1880. (Källa: Ashok Nath)

© Försvarshögskolan och respektive författare 2007

Mångfaldigandet av innehållet i denna bok är enligt lagen om upphovsrätt förbjudet utan medgivande av Försvarshögskolan.

Bokens innehåll har granskats och godkänts av Militärvetenskapliga institutionens publikationsråd.

Serieredaktörer: Göran Rydeberg, Fredrik Thisner och Gunnar Åselius

Grafisk form och teknisk redigering: Elsa Johannesson

Tryck: Elanders, Vällingby 2007

Första upplagan, första tryckningen, december 2007

ISSN 0283-8400

För mer information om Försvarshögskolans publikationer, kontakta oss på telefonnummer 08-553 42 500 eller besök vår hemsida www.fhs.se/publikationer.

Innehåll

Förord	7
Om svensk militärvetenskaplig forskning <i>Hervé Coutau-Bégarie</i>	9
Martial Race Theory in the South Asian Context <i>Ashok Nath</i>	31
Karriärist eller hetsporre? En studie av svenska officerare i utrikes krigstjänst under 1800-talets andra hälft <i>Esbjörn Larsson</i>	43
Jung och Vougt <i>Kaj Björk</i>	67
Svenska militärhistoriska kommissionen under år 2007 <i>Lars Ericson Wolke</i>	85
<i>Recensioner</i>	
Williamson Murray and Richard Hart Sinnreich (red.), <i>The Past as Prologue. The Importance of History to the Military Profession</i> , anmälan av Lars Wedin och av Michael Hesselholt Clemmesen	89
Azar Gat, <i>War in Human Civilization</i> . anmälan av Lars Wedin	98
Rolf Hobson, <i>Krig og strategisk tenkning i Europa 1500–1945</i> , anmälan av Gunnar Åselius	104
Mirkka Lappalainen, <i>Släkten – Makten – Staten. Familjen Creutz i 1600-talets Sverige</i> , anmälan av Lars Ericson Wolke	108
Peter From, <i>Katastrofen vid Poltava</i> , anmälan av Lars Ericson Wolke	111

Christopher Collstedt, <i>Duellanten och rättvisan. Duellbrott och synen på manlighet i stormaktstidens slutskede</i> , anmälan av Göran Rydeberg	115
David Bell, <i>The First Total War: Napoleon's Europe and the Birth of Warfare as we Know it</i> , anmälan av Gunnar Åselius	118
Martin Hårdstedt, <i>Finska kriget 1808–1809</i> , anmälan av Olof Santesson	121
Eva Helen Ulvros, <i>Oscar I. En biografi</i> , anmälan av Göran Rydeberg	125
Dare Wilson, <i>Tempting the Fates. A Memoir of Service in the Second World War, Palestine, Korea, Kenya and Aden</i> , anmälan av Lars Wedin	129
Ted Morgan, <i>My Battle of Algiers: A Memoir</i> , anmälan av Urban Schöön	131
Peter Handberg, <i>Undergångens skuggor. Missiler och Möten</i> , anmälan av Fredrik Thisner	135
Robert Dalsjö, <i>Life-Line Lost: The Rise and Fall of 'Neutral' Sweden's Secret Reserve Option of Wartime Help from the West</i> , anmälan av Jerker Widén	138
Författare	143
Militärhistorisk tidskrift	145

Förord

Härmed överlämnas den tjuugoåttonde årgången av *Militärhistorisk tidskrift* i läsarnas händer. Fortsättningsvis måste vi tyvärr från och med detta nummer upphöra med tidskriftens prenumerationsverksamhet. *Militärhistorisk tidskrift* kan beställas via Försvarshögskolans internetbokhandel eller per post från redaktionen.

Sommaren 2000 besökte den franske strategiprofessorn Hervé Coutau-Bégarie Stockholm i samband med den internationella militärhistoriska kommissionens 26:e kongress. När konferensen väl hade avslutats dröjde sig professorn kvar i Sverige för att lära känna den svenska krigsvetenskapen. Han möttes av semesterstängda forskningsbibliotek, men blev åtminstone insläppt i läsesalen på Kungliga biblioteket. Med hjälp av ett svenskt-franskt lexikon och sin beundransvärda energi lyckades han där skaffa sig en snabb överblick över den militära facklitteraturen i Sverige, från 1500-talet fram till vår egen tid. Den uppsats som blev resultatet har MHT glädjen att presentera i svensk språkdräkt i detta nummer. Cotau-Bégaries lilla skiss kan givetvis inte jämföras med Lars Ericson Wolkes monumentala verk *Krigets idéer. Svenska tankar om krigföring*, som utkommit denna höst och som är den första grundliga studien av den svenska krigsvetenskapens idéhistoria (del I täcker tiden fram till 1920, och en fortsättning har utlovats). Cotau-Bégaries uppsats har dock legat opublicerad ett antal år, och förtjänar därför ändå uppmärksamhet som en sorts pionjärinsats. Som alltid har det också intresse att få den svenska traditionen inom ett visst vetenskapsområde speglad genom en utländsk betraktares perspektiv.

Doktorand Ashok Nath vid Stockholms universitet, med en bakgrund som officer i den indiska armén och som forskare vid MHA:s motsvarighet i New Delhi (Centre of Armed Forces Historical Research, United Service Institution of India), presenterar i ett kort bidrag den centrala problematiken i sin kommande avhandling: hur ”the martial race theory” – den i hinduiskt kastväsende rotade föreställningen om att vissa etniska grupper i Indien erbjöd särskilt gott soldatmaterial – uppstod i den brittiska kolonialarmén, och sedan fördes vidare till de självständiga staterna Indiens och Pakistans krigsmakter efter 1947.

Esbjörn Larsson, som i december år 2005 disputerade på en uppmärksamman avhandling om utbildningen vid Kungl. Krigsakademin Karlberg 1792–1866 (*Från adlig uppfostran till borgerlig utbildning*), bidrar till årets MHT med en studie kring svenska officerare i internationell krigstjänst under 1800-talets senare hälft. Bara något halvsekel efter Sveriges sista krig verkar krigserfarenheter ha förlorat allt meritvärde i en svensk militär karriär. Till stor del hängde detta samman med det framväxande industrisamhällets byråkratisering och en tilltagande fixering vid formella utbildningskvalifikationer framför praktisk erfarenhet. De officerare som försvann till utländska krigsskådeplatser drevs därför sannolikt av andra motiv än karriärlystnad, menar Larsson.

Ambassadör Kaj Björk, författare till uppmärksammade biografier, senast över den socialdemokratiska försvarsministern 1945–1951 Allan Vougt, diskuterar i sitt bidrag till årets MHT relationen mellan Vougt och den man som innehade posten som överbefälhavare under större delen av Vougt's försvarsministertid – Helge Jung. Med utgångspunkt i Jungs dagboksanteckningar har det spända förhållandet mellan de bägge analyserats av Gabriella Theiler i en uppsats i MHT 1998 (”Snygg gosse”). Björk vill här lägga här ett vidare perspektiv på relationen, bland annat med utgångspunkt i de båda männens karriärer och 1900-talets svenska historia.

Lars Ericson Wolke, Svenska militärhistoriska kommissionens ordförande, ger en sedvanlig översikt över kommissionens verksamhet under år 2007.

Avslutningsvis recenserar en del nyutkommen litteratur med militärhistorisk anknytning.

Redaktionen önskar MHT:s läsare ett gott nytt år 2008.

Göran Rydeberg, Fredrik Thisner och Gunnar Åselius

Om svensk militärvetenskaplig forskning¹

Hervé Coutau-Bégarie

Föreliggande uppsats har tillkommit med anledning av den internationella kongressen i militärhistoria i Stockholm år 2000. Tiden har inte medgivit att genomföra noggranna studier på plats, eftersom Armémuseums bibliotek (under ombyggnad) och Försvarshögskolans bibliotek (personalen på semester) inte varit tillgängliga. Det har därför varit nödvändigt för mig att begränsa mig till en översyn av Kungliga bibliotekets kataloger och att studera några arbeten om flygkrigföring. Detta arbete, som senare har kompletterats med utgångspunkt i Pohlers bibliografi och under korta vistelser i Sverige, är endast en skiss, avsedd att inleda en reflexion och att väcka reaktioner bland svenska historiker. På Internetspråk skulle man kalla den en *Request for Comments*.

Problemet

Den svenska neutralitetspolitiken har underlättats av en fördelaktig geostrategisk position (ingen framsida mot havet, en försvarsbarriär mot Östersjön

1. Artikeln kommer att publiceras i tidskriften *Stratégique* nr 89 (utges av Institut de Stratégie Comparée i Paris). Den har översatts från franska av professor Gunnar Åselius och FD Göran Rydeberg, MHA.

gentemot stormakter) som sedan nästan två sekler har skyddat landet mot krig. Men före denna period var Sverige djupt engagerat i kampen om hegemonin i Östersjöområdet och också under trettioåriga kriget, i Napoleonkrigen och i de stora europeiska konflikterna; under åren 1550–1721 har Sverige enbart upplevt 50 fredsåar, medan dess rival *à priori*, Danmark, som dessutom var än mera utsatt, åtminstone upplevde en dubbelt så lång fredspanning.² För övrigt får man inte glömma att den nutida neutralitetspolitiken har kunnat garanteras med en konsekvent militär styrka som kunnat säkra landets försvar.³ Det kan konstateras att den svenska militärhistorien, långt ifrån att vara ett tomt ark, är rik.

Den är idag ordentligt studerad. Lars Ericson har upprättat en balansräkning vid den 24:e internationella Militärhistorikerkongressen och visat att alla epoker, samtliga frågor, är behandlade i vetenskapliga arbeten som är otillräckligt kända till följd av språkhinder.⁴ Man kan samtidigt avslöja en brist: det finns ingenting särskilt rörande den svenska militärvetenskapens historia, i meningen publicerade skrifter om teori och doktrin. Visserligen kan det röra sig om ett ytligt intryck, som beror på otillräcklig dokumentation, men kontakterna med svenska historiker frammanar samma slutsats: en frånvaro av svensk militär- och sjökrigsvetenskap värd namnet. Hur kan man undgå att lägga märke till att med undantag för Rudolf Kjellen, som uppehåller sig mer vid geopolitiken än vid strategin, har ingen svensk författare inom detta ämnesområde uppnått en ens begränsad internationell ryktbarhet? Endast en tycks ha förärat ett föredrag eller en studie utanför svenska kretsar: överste G. M. Sprengporten, född i Finland, teoretiker rörande strid i skog, på 1700-talet.⁵

Orsaken ska därför utredas. En sådan frånvaro skulle för övrigt enkelt kunna förklaras med den pragmatism vilken man gärna tillskriver skandinaver. Det är samtidigt tillåtet att formulera två invändningar.

-
2. En lämplig presentation finns i Ulf Sundberg, *Svenska krig 1512–1814*, Stockholm, Hjalmarson & Högberg, 1999 och Lars Ericsons, Martin Hårdstedts, Per Ikos, Ingvar Sjöbloms och Gunnar Åselius magnifika bok, *Svenska slagfält*, Stockholm, Wahlström & Widstrand, 2003, med ypperliga illustrationer och mycket uttrycksfulla bataljkartor.
 3. Cf. Nathalie Blanc-Noël, *La Politique suédoise de neutralité active*, Paris, ISC-Économica, 1997.
 4. Lars Ericson, "Mars à la veille d'un nouveau millénaire. La recherche en Suède en histoire militaire pendant les années 1990", *Bibliographie internationale d'histoire militaire*, 21, 1999.
 5. Ilmari Hakala, "G.M. Sprengporten – a Tactician – some Aspects about the Swedish-Finnish Tactics in the Latter Part of the 18th Century", *Acta 13e colloque international d'histoire militaire*, Helsingfors, 1991.

Först en teoretisk sådan. Det finns inget exempel på ett utvecklat samhälle, ännu mindre ett europeiskt,⁶ som skulle ha utvecklat en krigskonst utslutande på empirisk erfarenhet och som aldrig i skrift skulle ha formaliserat en doktrin eller teori. Överallt finner man uppsatser, didaktiska, utredande eller historiska, publicerade eller opublicerade, mer eller mindre lyckade, mer eller mindre innehållsrika.⁷ Detta gäller för Portugal, Rumänien, Bulgarien, det moderna Grekland och Polen. Närliggande Danmark har efterlämnat en överflödande militärlitteratur,⁸ som bara väntar på sin uttolkare. Det är i alla fall förvånande att Sverige är det enda undantaget från regeln att teori och praktik marscherar tillsammans, om än inte alltid i takt.

Detta är så mycket mera förvånande, eftersom teorin får sin förstärkning från en historisk invändning. I europeisk historia hade Sverige före sitt relativa tillbakaträdande under 1800-talet inte varit någon andra rangens militärmakt, utan snarare tvärtom. Från 1500-talet ingriper landet aktivt i den kontinentala politiken och är efterfrågat som allianspartner.⁹ Under 1600-talet spelar Gustav II Adolf en förstaplansroll inom vad som idag benämns den moderna militära revolutionen och omvälver taktiken lika mycket som, om inte mer än, nederländarna under Oranien-Nassau. Hans efterträdare skapar ett Östersjöimperium¹⁰ som består av det stora nordiska kriget (1700–1721), under vilket Karl XII kastar sig in i en virvelvind av kampanjer som visserligen lämnar landet åderlätet, men för dess arméer till det inre av Ukraina. Fortfarande under Napoleonkrigen,¹¹ är Sverige inte en andra rangens nation, och Bernadotte leder en av de allierade arméerna under fälttåget 1814. 1848 bidrar interventionshotet från Sverige i samband med det tysk-danska kriget till ett provisoriskt vapenstillstånd. Alla dess krig nödvändiggjorde en effektiv militärapparat, som inte enbart kunde vila på praktiska erfarenheter,

-
6. Turkiet utgör undantaget. Dess rika militärhistoria kan endast jämföras med fattigdomen vad gäller dess militärlitteratur.
 7. Jfr. Hervé Coutau-Bégarie, *Traité de stratégie*, Paris, ISC-Économica, 5 utgåvan. 2005, kap. III.
 8. Jfr. *Bibliotheca Danica, Systematisk fortegnelse over den Danske Litteratur fra 1482 til 1830*, Köpenhamn, 1962, vol II, s. 329–348.
 9. Jfr. Claude Nordmann, *Grandeur et liberté de la Suède*, Paris-Louvain, Publications de la Sorbonne, 1972.
 10. Utmärkt sammanfattning i Göran Rystad, Klaus-R. Böhme och Wilhelm M. Carlgren (ed), *In Quest of Trade and Security. The Baltic in Power Politics 1500–1990*, 2 vols, Stockholm, Probus Förlag, 1995.
 11. Jfr. det omfattande specialnumret av *Meddelande från Armémuseum* 58–59, 1998–1999, "Between the Imperial Eagles. Sweden's Armed Forces during the Revolutionary and the Napoleonic Wars 1780–1820".

utan behövde utrustas med en doktrin som stödde sig på tänkande. Detta har utan tvekan gynnats av kontakterna med kontinenten, vilka vidmakthölls genom landets krig.

Många faktorer tillåter slutsatsen, utan stor risk att man tar fel, att det finns ett strukturerat svenskt militärt tänkande. För övrigt räcker det med att konstatera att det svenska marina tänkandet som också antagits inte existera, verkligen har trätt fram i ljuset tack vare att en forskare till sist har ägnat sig åt frågan.¹² Men det som går att fastslå genom ett logiskt resonemang måste fortfarande bevisas historiskt. Detta är svårt, eftersom indicierna är svaga.

Det första är general Bardins *Dictionnaire de l'armée de terre* (1850), som har inte mindre än 20 svenska författare som egna uppslagsord. Det är ett ansevärt antal. Tyvärr är Bardin långt ifrån en säker källa. Redan i slutet av 1800-talet beklagade den store lärde preussaren, Max Jähns, Bardins otillförlitlighet. Det måste framhållas att författare citerade av Bardin har varit omöjliga att identifiera, och detta i en så hög utsträckning att flera av dem kan misstänkas vara en frukt av en alltför livlig fantasi. En hastig genomgång vid Kungliga biblioteket i Stockholm bekräftar detta antagande. Bardin nämner en viss Borath, författare till *La Palestre suédoise ou l'art des armes*, i folioformat, Stockholm, 1693. Verk och författare är okända i KB:s kortregister, vilka endast innehåller en Borath, artillerilöjtnant vid mitten av 1700-talet. Å andra sidan är Karl-August Struensee, nämnd för en relativt omfattande produktion om artilleri och fortifikation och en översättning till tyska av *Réveries* av marskalk Moritz av Sachsen, en verklig person: problemet är att han är född 1735 i Halle, och faktiskt är dansk och inte svensk. Tre författare är nämnda av Bardin angående fortifikation: Stahlschwerht (*Principes et leçons sur la fortification régulière et irrégulière*, Köpenhamn, 1788; tysk översättning, Gotha, 1788), Stohlsverd (*Système de fortification*, 1755) och Strohlstherd (*Leçons sur l'art de la fortification*, 1755). Bardin eller hans efterföljare (eftersom han avled innan han hunnit fullborda sin bok, vilken utgavs av några officerare) har uppenbart inte förstått att de tre författarna i själva verket bara var en enda. Det 20-tal författare som behandlats i hans uppslagsbok har,

12. Lars Wedin, "Stratégie et politique navales en Suède. La synthèse de Daniel Landquist", *L'Évolution de la pensée navale IV*, ISC-Économica, 1994, s. 191–213; "Kjellén, la naissance de la géopolitique et la pensée navale suédoise", *L'Évolution de la pensée navale V*, ISC-Économica, 1995, s. 227–244; "D'une marine forteresse à une marine de haute mer. La transformation de la marine suédoise 1895–1910", *L'Évolution de la pensée navale VI*, ISC-Économica, 1997, s. 67–91; "La pensée navale suédoise après 1945", *L'Évolution de la pensée navale VII*, ISC-Économica, 1999, s. 189–217; "Un manuel suédois sur l'art de la guerre navale en 1887", *L'Évolution de la pensée navale VIII*, ISC-Économica, 2007.

med reservation för behovet av ytterligare kontroll av uppgifterna, minskats till ett 15-tal.

Inte desto mindre äger vi andra indicier som antyder att saken inte är hopplös. En systematisk genomgång borde kunna utesluta de författare som Bardin har hittat på. Å andra sidan får den andra att träda fram. Pohlers monumentalbibliografi avslöjar ett stort antal under 1800-talet, men också några från tidigare perioder.

En mödosam början

År 1494 publicerar skriftställaren Peder Månsson en introduktion till stridskonsten, *Stridz Konsth*, som huvudsakligen är en översättning av Vegetius.¹³ Sverige införs här i en allmäneuropeisk kontext, eftersom den romerske författaren var den allmänna källan till militärvetenskap vid slutet av medeltiden. Det är intressant att notera att den svenska översättningen är okänd även för de moderna specialisterna vad gäller Vegetius.¹⁴ Biskopen i Linköping Hemming Gadh studerade krigskonst i Italien 1481–1500. Hans fall är inte unikt. Enligt Lars Ericson ”hade vid 1500-talets inledning, en handfull militära ledare den allra modernaste kunskapen om krigskonst som man kunde finna i Europa”.¹⁵

Något mera än ett halvsekel senare hade ärkebiskopen i Uppsala i exil Olaus Magnus (italieniserat Olao Magno) publicerat ett stort arbete, skrivet på latin, angående de gotiska och svenska kungarnas historia (*Historia de gentibus septentrionalibus*, 1555), fullständigt översatt till italienska (1565) (*Historia de li modi e costumi e de la natura ed uso di guerreggiare de le genti e popoli settentrionali*, 1565) och som i förkortad form gjorde en stor succé i hela Europa (tysk översättning 1567, fransk 1561, italiensk 1561, nederländsk 1562, engelsk 1658).¹⁶ Arbetet intresserade visserligen flera etnologer än strateger eller taktiker, men man finner här flera taktiska eller strategiska infallsvinklar.

-
13. Peder Månssons text har utgivits av Robert Geete för Svenska Fornskriftsällskapet, *Peder Månssons skrifter på svenska*, Stockholm, 1913–1915.
 14. Särskilt Philippe Richardot, *Végèce et la culture militaire du Moyen Âge*, Paris, ISC-Economica, Bibliothèque stratégique, 1998.
 15. Lars Ericson, ”Farmers or mercenaries? The Swedish army in the late 15th and early 16th centuries”, *XXII Congress der Internationalen Kommission für Militärgeschichte* (Wien 1996), Acta 22, 1997, s. 65.
 16. Elena Balzamo, ”La fortune littéraire des frères Johannes et Olaus Magnus ou les enjeux de la traduction”, *Proxima Thulé. Revue d'études nordiques*, vol 5, våren 2006.

Det finns inget riktigt spår för tillfället, från vare sig 1600-¹⁷ eller 1700-talen efter en ordentlig samtida betraktelse rörande eller en uppföljning av Gustav II Adolfs reformer. Erik Zeeh, överstelöjtnant vid Krigsarkivet, framförde med viss försiktighet 1945:

De svenska militärerna under 1500-talet var inte några pennans män. Låt oss t ex ta höjdpunkten för den svenska stormaktstiden, dvs Gustav II Adolfs tyska krig. Man kunde föreställa sig att det skulle finnas mycket att läsa om detta. Men istället är det frapperande att konstatera att inte en enda svensk officer har lockats av detta ämne. Underättelser om denne store kungs krigskonst framkommer endast genom memoarer från några av hans skotska officerare.¹⁸

Det återstår att få veta om detta konstaterande också gäller för de civila historikerna. Detta är troligt efter vad man kan bedöma utifrån Pohler (I, s. 371–380) som särskilt citerar samtida tyska, franska och t o m italienska historiker men de svenska historikerna däremot först mycket senare (1800-talet).

Det första kända arbetet är märkligt nog en översättning av en mindre välkänd författare, en viss Aegidius Girs som översätter *Discorsi* av Francesco-Maria della Rovere (*Krijjz discours...*). Arbetet publiceras i Stockholm 1626. Ett bevis för ett regelbundet utbyte mellan Italien, först och främst Rom, och Sverige. Erik Zeeh citerar ett första reglemente utkommet i tryck 1669, av överstelöjtnant Jules-Richard de La Chapelle, son till en fransk officer i tjänst hos Gustav II Adolf. Den är naturligtvis mycket präglad av franska källor. Det är på samma sätt med Anders Söderman, författare till ett exercisreglemente publicerat 1679, som i sitt förord anger att han hade tjänstgjort i den franska armén och till Sverige hemfört diverse skrifter om den franska militära utbildningen. En avhandling om fortifikation uppträdde under de allra sista åren av seklet.: *Architecturae militaris* av Barthold Otto Schmoll (1693), trots sin titel skriven på svenska och med graverade planer och planscher.

Det utländska inflytandet

På ett generell plan följdes det italienska inflytandet (eller snarare kontakterna med Italien), av ett franskt som blev det förhärskande till slutet av 1700-talet, till följd av det omfattande utbytet mellan de båda parterna. Under 1500-talet och början av 1600-talet var det många fransmän som tog tjänst i den svenska

17. Samtidigt som det danska militära tänkandet redan är mycket verksamt.

18. Erik Zeeh, "L'influence française sur les méthodes de guerre en Suède du xvie au xviie siècle", *Revue internationale d'histoire militaire*, 5, 1941–1945, s. 24.

armén. I slutet av Ludvig XIV:s regering, var det snarast det omvända fallet som gällde. 1690 skapades ett särskilt infanteriregemente le Royal Suédois,¹⁹ i vilket det tjänstgjorde ett antal svenska officerare som ofta nådde höga tjänstegrader i sitt land (Erik Zeeh nämner en marsk, en storamiral och sju svenska marskalkar som har tjänstgjort i Frankrike). De följde den taktikdebatt som påverkade den franska armén som en följd av arbeten av Folard, de Feuquière, de Puységur och de deltog ibland själva. En del tjänstgjorde i franska armén, men i andra regementen, exempelvis den blivande översten och författaren Carl-Jakob von Quanten som var officer i Royal-Polonais. Men man finner dessutom under 1700-talet motsatta exempel: det mest kända är kavalleristen de Folard, som började sin karriär i Karl XII:s armé.²⁰

Det franska inflytandet är allerstädes närvarande. Lars Ericson talar om en ”lång tradition av begränsade militära kontakter”, vilka genom franska revolutionen brutalt bringades till ett slut.²¹ Man finner exempel på detta inom fortifikationen, med Pagan och Vauban, som mycket studerades i Sverige. Karl XII gick så långt som att säga: ”Jag är en liten Vauban.” Men också avseende taktik och strategi lästes alla de stora franska författarna i Sverige. Beträffande 1600-talet citerar Erik Zeeh Louis de Montgomery, Jérémie de Billon och Henri de Rohan, den störste av dem alla. 1700-talet markerar höjdpunkten av den franska strålglansen med Folard, Feuquière, Puységur, Moritz av Sachsen och Guibert, för att enbart nämna de allra främsta. Bland dessa är det markis de Feuquière som givit det starkaste ekot, kanske därför att han har vistats i Sverige. Enligt Erik Zeeh har svenskarna utarbetat ett taktiskt system, *lineartaktiken*, använt fram till kriget i Finland 1809 och som skulle ha provocerat fram ”en lidelsefull skriftlig polemik”, vilken Zeeh olyckligtvis inte ger några upplysningar om.

Efter sjuårskriget minskar inte det franska inflytandet, men det får tysk konkurrens. Fredrik II:s instruktioner översätts till svenska, liksom till

-
19. Jfr. Margareta Beckman, *Under fransk fana! Royal Suédois 1690–1791*, Stockholm, Svenskt Militärhistoriskt Bibliotek, 1995. Skapat 1690 av en fransk officer ursprungligen från Alsace. Regimentet friköptes av den svenske översten baron Erik Sparre, 1695. Han utgav en *Code militaire* (Paris, 1709), i vilken endast rutintjänst behandlas. Regimentets lysande insats under det österrikiska tronföljdskriget avgjorde att det fick ta namnet Royal Suédois år 1742. Dess siste överste var den berömde greve Axel von Fersen d.y., vän och älskare till drottning Marie-Antoinette.
20. Jfr. Jean Chagniot, *La Stratégie de l'incertitude, Le Chevalier de Folard*, Edition Rocher, 1997.
21. Lars Ericson, ”The Nation at Arms. The Swedish Experience”, *Acta XXVe Congrès international d'histoire militaire*, Stockholm, 2001.

flertalet europeiska språk (*Konungens af Preussen militairiska instruktion för sina generaler*, 1762 och *Krigsvetenskapen*, utan ort och årtal). Före 1800-talet förefaller Scharnhorsts verk på samma sätt som i övriga Europa i Sverige ha funnit en vid läsekrets. Man återfinner också en översättning av översten von Lindenaus specialverk om krig vintertid (*Om vinterposteringar*, 1807).

Svenskt militärt tänkande under 1700-talet

Det utländska influenserna förhindrar inte under 1700-talet uppkomsten av en svensk militär litteratur som kanske varken är särskilt omfattande eller originell, men som ändå faktiskt existerar. Man måste studera historiker som Jakob Richardson (*Historisk grundelig Inledning till krigsvetenskap*, 3 vol 1738–1749) och A. Sahlstedt (*Krigs-konstens tillväxt i äldre och nyare tider, i synnerhet i Sverige under våra stora Gustaver*, 1770); taktiker som översten Göran Magnus Sprengtporten tidigare omnämnd, J. W. Wrangel (*Kort af handling öfver tactiquen*, 1752), L. Kagg (*Försök uti konsten att strida*, 1765) eller översten Carl-Jakob von Quanten (*Tänkar i Krigsvetenskapen*, 1773); en artillerispecialist som Nils Lindblom (*Tal, om angelägenheten och nyttan af några artillerie-försöks anställande*, 1774). En officer i Royal-Suédois, kapten Stierneman, som hade deltagit i nio fälttåg,²² publicerar i Strasbourg *Principes de l'art de la guerre* (1764), i vilken han förespråkar en återgång till den antika modellen med färre detachement, något som också hade manifesterats hos Folard: ”[D]e olika delarna inom militärkonsten (utom de som rör marinen och fortifikationen) var ännu bättre ordnade hos antikens romare än det är i våra dagar hos någon av de europeiska makterna.”²³ Det är nödvändigt att återvända till romarna ty ”principerna för krigskonsten har inte förändrats på något sätt sedan eldvapnen uppfanns.”²⁴ Något senare publicerade baron C. G. de Sinclair, ”general i svensk tjänst”, *Institutions militaires ou traité élémentaire de tactique* (Aux Deux Ponts, 1773).

Man noterar också en uppsats om ”det lilla kriget” (en genre som faktiskt var mycket utövad i hela Europa), undertecknad J. F., pseudonym för artilleriöversten Carl Funck, som tjänstgjorde i Finland och som slutade som generalfälttygmästare vid artilleriet (*Anmärkingar, Gjorde under flere*

22. Löjtnant 1744, kapten 1757, riddare av Mérite militaire français (endast avsedd för utländska protestantiska officerare) och riddare av den svenska Svärdsorden.

23. Sieur de Stierneman, *Principes de l'art de la guerre*, Strasbourg, Hos Jonas Lorenz, 1764, opaginerat brev.

24. Titeln på första kapitlet.

campagner öfver lätta troupers..., 1761). Enligt professor Lars Ericson, skulle det ha funnits ytterligare en uppsats, skriven av en finländsk officer (vi erinrar oss att Finland var svenskt ända till 1809), fokuserad på försvaret av avlägsna områden.

Den mest betydelsefulla författaren, pratiskt taget helt okänd för fortifikationshistorikerna, är generallöjtnant Johan Bernhard Virgin (1705–1783), generaldirektör vid fortifikationen som vid 75 års ålder 1781 publicerade *La défense des places mise en équilibre avec les attaques savantes et furieuses d'aujourd'hui* (Stockholm, hos förläggare Per Hesselberg, 2 vol i kvartoformat). Frapperad av det faktum att de mest kända anläggningar har kapitulerat inom loppet av några dagar vill han leda i bevis ”felaktigheter och otillräckligheter inom den moderna fortifikationen” och föreslår ”flera nya system genom vilka man kan göra ställningen åtminstone jämn mellan anfall och försvar av fästningar”. Man måste jämföra hans vinkelräta fortifikationslösningar med Montalemberts, och man måste fråga sig om de inte har påverkats av ingenjör Dahllbergs torn i Göteborg.²⁵ Men de revolutionära omvälvningarna blev ett hinder för arbetets spridning utomlands, trots ett franskspråkigt original och en tysk översättning utgiven 1820 på initiativ av den mycket kände bayerske generalen J. von Xylander. Bardin citerar också Feignet, som 1771 skrev ett arbete om fortifikation (men detta verk är på tyska och utgivet i Köpenhamn), och Geiger, författare till *Moyen géométrique de fortification*.

Det moderna marina tänkandet

Den svenska flottan som är mycket litet känd, spelade en stor roll under de nordiska krigen. Den förste svenska marina författaren förfaller vara Fritz Heribert Seitz, som redigerar en *Ars amiralitetsvärja*.²⁶ Efter dess omorganisation opererade den pådriven av generalamiral Hans Wachtmeister. Den svenska flottan blev åter under 1700-talet en mäktig styrka, på vilken det franska inflytandet är stort, som en följd av att officerare har tjänstgjort i Frankrike såsom amiralerna Augustin Ehrensvärd, Otto Henrik Nordenskjöld och Carl Gustaf Tornquist. Den sistnämnde deltog 1781 i greve de Grasses sjömilitära kampanjer, vilka han sedan redogör för i en bok som utkommer 1787, *Grefve Grasses Siö-Batailler*, innan han följande år utger, den svenska flottans historia, *Utkast till Swenska Flottans Sjö-Tog*. 1752 publicerar Kristoffer

25. Philippe Prost, *Les Forteresses de l'Empire*, Paris, Edition Moniteur, 1991, s. 48.

26. Publicerad i *Sjöhistorisk årsbok 1953–1954*, *Sjöhistoriska Museets Meddelanden* 3.

Falkengreen (1722–1789), som slutar som amiral och förste styresman i Kungl Örlogsmannasällskapet, en översättning av fader Paul Hostes arbete angående sjöstridskrafternas rörelser, *Evolutioner till sjös Underrättelse huru skieppen, af en örlogs flåtta*. Den följdes märkligt nog 1764 av en ytterligare översättning utgiven i St Petersburg, utgående från en ryskspråkig version, *Sjökrigskonsten eller en avhandling om Sjöevolutioner... utgiven av Jesuit Paul Gost* (sic). Detta vittnar dels om betydelsen av författarens bok, som hade utgivits mera än ett halvsekel tidigare (1690) och översattes på en gång till danska, dels om det intresse den svenska flottan visade för teorin. Kadettskolan tillskapades 1756 i Karlskrona och Falkengreen blev utnämnd till lärare där. 1787 begåvas flottan med ett taktikreglemente som, redigerat av Salomon Gyllenskepp, till stor del låtit sig inspireras av franska reglementen. Det resulterade i en publikation: *Sjö-Tactique jemte Dag-Signaler för en Örlogs Flotta*.

Kanske skulle man kunna finna också andra skrivna doktrindokument vid Kungl Örlogsmannasällskapets bibliotek i Karlskrona.²⁷ En marinofficer, Bengt Ferner, presenterar för Kungliga Vetenskapsakademien den 28 augusti 1756 ett föredrag rörande marina maktmedel i sitt *Inträdestal om Sjö-Magt*. En sådan rent strategisk infallsvinkel förtjänar att uppmärksammas under ett sekel som nästa uteslutande fokuserade på taktiska frågor.²⁸ 1771 instiftas Kungliga Örlogsmannasällskapet, med målet att bidra till att utveckla och sprida den marina vetenskapen. Den började 1787 utge sina publikationer, och har fortsatt ända tills idag.²⁹

Institutionaliseringen av det militära tänkandet under första hälften av 1800-talet

En ordentlig ansträngning avseende det militära tänkandet vidtar vid slutet av 1700-talet.³⁰ En krigsakademi skapas vid slottet Karlberg 1792. Den 12 november 1796 grundar ett antal arméofficerare ett militärsällskap som låter publicera *Handlingar*, fr o m följande år. Endast sex nummer utges, men erfarenheterna har inte varit förgäves, eftersom sällskapet ombildas till

27. Informationen lämnad av bibliotekarien vid Kungliga Örlogsmannasällskapet. Olyckligtvis har de äldre handlingarna skadats svårt av en översvämning under 1800-talet.

28. Denna text har professor Lars Ericson visat mig. Den förtjänar att översättas.

29. Presenteras i jubileumsskriften *Kungl. Örlogsmannasällskapet 1771–1971*, Stockholm, 1971.

30. De organisatoriska frågorna är väl beskrivna i Lars Ericson, "The Beginnings of Military Science in Sweden", *Meddelande*, 58–59, 2000.

Kungliga Krigsvetenskapsakademien den 2 maj 1805.³¹ 1805 skapas Krigsarkivet. Akademiens sekreterare general Gustaf Wilhelm af Tibell, som har tjänstgjort i den franska armén, spelar en betydande roll genom att propagera för krigsvetenskapen. *Militair Journal* lanseras 1811. I Sverige som på andra håll får preussaren von Bülow's uppsats rörande det moderna krigssystemets anda en stor läsekrets. Arbetet översätts redan 1801 (*Det nyare krigs-systemets esprit*), och bidrar till att väcka intresserade. Ordet *strategie* introduceras i den svenska militära vokabulären redan 1800,³² även om det temporärt måste konkurrera med *Krigslist*.³³

Man återfinner några författare som skulle förtjäna egna monografier och som endast kortfattat kan beröras här. Mest betydande är förmodligen general Johan Petter af Lefrén, lärare i strategi och taktik vid Krigsakademien. Hans *Föreläsningar i krigsvetenskapen* 1817 mottogs med tillräckligt intresse för att bli översatta till tyska 1824 av Xylander, och likaså blev hans redogörelse för utbildning och undervisning vid krigsakademien Karlberg översatt till tyska 1836. Alla delar inom militärvetenskapen behandlas, däribland krigsspel (*Krigs-Spelet*, anonym, 1830), samt arméorganisationen och debatten om en yrkesarmé kontra ett milisförsvaret (en anonym författare gör ett utkast till en "militärekonomi" i *Reflexioner öfver Svenska Arméen*, 1832).

Julius Mankell (1828–1897) var en infanteriofficer som deltog i den militära planeringen under Krimkriget. Han blev slutligen riksdagsman. Mankell var en engagerad intellektuell med en överflödande energi. Som historiker påtog han sig att göra en systematisk genomgång av Sveriges krig, från trettioåriga kriget till Napoleontidens krig, *Berättelser om svenska krigshistoriens märkvärdigaste fälttåg* (1857–1859), kompletterad med en historia om Finska kriget 1808–1809 (*Anteckningar rörande finska arméens och Finlands krigshistoria*, 1870) och en postumt utgiven syntes (*Öfversigt of Svenska kriget och Krigsinrättningarnes historia*, 1897–1903), för att inte tala om ett ansevärt antal regementshistoriker och häften i skilda ämnen. Som teoretiker gjorde han Clausewitz (en aning) känd i Sverige och lämnade ett betydande bidrag till teorier om amfibieoperationer i sin historik över skärgårdsflottan

-
31. Jfr. Erik Norberg (ed.), *Fäderneslandets försvar. Kungl Krigsvetenskapsakademien 1796–1996*, Stockholm, 1996.
 32. Detta är titeln på andra delen av boken av en anonym kavallerikaptan, *Krigskonsten*, Stockholm, Anders Jac. Nordström, 1800. Bland citerade författare återfinns Feuquièrre, Turpin de Crissé...
 33. Detta är den använda översättningen i *Dictionnaire militaire portatif franco-suédois*, 1817. *Krigslist (ruse de guerre)* användes redan som synonym till det franska "stratagème".

(*Studier öfver Svenska Skärgårds-flottan*, 1855), som innehåller ett historiskt parti (1700–1814) och ett sådant med teori, strategi och taktik. Som doktrin-teoretiker och debattör var han en av de främsta förespråkarna för ”centralförsvaret”. Som tidningsskribent kommenterade han samtidens krig, det italienska fälttåget 1859 liksom det polska upproret. Okänd utanför Sveriges gränser och snart bortglömd, är han typisk för de andra rangens författare som trots brist på varaktig betydelse livade upp den militära debatten i sin samtid.

Johan August Hazelius var också en första rangens författare. Han började som fältmätningsofficer och slutade som general; och som lärare i taktik och strategi efterlämnade han ett mycket omfattande författarskap, i vilket de mest betydande arbetena är *Föreläsningar öfver Krigskonsten* (1839) som är en detaljstudie av arméns organisation och de tre vapenslagens taktik. Men på samma sätt finner man namnen M. A. Blum (*Taktiska fragmenter och compilationer samt militäriska aphorismer*, 1834), A. G. Örn (*Handbok i de trenne vapnens taktik*, 1864), likaså några författare som skriver om teknik, t ex om artilleriet (Isander, *Föreläsningar öfver Artilleriet*, 1840 och J. M. Flygares, *Tillägg till Isanders Föreläsningar öfver Artilleriet*, 1840). En svensk författare hade en speciell utländsk läsekrets, det rörde sig om kung Karl XV, vars essä *Tänkar om nutidens taktiska rörelser* (1867) översattes till franska (1868).

Ett historiskt betraktelsesätt förefaller vara det dominerande, hos såväl svenska författare som hos den danske prästen och professorn Christian Frederick Brorson (*Ledetraad ved undervining i krigskonstens historia fra krudtets opfindelse til aar 1800*, 3 vol. 1809–1811), som i översättningen av tyskarna Johann Gottfried Hoyer (*Krigskonstens historia...*, 1809) och Carl von Decker (*Åsigter af Krigskonsten enligt tidens anda*, 1822; *Infanteri-kavalleri och artilleri-vapens taktik*, 1830) och fransmännen Rogniat (*Afhandlingar i Krigskonsten*, 1834), Carrion-Nisas (*Försök till en allmän historia om Krigskonsten*, 1828) och Foy (*Kriget på Pyreneiska halfön under Napoleon*, 1833).

Anpassningen till strategin med ett ”centralförsvaret” kring Karlsborgs fästning, som i händelse av en invasion förutsatte en reträtt mot landets inre, följdes av en intensiv debatt.³⁴ Pohler (s. 629–630) levererar en lista på ett tjugotal författare som har deltagit i debatten fr o m slutet av 1820-talet t o m 1870-talet, men det var många fler. Här nämns endast de som förefaller ha varit de mest betydelsefulla. Den inflytelserike viceamiralens Baltzar Bogislaus

34. FHS bibliotek bevarar en stor mängd bundet tryck under den gemensamma titeln *Om Sveriges försvar* och, mycket betecknande, *Polemik om Sveriges Sjöförsvar*.

von Platen arbete, *Om Sveriges försvar* (1828, norsk upplaga, 1829) följdes av en replik från J. Lagerbjelke, *Erinringar vid sjö-försvaret...* (1829). Grunderna för centralförsvaret utvecklades av M. B., *Sveriges central och sjöförsvar* (1856), vilket föranledde flera anonyma genmälen. Frågan om Stockholm skulle överges eller försvaras var i centrum av debatten, med Andreas Öhmans uppsats (*Om Stockholms försvar i dess samband med landets allmänna försvarssystem*, 1858), vilken framkallar ett inlägg av Julius Mankell (*Hvilket bör ändamålet vara med Stockholms befästade*, 1859), följt av Öhmans replik (*Granskning af J. Mankells förslag till Stockholms befästade*, 1860). De var fortsatt aktiva under drygt ett årtionde (A. Öhman, *Om de frivilliga skarp-skytteföreningarna och deras samverkan vid national-försvaret med särskild tillämpning på försvaret af Mälaredalen*, 1864; J. Mankell, *Kan Sverige försvara sin sjelfständighet*, 1871, vilken föranledde ett anonymt genmäle följande år). I debatten deltog andra författare: under 1860-talet sedermera generalmajoren och chefen för generalstaben Hugo Raab, C. G. Lindmark under 1870-talet. Dessutom fanns en författare som skrev på latin (C. A. Forselius, *Disquisitio causarum Sueciam bellis trans mare Balticum implicantium*, 1830) och ytterligare en som tog sin tillflykt till den historiska fictiongenren (G. Svederus, *Det nya tåget öfver Bält*, 1856).

Den sjömilitära debatten är aktiv, stimulerad av Kungliga Örlogsman-sällskapet vars *Tidskrift i Sjöväsendet* utgavs regelbundet fr o m 1835. Det krävs en fördjupad analys av olika arbeten, framförallt taktiska som på andra håll, men också strategiska, såsom major A. W. Lavéns uppsats *Tvenne Afhandlingar i Sjökrigs-Vetenskapen* (1854). Flottoperationerna i Östersjön under Krimkriget har stimulerat dessa tankar.

De franska och tyska influenserna utjämnas sakta fr o m 1803 (året för de första invalen i Kungl Krigsvetenskapsakademien av utländska ledamöter, bland dem Napoleon Bonaparte). Till 1870 väljer Akademien in 23 tyskar och 18 fransmän.³⁵ E. von Xylander är utländsk ledamot av akademien, på samma sätt som general Helmuth von Moltke, invald 1869, efter Sadowa men före Sedan. Bland fransmännen märks, förutom Napoleon III och tre av dennes marskalkar, särskilt Jominis namn (betraktad som fransman, men född schweizare och då rysk general), sin tids mest berömde militäre skriftställare och invald 1830. Hans arbeten hade redan 1816 presenterats i akademiens *Handlingar*.

35. Erik Norberg, *op. cit.*, s. 53.

Clausewitz blir inte medlem av akademien. Man noterar att hans arbeten inte förefaller att göra något avtryck i Sverige. Julius Mankell översätter ett utdrag från Clausewitz år 1855, *Krigförandets viktigaste grundsatser*, men det rör sig endast om ett fyrtiotal sidor.³⁶ Man kan inte lyfta fram att tekniska eller finansiella problem skulle ha omöjliggjort publicering, ty andra arbeten överläts under åren 1850–1860, att märka den schweiziske generalen Dufours kurs i taktik (*Afhandling i taktiken*, 1857), K. G. von Bernecks historiska essä (*Krigskonstens historia*, 1869) och Bugeauds berömda sammanfattning (*Krigskonstens grunder*, 1866), översatt till många språk.

Uppsvinget under "la Belle Epoque"

Efter tysk-franska kriget 1870 systematiseras det militära tänkandet på samma sätt som i alla andra länder. I Sveriges tillskapas medel för att utge en ny tidskrift, *Svensk Militär Tidskrift*, och en skriftserie från Militärlitteraturföreningen, vars första volym utges 1871 och fortsätter utkomma ända till 1970-talet. Med 260 utgivna volymer är serien förmodligen den mest långlivade och omfattande i genren militärvetenskapliga studier i Europa. Det första bandet utgörs av en översättning av den tyske generalen furst von Hohenlohe-Ingelfingens bok om artilleriet (*Tänkar om fältartilleriet*, 1871). Detta borde inte förvåna. Den tyska modellen utövade såväl i Sverige som på andra håll ett inflytande som var nästan oemotståndligt under flera decennier. På så sätt blev merparten av de stora tyska författarna översatta: Blume (vol XIV), von Scherff (vol XV, *Studier öfver den nyare infanteritaktiken*, 1873–1876, 4 delar och XXX, *Infanteriet på exercisplatsen*, 1876), Verdy du Vernois (vol XXVIII, *Studier öfver truppföring*, i två delar: 1, 1873–1877; 2, 1875–1878 och LXVI, *Studier i krigföring på grundvalen af den tysk-franska kriget*, 3 delar, 1893), von Schlichting (vol XXXIX, *Om infanteriestriden*, 1880), von Hohenlohe-Ingelfingen ännu en gång (vol LIV, *Bref i militära ämnen*, 3 delar, 1886–1887). På samma sätt sker i andra serier: översten Kraft von Hohenlohe-Ingelfingen brev om artilleriet (*Tänkar om fältartilleriet*, 1871), två böcker av general Albrecht von Boguslawski: hans historik om taktik (*Nutidens taktik*, 1871) och analys om fransk-tyska kriget (*Taktiska iakttagelser från 1870–1871 års krig*, 1874) samt Colmar von der Goltz klassiska arbete, *Ett folk i vapen* (1901).

Vid sidan av denna tyska hegemoni finner man ett litet och sällsynt antal författare från andra länder: två ryska författare, varav en mycket känd,

36. Jfr. Gunnar Åselius, "La réception de Clausewitz en Suède", *Stratégie*, som framgår.

general Leer (vol XX, *Positiv strategi*, 1873), den andre furst Galitzyn är mindre känd, men författare till en monumental militärhistoria (*Allmän krigshistoria*, 8 vol., 1875–1887); den store schweiziske författaren Wilhelm Rüstow, vars berömda bok om krigskonsten fram till 1800-talet blev översatt i dess helhet (*Det nittonde århundradets fältherrekonst*, 3 vol, 1882–1886). Ingen fransk författare uppträder förutom general d'Aurelles de Paladines memoarer rörande Loire-armén (1873). Beträffande anglosachsiska författare lyfter man fram en sedan länge bortglömd, generalmajor Callwell vars båda arbeten samtidigt översattes 1902, den första (vol LXXXV, *Den nutida taktiken*) och den andra (vol LXXXVII, *Sjömaktens inflytande på fälttågen till lands efter Waterloo*).

Det är intressant att notera att denna våg av översättningar får ett abrupt slut 1902. Före 1945 finns inte en enda översättning av något utländskt arbete i samlingen. Detta ”uppehåll” kan förmodligen sättas i samband med ett befästade av en nationell doktrin, som inte längre hade behov av att kopiera en utländsk modell, för övrigt en relativ tillbakagång, men som framledes kunde stödja sig på en solid egen tradition. Men det rör sig enbart om en hypotes, vilken måste verifieras. Man noterar samtidigt att antalet utländska ledamöter i Krigsvetenskapsakademien samtidigt följer en nedåtgående kurva: 22 invaldes under 1870-talet (varav 5 fransmän och 5 tyskar), 17 under 1900-talets första årtionde (5 tyskar och 2 fransmän), 10 under 1910-talet (2 tyskar och 4 fransmän), 5 under 1920-talet (1 tysk, 2 fransmän, 1 ryss och en 1 österrikare).³⁷ Bland de utländska ledamöterna återfinns flera stora namn inom militärvetenskapen: bl a Lewal,³⁸ Leer, Rüstow ... Den relativa ”stängningen” under 1920-talet, var en följd av en enastående affär: två germanofila generaler framförde den 19 november 1918 general von Ludendorffs kandidatur! Denna provokation ledde ingenstans, men fick som följd att akademien tillfälligt beslöt att avstå från inval av utländska ledamöter.³⁹

Man noterar något karakteristiskt: produktionen från åren 1870–1900 utgörs närmast helt och hållet av taktik. Det är enbart under seklets sista år som man, på samma sätt som i flertalet europeiska länder, orienterar sig mot den högsta nivån, den strategiska. Vittnesbörd om denna orientering är översättningen av österrikaren A. von Horsetzskys strategiföreläsningar

37. Erik Norberg (ed.), *op. cit.*, s. 211.

38. Det skulle vara intressant att lära känna hans svenska publik. Han förefaller inte att ha blivit översatt och hans namn uppträder inte i den av E. Norberg utgivna historiken om akademien. Han var jämte Rüstow, den mest kände militäre författaren under åren 1870–1880.

39. Erik Norberg (ed.), *op. cit.*, s. 213.

(vol LXXII, *Föreläsningar öfver strategi*, 1895) och efter första världskriget, en uppsats av L. H. Tingsten (vol CXXVIII, *Strategiens grunder*, 1920). I Sverige, vilket avspeglar en tydlig tendens i alla länder, övergår man från en rent passiv strategi, nästan defaitistisk, som var förhärskande till omkring år 1900, till en mycket offensivare fr o m 1905: det är inte längre frågan om att passivt invänta ett fientligt anfall (Ryssland är den utpekade fienden), utan istället att ta initiativet i operationerna, däribland mot dess territorium (i Finland).⁴⁰

Samtida marint tänkande

Det finns ett annat mycket specifikt svenskt uttryck: kravet på gemensamma armé- och flottoperationer. Detta är temat i C. M. H. Fallenius bok om erfarenheterna från rysk-japanska kriget (*Samverkan mellan här och flotta*, 1906).

Den marinmilitära debatten kännetecknas av den breddning som flottoperationerna får fr o m 1900-talets inledning: den svenska flottan upphör att vara enbart ett stöd för markoperationer och utvecklas till en styrka som kan operera i öppet hav. Efter samma modell som Militärhistoriska föreningen utvecklas tre årtionden senare Marinlitteraturföreningen, vars första volym utkommer 1903: marinlöjtnant C. E. Holmberg studerar blockaden (*Handelsblockad*), i ett brett historiskt perspektiv och avslutar med en studie om det svenska fallet. Detta följs av studier om flottans organisation (vol 3, Otto Lybeck, *Öfversikt af marinorganisationerna*, 1904), om marinbaserna (vol 4, Claes Lindström, *Maritima Operationsbaser*, 1905), en historisk studie om avslutningsfasen av det Stora nordiska kriget (vol 5 och 6, H. Wrangel, *Kriget i Östersjön 1719–1721*), samtida analyser av rysk-japanska kriget (översättning i vol 7 – 1908 – och 9 – 1909 – av den mycket kände ryske kommandören Nicolaj Klados bok, samt vol 8, H. Lindberg och O. Lybeck, *Tre sjöslag under rysk-japanska kriget – 1904–1905*, 1908) och om Balkankriget (vol 14, Otto Lybeck, *Balkankriget 1912–1913*, 1913), vilka följdes av arbeten om första världskriget (som utgör vol 18–23, från åren 1915–1919).

De utländska influenserna speglar denna utveckling: i det inledande skedet var den mest inflytelserike författaren amiral Sir Philip Colomb, vars *Naval Warfare* (1891), översatt 1892, föreföll innehålla en lösning på den svenska flottans problem med en *fleet in being* som ”ger en strategiskt trovärdig

40. Jfr. Gunnar Åselius, *The “Russian Menace” to Sweden*, Stockholm, Almqvist & Wiksell International, 1994, s. 346–350.

uppgift åt en svag flotta”.⁴¹ Men redan fr o m inledningen av följande århundrade förefaller denna uppfattning vara otillräcklig och flottan börjar använda sig av en mera offensiv strategi. Tidskriftens utländska referenser speglar flottans nya ambitioner. Det gäller främst Mahan, den oundviklige, vars huvudverk om den maritima makten genom historien översätts 1899–1900 av Militärlitteraturföreningen (vol LXXX, 2 vol). Franska författare behåller alltså en anseelig plats. Darrieus översätts av Marinlitteraturföreningen (vol 10 och 11, *Sjökriget*, 1911); Daveluy är mycket välkänd, men endast vol III av hans sammanfattning *L'Esprit de la guerre navale* översätts (vol 12, *Sjöstridskrafternas organisation*, 1912). Bland britterna väcker Corbett knappast omedelbart något eko, medan *The Art of Naval Warfare* av Cyprian Bridge visserligen inte översätts, men kommenteras och citeras i mycket stor utsträckning.⁴²

Under mellankrigstiden dominerade studier rörande världskrigets lärdomar, med ett större arbete rörande trupptransporter av den blivande marinstabschefen (vol 38, S. H:son Ericson, *Trupptransporter till sjöss*, 1934). Men det finns också historiska studier över ett mycket längre tidsperspektiv som det av Adolf Tydén rörande handelskriget som går tillbaka till 1600-talet (vol 26, *Handelsförstörelsen*, 1923) och särskilt örlogskapten Gunnar Ungers arbete med en titel influerad av Mahan (vol 24–25 och 32, *Sjömaktens inflytande på Sveriges historia*, 1922 och 1929). Under 1930-talet kan man konstatera en fördjupning av perspektivet som är orienterad mot aktuella ämnen och mycket påverkad av den politiska dimensionen, med esäer som Paul Mohns (vol 42, *Sverige i utrikespolitiskt perspektiv*, 1937) eller viceamiral Helge Strömbäcks (vol 40, *Sverige och Östersjön*, 1936). Den mest betydelsefulla är Daniel Landquist som, kraftigt påverkad av amiral Castex, lyckades åstadkomma en syntes mellan Mahans och Colombes teorier i sitt huvudarbete (vol 34, *Några av sjöstrategiens grunder*, 1935), medan däremot amiral Krusenstierna utarbetade en geostrategisk vision av sjökriget, grundat på motsättningen mellan innanhav och oceaner (vol 33, *Likheter och olikheter mellan sjökriget på innanhaven och på oceanerna*, 1930).

Från ett världskrig till ett annat

Det skulle vara särskilt intressant att studera det svenska militära tänkandet under första världskriget, därför att de neutrala länderna då hade en

41. Lars Wedin, ”D'une marine forteresse vers une marine de haute mer”, art. cit., s. 74.

42. Uppmärksamhet bör fästas på en intressant internationell bibliografi av generallöjtnant H. Wrangel, *Marin-litteraturen 1901–1925*, 1927, Marinlitteraturföreningen nr 31.

privilegerad observatörsposition och censuren var mindre tryckande där än i de krigförande länderna. Översikter såväl som böcker fortsatte att utkomma. Men avgörande diplomatiska överväganden ledde till en betydande försiktighet och Militärhistoriska föreningen, till skillnad mot dess motsvarighet till sjöss, utgav helst historiska arbeten, eller en analys av Balkankriget. Den stora vågen av studier rörande första världskrigets operationer inleddes under 1920-talet, när informationsflödet var stort, uppgifterna tillgängliga samt åsiktsfriheten återställd.

Andra världskriget medför tydligt en ny blomstring av intresset. Clausewitz blev 1942 föremål för en partiell översättning, med utdrag ur var och en av de åtta böckerna, i *Vom Kriege* med ett omfång på något mer än 200 sidor. C. A. Ehrensvärd påvisade på ett mycket tydligt sätt principerna för Blitzkrieg och särskilt försvaret mot detta (*Hårt mot hårt. Blixtanfall och blixtförsvär*, 1943). W. Brandt publicerade en mycket komplett historik om gerilla sedan stora nordiska kriget: *Guerilla-Krig* (1942).

Det flygmilitära tänkandet

Det flygmilitära tänkandet utvecklades relativt tidigt i Sverige, vilket inte är ägnat att förvåna eftersom den nya försvarsgrenen medverkade till att återställa det naturliga skydd som Östersjön ger landet.⁴³ De första arbetena av betydelse utkom på 1920-talet: militärattachén i London, Carl Florman, hade där följt debatten kring villkoren för Royal Air Force och förespråkade ett oberoende flygvapen enligt denna modell (*Flygvapnet och Sveriges försvar*, 1923), medan löjtnanterna Daniel Landquist, som skulle komma att låta tala om sig, och Egmont Tornberg uttryckte flottans uppfattning och ville försvara dess framväxande marinflyg för att kunna attackera motsidans flygbaser (vol 27 i Marinlitteraturföreningen, *Flygvapnet och vårt sjöförsvär*, 1924). Hugo Jungstedt använder ett helt globalt perspektiv på flygkrigföringens utveckling (*Flygvapnet. Uppkomst och utveckling*, 1925). Debatten avslutas i organisatoriskt avseende till fördel för Florman, som var sekreterare i den parlamentariska försvarskommissionen och hade förstått att erhålla politiskt stöd för ett självständigt flygvapen, vilket träder i verksamhet från den 1 juli 1926. Men dess utveckling går långsamt till följd av bristande resurser.

43. Jfr. Klaus H. Böhme & Carl Linton (ed), *Air Power, Doctrine and Technology*, Stockholm, Swedish War College-Swedish Air Force, 1997.

Produktionen blir omfattande under 1930-talet och avspeglar allmänuropeiska tendenser. Douhets inflytande förfaller att ha varit svagt: han var nästan okänd under 1920-talet; när Gustav-Adolf Westring analyserade hans teorier (*Luftkrieg*, 1936) skedde det på ett mycket kritiskt sätt. Det dominerande synsättet i enlighet med prioriteringar av ett luftförsvaret byggt på jaktflyg är influerat av den tyske författaren Hans Ritter (*Der Luftkrieg*, 1926), som är den mest citerade utländske teoretikern. Förespråkarna för bombflyget återtar endast temporärt initiativet under andra hälften av 1930-talet. Carl-Gustav Stenbeck utvecklar frågan om kemiskt luftkrig i (*Luftkrigföringens mål och medel*, 1935), Björn Bjuggren återupptar frågan om strategisk bombning (*Bombflyget. Uppträdande. Verkan. Möjligheter*, 1936). Det svenska problemet analyseras av Karl-Axel Bratt och Berndt Kretz, vars bok *Luftkrig över Sverige? Befolkningens skyddande mot bombanfall* fick en omfattande spridning: två utgåvor 1938, en tredje 1940 och en fjärde 1941.

Andra världskriget föranleder tydligtvis en omfattande litteratur, med uppsatser av major Åge Lundström (*Flygvapnens insatser under det andra världskriget*, 1941), av Hans Ostelius (*Flyg och krig*, 1942), av Ulf Ramm-Ericson (*Modern stridsflyg*, 1943; och i samarbete med Lennart Sundström, *Slutskedets krigsflyg*, 1944). Kampen om Storbritannien analyseras med omsorg och utmynnar i ett återupprättande av uppfattningen om jaktflygets primat, vilken inte längre ifrågasätts. Det perspektiv som bekymrar försvarsstaben är en invasion som inleds med luftlandsättningar, på samma sätt som mot Norge 1940; Bill Bergman och Björn Lindskog (*Luftinvasion*, 1942) avspeglar ett eko av denna fruktan (inte helt ogrundad, eftersom tyskarna har övervägt en invasion av Sverige, om landet skulle inställa sina järnmalsleveranser). Oron lever vidare efter kriget. Nu gäller det Sovjetunionen: en översättning av James Gavins bok *Airborne Warfare* (1950) bär vittnesbörd om den fortsatta fokuseringen, liksom Lennart Wockatz och Bertil Stjernfeldts bok om amfibieförband (vol 48 Marinlitteraturföreningen och 212 i Militärlitteraturföreningen, *Svenska amfibieförband – lyx eller nödvändighet?*, 1955).

Det nutida tänkandet

Efter 1945 bekräftas inte valet av neutralitetspolitiken förrän efter en debatt om en eventuell NATO-anslutning eller tillskapandet av ett nordiskt block.⁴⁴ Denna omställning domineras av en bok som förefaller ha fått stor spridning,

44. Jfr. Hervé Coutau-Bégarie, "Le flanc nord de l'Europe", *Défense nationale*, januari 1989.

O. Claessons (*Strategi för alla*, 1946), som följdes av ett arbete av Richard Lindström (*Försvarets högsta ledning*, 1947). C. A. Ehrensvärd redovisade principerna rörande det svenska försvaret (*Vett och vilja. Studie över svenska försvarsprinciper*, 1957). Den marina debatten, som har skildrats av Lars Wedin, förblir aktiv, men begränsar sig till frågor om teknik och organisation. Det förekommer ingen egentlig strategisk debatt som en följd av politiska och ekonomiska problem.⁴⁵ Det är betydelsefullt att rätt kunna utvärdera debatten om flyget, hävdar en författare som Hans G. Anderson (*Kalla krigets flyg*, 1953). Serien i Militärlitteraturföreningens tidskrift fortsätter, men i långsammare takt, ända fram t o m vol 260, den sista, som är ägnad Ålandsöarna 1977. Tomrummet fylls av andra serier; Försvarshögskolan, skapad 1997 genom sammanslagningen av försvarets högskolor, är särskilt aktiv. På samma sätt som i andra länder har det strategiska tänkandet upphört att vara av rent militär karaktär, för att därigenom integreras i universitetsmiljön. Tillskapandet av institut som SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute) eller FOA⁴⁶ har gynnat denna utveckling.⁴⁷

Man konstaterar ett tilltagande intresse för krishantering och fredsbevarande, vilket tillskapandet av Nationellt centrum för krishanteringsstudier (CRISMART), förlagt till Försvarshögskolan, vittnar om, liksom den väldokumenterade syntesen av Bengt Sundelius, Eric Stern och Fredrik Bynander, *Krishantering på svenska – teori och praktik* (1997), vilken är starkt influerad av anglosachsiska källor.

Det är framför allt nödvändigt att utvärdera de stora internationella författarnas inflytande. Översättningarna återupptas med de båda brittiska trätoibröderna, J. F. C. Fuller (*Pansarkrig*, 1945) och B. H. Liddell Hart (vol CC, *Västerns försvar*, 1950). Vilka kan ha varit påverkade av de amerikanska strategerna? Säkerligen åtskilliga. Många berömda verk översätts, t ex S. L. A. Marshalls (*Soldater i strid*, 1952), Henry Kissingers (*Försvar och Utrikespolitik*, 1962), och William Kaufmanns (*McNamara-strategien*, 1965). Nordal Åkermans avhandling (*On the Doctrine of Limited Nuclear War*, 1973) är en omsorgsfullt utarbetad tolkning av det amerikanska kärnvapentänkandet. Detta inflytande manifesterar sig tydligt efter Sovjetunionens sammanbrott: den svenska doktrinen följer noga de amerikanska debatterna om

45. Lars Wedin, "La pensée navale suédoise après 1945", art. cit., s. 202.

46. Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI) 2001, som en följd av sammanslagning med Flygtekniska försöksanstalten (FFA).

47. Jfr. Nathalie Blanc-Nöel et Matthieu Chillaud, "La recherche stratégique dans les pays nordiques", *Annuaire français de relations internationales*, 4, 2003.

manöverkrigföring (försvarets handbok bygger på William S. Linds *Manœuver Warfare*, som översätts 2002), angående lågintensitetskonflikter (Arne Baudin, Thomas Hagman, Jan Ångström, *En ny medeltid? En introduktion till militär teori i lågintensiva konflikter*, 2002) och på operativ nivå (Nils Marius Rekkedal, *Operationskonst*, 2003) om *effect-based operations* (Johan Elg, *Effektbaserade operationer*, 2005).

De franska influenserna kvarstår men är tydligt försvagade under 1950- och 1960-talen. Amiral Barjots bok om flottan i kärnvapenåldern översätts 1956. General Beaufre utövar en betydande påverkan på officersutbildningen ända till 1980-talet: hans *Introduction à la stratégie* översattes (*Modern strategi för fred och krig*, 1966), på samma sätt som *Stratégie pour demain* (*Strategi för morgondagen*, 1974). Idag är detta inflytande begränsat till ett fåtal individer: Lars Wedin gör talrika referenser till franska författare, särskilt Castex. Samma fråga om inflytande kan ställas angående de tyska författarna, som borde vara mera närvarande som en följd av kulturgemenskapen; Werner Hahlwegs bok om gerilla är översatt (*Gerilla. Krig utan fronter*, 1970). Clausewitz blev först 1981 slutligen i sin helhet översatt, av Nils Berg och sedan 1991 av Hjalmar Mårtenson, Klaus-Richard Böhme och Alf W. Johansson.

Som på andra håll gynnades Sun Zi av en omfattande våg av intresse under 1980-talet, med två skilda översättningar 1989 och 1997. De övriga klassiska kinesiska författarna är föremål för svenska översättningar. Wu Zi (2001), Wei Liao Zi (2001) och Tai Gong (2002), som ännu inte finns i fransk språkdräkt, har redan utkommit.⁴⁸

* * *

Denna korta utredning i ett fågelperspektiv har som enda syfte haft att visa att det finns en svensk militärvetenskap. Redan då man söker författare finner man sådana från samtliga epoker som behandlar samtliga ämnen, och det endast aningen senare än i Danmark. Det var inte p g a att man saknade en internationell publik som litteraturen förblev så obetydlig. Arbetena måste sättas in i en europeisk kontext. Schmoll är samtida med Vauban, Coehorn och Medrano... Han nöjer sig inte med att härma, han låter sig även inspireras av en helt svensk tradition inom fortifikationen. Man måste bestämma hans grad av originalitet genom att jämföra honom med hans stora europeiska konkurrenter. På samma sätt med Virgin som måste ses i relation till

48. Utom i en gammal översättning av fader Amyot (1779).

Montalembert. J. F. skriver en bok av respektabelt omfång om gerillakrig. Vid den tiden då denna genre väcker ett stort intresse i Europa, nöjer han sig med att plagiera Grandmaison eller Jeney eller tillför han element av ett eget tänkande? Den specifika nordiska krigsskådeplatsen, karakteriserad av stora avstånd, gles befolkning och stora underhållssvårigheter, talar starkt för den sistnämnda hypotesen. För 1800-talets del väcker en läsning av verkens titlar omedelbart en aning om att de är i linje med en klassisk, helt allmän-europeisk produktion. Finns det då inte några svenska särdrag? Detta återstår att bekräfta. I denna korta presentation, finns inte någon recension av något militärgeografiskt verk, en genre som då uppväckte ett verkligt stort engagemang i hela det militära Europa. Kan man vara säker på att något sådant verk verkligen inte finns? Sverige är trots allt med Rudolf Kjellén det land som uppfunnit geopolitiken.

Man skulle kunna mångfaldiga exemplen på frågor för att begrunda det svenska militära tänkandet. Det intressanta med en sådan undersökning skulle vara trefaldig: i första rummet att den berikar vår kännedom om Sveriges militärhistoria, ett land som var en stor militärmakt ända till början av 1800-talet; för det andra blir det möjligt att mäta de ”stora” författarnas reella inflytande, de som ofta citeras men vanligen omtolkas för att anpassa budskapet till en särskild publik; för det tredje skulle den tillåta oss att ta fram arbeten som exemplifierar originella tänkare och kan berika vår förståelse av militärteorin. Beträffande alla dessa projekt bör historiker och teoretiker samarbeta med ett interdisciplinärt och komparativt perspektiv. Det är enbart med så omfattande undersökningar som möjligt som man gradvis kan teckna konturerna av en världsomspännande historik över militärvetenskapen.

Martial Race Theory in the South Asian Context

Ashok Nath

This paper examines the martial race theory in the South Asia context, its modern day critics, its origins, conventions and applications. The induction of Jat Sikhs, as a favoured group is looked into and the paper concludes with its present day paradox within the Indian military establishment.

Modern critics of the Martial Race Theory have described it as a clever British effort to divide and rule the people of India for their own political ends. T. A. Heathcote for example in his book,¹ states that after the Mutiny of 1857 till the end of the British Raj in 1947, control was based on ‘using half of the Indian Army to watch the other half, and using one-third of the British Army to watch them all’.²

Amongst the foremost critics of the martial race theory we have Nirad Chaudhuri, arguing that it was a fixed and unchanging colonial construction, and that it was created, at least in part, to demean the ‘non-martial Indian’ of the South and Bengal.³ Another author, Ashish Nandy, in his book *The*

-
1. T. A. Heathcote, *The Military in British India. The Development of British Land Forces in South Asia, 1600–1947*, Manchester University Press, 1995.
 2. *Ibid*, p. 126.
 3. Nirad C. Chaudhuri. ‘The Martial Races of India’, *The Modern Review*, Calcutta, July, Sept., 1930, Jan., Feb., 1931.

Intimate Enemy forcefully asserts that the demasculation and neutering of the majority of Indians, and the contrasting hyper-masculination of white imperialists and Indian soldiers, was one of the chief devices used by colonialist writers to justify British rule from 1830 onwards.⁴

Heather Streets, in her recent work *Martial Races: The Military, race and masculinity in British Imperial Culture, 1857–1914*,⁵ evokes a cultural approach to this theory, arguing that the doctrine was shaped by a racial-masculine ideology and that military authorities puffed up the images of the martial soldiers by writing regimental histories, and by extolling the kilted Scots, kukri-wielding Gorkhas and turbaned Sikhs in numerous paintings. Such an inflated reputation had an effect on the self-image of these warriors laced with gender bias because it emerged in response to the nineteenth-century feminist and nationalist critique in Ireland and India, which argued that the army was composed of ruffians and mercenaries. Since threats, both to the core of the Empire and to the periphery resulted in the rise of this theory, Streets says that it is necessary to go beyond the frontiers of national history for both British and Indians as this ideology also played a crucial role in making the army appear as an attractive career option for commoners. This was done to stimulate recruitment to the armed forces.

Streets, who has been influenced by Edward Said's bipolar model of self and the other goes on to show how the imperial army ascribed to its critiques feminine qualities like softness, fickleness and so on. In contrast, the elite soldiers of the British Empire like the Scottish tenants, Gorkha mountaineers and Sikh peasants were portrayed as intrepid men who were ready to protect the borders of the kingdom. This strand within the complex imagery of the martial warriors got a boost during the revolt of 1857 and the Afghan campaign. Interestingly, though a majority of British soldiers suffered from a high degree of venereal diseases, the ordinary people were made to believe that the martial soldiers were immune to them.

The image building of the martial soldiers was largely due to efforts of the army's public relations campaign; public opinion in the nineteenth century came to accept the idea of the martial races. Pulp magazines and periodicals played an important role in blending military doctrine with popular discourse. Not only the Victorian society, but even in present day Scotland,

4. Ashish Nandy. *The Intimate Enemy: Loss and Recovery of Self Under Colonialism*. New Delhi: Oxford UP, 1988. from p. 6 onwards.

5. Heather Streets, *Martial Races: The Military, race and masculinity in British Imperial Culture, 1857–1914*, Manchester University Press 2004.

Nepal and Punjab, martial race stereotypes dominate, claims Streets. This has led to the eradication of the other competing regional cultural systems. The cultural approach to military studies opens up new avenues regarding images and myths constructed by the institutions. Not only those with a military bend of mind believed in these larger-than-life images but they also had a spill-over effect on the civil society. This, according to Streets, is nothing new. The trend was also prevalent in the late 19th century when the British Empire was at its zenith.

David Omissi writing in his book *The Sepoy and the Raj. The Indian Army, 1860–1940* (London: Macmillan, 1994) argues that the martial race theory was in response to the Russian threat and subsequently became a colonial obsession with profound effect on the recruitment and radically reshaped the army's composition.

John Lynn in his classic work, *Battle a History of Combat and Culture*,⁶ suggests that traditional South Asian values had acceptance for such a theory and Indian socio-cultural attributes played a crucial role in construction of efficient regiments, '...so critical were indigenous values and ties to martial performance that Company officials wisely fostered them...'.⁷

Origin and conventions

Early literature available on martial race theory in the context of the Imperial British Indian Army reflects typical Victorian views on scientific racism and are mirrored bluntly in the writings of Sir George MacMunn,⁸ a popular military commentator and official British Army historian. A characteristic passage from his work reads: 'It is one of the essential differences between the East and the West, that in the East only certain clans and classes can bear arms; the others have not the physical courage necessary for the warrior.'⁹ Similar views were codified in Indian army handbooks¹⁰ or manuals, official Government of India publications and essential reading for all British officers joining the Indian service. Handbooks were continuously updated and

6. John A. Lynn, *Battle—A History of Combat and Culture*, Westview Press, 2003, p. 148–49.

7. Ibid.

8. General-Sir George Fletcher MacMunn (1869–1952). Commissioned into the Royal Artillery, Quarter Master General of the Indian Army and author of several books on India including *The Martial Races of India*, Sampson Low, Marston and Co, London, 1933.

9. G. F. MacMunn, *The Armies of India*, Adam and Charles Black, London 1911. p. 129.

10. *Indian Army Handbook*, 1902–1945.

ran into several editions; their popularity can be gauged by looking at one such example – *Handbooks for the Sikhs*¹¹ published first in 1889, by Captain A. H. Bingley, and subsequently reprinted with updates in 1918, 1928, 1931 and 1942. Packed with much descriptive information the ‘Handbooks’ expressed popular opinions but lacked anthropological insight. ‘Martial races’ are distinguished by loyalty, military fidelity and ‘manly independence’, in contrast to the other groups (races) who are effeminate, cowardly or inclined to crime’ ran a typical passage from these Handbooks.

‘Martial Races’ was a designation coined by officials in British India, and increasingly in vogue after the Second Afghan War of 1878–80. It represented a collective expression of beliefs prevalent amongst the British Indian Army officer corps which had gained wide currency under Field Marshal Lord Roberts of Kandahar (Kipling’s *Bob’s Bahadur*), a popular Victorian military hero and considered the main architect of victory over the Afghans.

However, much of its genesis can be traced to the Great Mutiny of 1857, also known as the First War of Indian Independence whereby a majority of the Bengal Army¹² had rebelled against British rule. 1857 had a profound impact on the British and all their subsequent policies appear to give priority to preventing it from repeating itself.

One such safeguard was to gradually restrict service in the army to relatively backward minorities whose then privileged position would depend on the continuation of British rule. This policy received its ideological justification through a racist ideology influenced by both the Indian caste system and Social Darwinism, referred to as ‘scientific’ racism, it propounded the theory that the measure of human potential might be judged by race. In addition to, and closely linked, were a military and an environmental (climatic) perspective. All three combined as criteria for purposes of evaluation and recruitment. The military view of the martial races theory attempted to judge the reliability and ability of different military classes according to their recent combat experience. For example Roberts argued that simple inactivity had lowered the efficiency of many classes of Indians, notably the South Indian military classes who had not seen battle for years; but there was as much decline in the quality of the British officers commanding these troops as in the

11. Captain. A. H. Bingley, *Handbooks for the Indian Army – Sikhs, compiled under the orders of the Government of India*, Superintendent Government Printing, Calcutta, India, 1887.

12. The Army in India at that time comprised the three Presidency armies of Bengal, Madras and Bombay. The Indian Revolt of 1857 within the military was almost exclusively confined to the regiments of the Bengal Army.

troops themselves, and Roberts' theory was designed in part to get rid of these incompetent officers.¹³

The environmental aspect of this theory is best reflected in the views of a former Commander-in-chief, Indian Army, General Sir O'Moore Creagh, who held that:

In the hot, flat regions ... India ... there is no winter cold. In the hot regions are found races, timid both by religion and habits, service to their superiors, but tyrannical to their inferiors, and quite unwarlike. In other parts ... where the winter is cold, the warlike minority is to be found, but its component peoples vary greatly in military virtue. Nowhere, however, are they equal in that respect to Europeans or Japanese.¹⁴

These policies when rigidly applied compartmentalized various ethno-religious groups within the military. The net result contributing to a British policy of *Divide et Impera*¹⁵ whereby it was assumed that in the event of future trouble each class would balance the other or in other words, give one another away. British control of India depended on alliances fostered by the elevation of Muslim over Hindu, of high caste over low caste, of settled, commercialized peasants over nomadic and tribal peoples, of men over women, of rural interests over urban interests and the 'early winners in the imperial collaboration game included groups targeted for military recruitment, supposed "tribes" and "castes" singled out for inclusion and privileges.¹⁶

Jeffrey Greenhut writing in his article 'Sahib and Sepoy'¹⁷ described the martial race theory as having an 'elegant symmetry', whereby, 'Indians who were intelligent and educated were defined as cowards, while those defined as brave were uneducated and backward'. Therefore, 'only British gentlemen combined both the intelligence and courage necessary for a man to become

13. Lord Roberts of Kandahar, *Forty-One Years in India* (2 vols., London: Bentley and Son 1897); Cohen Stephen, 'The untouchable Soldier, Caste, Politics and the Indian Army', *Journal of Asian Studies*, Vol 28, No 3 (May,1969), pp. 453–468.

14. Gen. Sir O'Moore Creagh, *Indian Studies* (London: Hutchison & Co), p. 233.

15. *Divide et Impera*. The British did not invent this policy but they certainly perfected it while giving it respectability. In India they borrowed it from the Moghuls who had used it fairly effectively on a caste ridden stratified society.

16. T. Metcalf, *Ideologies of the Raj* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), pp. 122–126.

17. Jeffrey Greenhut, 'Sahib and Sepoy: An enquiry into the relationship between the British Officers and Native Soldiers of the British Indian Army.' *Military Affairs*, Vol 48, No.1 (Jan., 1984), p. 16.

an officer'. On the other hand, the Army recognized that some avenue for advancement had to be open for Indian soldiers or it faced the possibility of disaffection or even another mutiny like that of 1857. Its solution was to create a carefully limited position within the regiment, the Viceroy's Commissioned Officer, or VCO. The VCO was a commissioned officer, wore a distinctive officer's uniform, and was entitled to receive a salute from any Indian soldier or non-commissioned officer. He functioned as either a platoon leader or company commander, and indeed, most of the platoons and companies of an Indian regiment were led by such soldiers. They had no authority over either white enlisted men of British regiments or even over British officers who might be junior to them. In fact, they were outranked by any holder of the King's Commission, and thus by all British or white Colonial officers.

VCO's were selected from the ranks, generally after long years of service. As a class, they were unfamiliar with anything beyond company level duties, and since they were uneducated, they could not be trained to manage the administrative duties required for higher rank, or for staff positions. Indeed, their obvious limitations confirmed the British in their attitude that only white men could become effective officers.

Yet although the Officer Corps were unashamedly racist, leavening the belief that Indian were inherently inferior was the concept that Christian morality demanded that one's inferiors be treated as humanely as possible, as a father would treat a somewhat backward child. That the average British officer believed in both his inherent superiority over and his responsibility to his men is beyond doubt.¹⁸

As can be seen here the Martial Race Theory suited the Imperialists and seemingly tended to justify their rule.

One major advantage was that since they habitually chose peasant castes as martial, and since these, in addition to being inured to hardship and amenable to discipline, were uneducated and politically backward, their loyalty was assured.¹⁹ Another advantage was that by defining the educated classes of India as non-martial, the British justified their refusal to commission Indians and assured that only British gentlemen became officers.

The classification of the Indian people into the martial races and non martial was not an invention of the British; it was the recognition of something already implicit in the Indian social system. But it was extremely convenient

18. Ibid.

19. Stephen P. Cohen, *The Indian Army* (Berkeley: University of California Press, 1971), p. 45-52.

to a conqueror. The martial-race discourse had at least some basis in the customs and self image of the many communities who had a martial tradition quite independent of the colonial encounter, however this theory codified and effected indigenous society.

Jat Sikhs induction as a martial race

One such community, the Sikhs, by the end of the Mutiny came to be classified as one of prominent martial races of India by the British for their loyal support. The British colonial embrace, starting from the annexation of the Punjab in 1849 and the post-1860 reorganisation of the Army had an overriding significance in changing the social structure and caste relations in the Sikh community. A short peep into the background of the Sikhs would be in order.

The word Sikh comes from the Pali *Sikkha* or Sanskrit *Shishya* meaning disciple. The Sikhs are disciples of their ten Gurus or teachers beginning with Guru Nanak (1469–1539) and ending with Guru Gobind Singh (d. 1708). Sikhism has its birth in the Punjab area of South Asia, which now falls into the present day states of India and Pakistan. Earlier the main religions in that area were Hinduism and Islam. Hindu society, according to the famous historian Arnold Toynbee, had by the time of the Turkish invasions, started to break down under ‘morbid social growth of the caste system’, resulting in revolts of the proletariat led by Kabir²⁰ and Nanak. Nanak’s religion was an austere monotheism which disapproved of idol worship and the Hindu division of society into castes and sub-castes and he started his mission with a simple statement: ‘There is no Hindu, there is no Mussulman.’ His crusade was against fanaticism and intolerance. A popular couplet describes him as: *Guru Nanak Shah Fakeer, Hindu ka Guru, Mussulman ka Peer*: (“*Guru Nanak, Guru for the Hindus and Peer for the Muslims*”, in other words his teachings incorporated beliefs from both Hinduism and Islam)

Recruitment of Sikhs in the Indian Army was confined mainly to Jat Sikhs, who were sturdy owners and cultivators of land. Their pride in manual labour – *dab ke vaah, te rajj ke khab* (till the land vigorously and eat to your content). Known for their indifference to Brahminical social stratification, the Gurus willingly raised Jats to position of high authority in the new panth.

20. Kabir (1440–1518 AD) Indian mystic, poet who preached an ideal of seeing all of humanity as one and later became famed for scorning religious affiliation. His philosophies and ideas of loving devotion to God are expressed in metaphor and language from both the Hindu Vedanta and Bhakti streams and Muslim Sufi ideals, using vernacular Hindi.

The inevitable result was the development along lines dictated by influence of Jat cultural patterns. During the rule of Maharaja Ranjit Singh (1799–1839), Jat Sikhs emerged as a major part of the nobility or ruling class and constituted a major part of Ranjit Singh's army. A high percentage of the nobility were recipients of land grants.²¹

In order to construct a martial culture, the British could not enlist low status groups. Civilian socialization of the personnel was vital in generating group dynamics. Stanford W. Gregory argues that a soldier's fighting qualities depend on how civil society perceives him.²² The British therefore gave preference to Jat Sikhs over other Sikhs, in other words Sikhs who were converts from low castes like the Mazhbi or Ramdasia Sikhs were excluded from recruitment into Sikh regiments composed entirely of Jats.

The army strengthened Sikhism among the Sikh recruits not only to give them a separate religious identity but also because the imperial belief was that Sikhism, being a martial religion, imparted a martial ethos to those Jats who embraced Sikhism. W. L. McGregor, a British officer represented the pre-1857 army's views, he thought that in general Indian soldiers were mercenaries, and that for them leaving the army was not a religious sin. But Sikhism he claimed demanded that its followers should never renounce their weapons before death.²³

G. F. MacMunn voiced the post-mutiny army's view when in 1911 he wrote:

Sikhism is an austere faith demanding some simplicity and rigour of life from its adherents. So much is this so, that for many years there has been a tendency for young men to avoid the *pahul* and grow up as ordinary Hindus for whom life has few irksome restrictions. But the value of the Sikh as the simple, faithful soldier has lain in his adherence to the simple tenets and hardy life of his forebears. No non-baptized Sikh is admitted into a regiment of the Indian Army. So careful are regiments in this manner and so much are regiments the home of the old martial and simple Sikh principles, that it has been said, not without some shadow of truth, that it is the British officer who has kept Sikhism up to its old standard.²⁴

21. Ashok Nath, 'Ethnography of Indian cavalry regiments', Lecture delivered at the United Service Institution of India, Autumn 2005.

22. W. Gregory Jr., 'Towards a Situated Description of Cohesion and Disintegration in the American Army', *Armed Forces and Society* lii (1977), p. 476–81.

23. W. L. McGregor, *The History of the Sikhs* [1846] (Allahabad, 1979), p. 51.

24. MacMunn, *Armies*, p. 135.

The British preference for Jat Sikhs encouraged many job hungry Hindu Jats to accept Sikhism. In 1891, there were 250 000 male Sikhs in Patiala District of the Punjab. Despite heavy enlistment in the army, their numbers rose to 323 000 in 1900.²⁵

Conclusion

Lessons learnt from the Indian Army's participation in the First and Second World Wars demonstrated that the so called 'martial race' theory was irrelevant to modern warfare. More recently, experiences of the Indian Army's viz, the LTTE²⁶ and other motivated groups who fall in the so called 'non-martial race' category, have further substantiated it. Why then does, the 'martial over non-martial', still dominate the psyche of the present highly professional Indian Army and even the Pakistani Army?

Complete regiments exclusively comprising Jat Sikhs, Gurkhas, Rajputs, Dogras, exist and thrive, in spite of a decree issued by the Government of India in 1949, throwing army recruitment open to all Indians irrespective of caste, race or religion. In all fairness to the Army many changes have also taken place where recruitment is now open to all Indians, martial or non-martial, albeit mainly in those regiments created or reconstituted after 1949 like the Brigade of the Guards, Parachute Regiment etc.

The so called "martial race" identity in several of the old distinguished regiments is considered inseparable from regimental or unit identity because these regiments are named after a particular community, like Sikhs, Gurkhas, Garhwalis etc. in the infantry.

Interestingly, regiments considered the elite within Army circles and therefore the most sought after; still exclusively recruit in their rank and file the so called martial races.

It is an acknowledged fact that the Indian Army is a professional body, considered to be the nations most secular, apolitical institution that also demonstrates the working of diversity at its best. Simultaneously there is a paradox in the fact that it enforces caste, ethnic and communal identities by retaining its class regiments based on an obsolete martial race agenda.

25. Bingley, *Sikhs*, p. i,ii,vi, 41, 49, 53, app A.

26. The Liberation Tigers of Tamil Eelam (LTTE), commonly known as the Tamil Tigers, is a militant organization that has been waging a violent secessionist campaign against the Sri Lankan government since the 1970s in order to create a separate Tamil state in the north and east of Sri Lanka.

Tradition, *esprit de corps* and the fact that the Indian Army is an all volunteer force plays a significant role in its composition and ethos, possibly it mirrors Indian society. These together with a combination of several factors need to be scrutinized and understood. A historical research therefore is certainly merited into this or analogous systems that might help us understand this paradox better.

Selected Bibliography

Published Primary Sources

Indian Army Lists. Government of India, 1897–1900

Bingley, A. H. *Handbooks for the Indian Army: Sikhs*. Simla: Government Central Printing Office, 1899.

MacMunn, George. *The Martial Races of India*. London: Sampson Low, Marston and Co., 1933

Roberts, Frederick. *Forty-One Years in India: From Subaltern to Commander-in-Chief*, Vols. I and II. London: Richard Bentley & Son, 1897

Yeats-Brown, F. *Martial India*. London: Eyre and Spottiswoode, 1945

Secondary Sources

Articles and Chapters

Greenhut, Jeffrey. 'Sahib and Sepoy: An Inquiry into Relationship between British Officers and Native Soldier of the British Indian Army.' *Military Affairs*, Vol. 48, No.1(Jan., 1984), pp. 15–18.

Ellinwood, D. C. 'Ethnicity in a Colonial Asian Army: British Policy, War, and the Indian Army, 1914–1918'; Ellinwood, D. C. and Enloe, C. H. (eds.), *Ethnicity and the Military in Asia* (New Brunswick, New Jersey; Transaction, 1981)

Peers, Douglas M. "'Those Noble Exemplars of the True Military Tradition': Constructions of the Indian Army in the Mid-Victorian Press'. *Modern Asian Studies*, Vol. 31, No. 1 (February 1997).

Books

- Cohen, Stephen P. *The Indian Army: Its Contribution to the Development of a Nation*. Berkeley: California UP, 1971
- Heathcote, Terence A. *The Military in British India: The Development of British Land Forces in South Asia, 1600–1947*. Manchester: Manchester UP, 1995
- Mason, P. *A Matter of Honour: An Account of the Indian Army, Its Officers and Men*. London: Jonathan Cape, 1974
- Mazumdar, Rajit K. *The Indian Army and the Making of Punjab*. Delhi; Permanent Black, 2003
- Menezes, S. L. *Fidelity and Honour: The Indian Army from the Seventeenth to the Twenty-First Century*. New Delhi: Oxford UP, 1999
- Peers, Douglas M. *Between Mars and Mammon: Colonial Armies and the Garrison State in India, 1819–1835*. London: Tauris, 1995
- Omissi, David. *The Sepoy and the Raj: The Indian Army, 1860–1940*. London: Macmillan, 1994
- Streets, Heather. *Martial Races: The Military, Race and Masculinity in British Imperial Culture, 1857–1914*. Manchester: Manchester UP, 2004
- Trench, Charles C. *The Indian Army and the King's Enemies, 1900–1947*. Thames and Hudson, 1988
- Wickremesekera, Channa. *“Best Black Troops in the World”: British Perceptions and the Making of the Sepoy, 1746–1805*. New Delhi: Manohar, 2002
- Nath, Ashok. *IZZAT, Historical Records and Iconography of Indian Cavalry Regiments 1760–2007*, Centre for Armed Forces Historical Research, United Service Institution of India, Delhi 2007 (under publication).

Karriärst eller hetsporre? En studie av svenska officerare i utrikes krigstjänst under 1800-talets andra hälft

Esbjörn Larsson

Den svenska historien förknippas ofta med krig och sedan 1521 har Sverige varit inblandat i inte mindre än 31 krig, oräknat en rad inbördes stridigheter.¹ Förutom de vedermödor och det lidande dessa krig medförde, bidrog de även till att förändra vårt samhälle.² Detta har inte minst uppmärksammats i den socialhistoriska forskningen, där man visat på hur perioder av krig bidrog till att göra det möjligt för nya grupper att göra karriär inom krigsmakten.³

Möjligheten för svenska officerare att avancera med hjälp av meriter från slagfältet begränsades emellertid i och med Wienkongressen 1815, vilken markerar startpunkten för den snart 200-åriga fredsperiod som Sverige upplevt.

1. Se Ulf Sundberg, *Svenska krig 1521–1814*. Stockholm 1998.

2. För en mer allmän diskussion rörande krigens betydelse för samhällsförändring, se Tilly, Charles, *Coercion, capital, and European states, AD 990–1990. Studies in social discontinuity*, Oxford 1990.

3. Se exempelvis Sten Carlsson, *Ständssamhälle och ståndspersoner 1700–1865. Studier rörande det svenska ständssamhällets upplösning*, (2:a reviderade upplagan), Lund 1973 (1949); Gunnar Artéus, *Krigsmakt och samhälle i frihetstidens Sverige*, Stockholm 1982.

Den svenska officer som därefter sökt krigserfarenhet har varit hänvisad till tjänstgöring i andra länders krigsmakter.

Syftet med denna text är att undersöka betydelsen av utrikes krigstjänst för en militär karriär under 1800-talets andra hälft. Det empiriska underlaget utgörs av de unga män som antogs som kadetter vid Kungliga Krigsakademien på Karlbergs slott under perioden 1850–1866, och då särskilt de kadetter som senare tjänstgjorde i andra länders krigsmakt.

Tidigare forskning om utrikes tjänstgöring

Under 1600- och 1700-talen var det ingen ovanlighet att svenska officerare tjänstgjorde en tid i andra länders krigsmakter, och 1721 fastslogs denna sedvänja som ett adligt privilegium. Det gjorde att adliga officerare ofta beviljades tjänstledighet med full lön vid sådan tjänstgöring och i vissa fall utgick även bidrag till resan. Utöver ovan nämnda praxis ingick det också i de adliga privilegierna att utrikes meriter fick tillgodoräknas inom den svenska krigsmakten. Det innebar att utrikes tjänstgöring blev ett sätt att påskynda karriären inom rikets krigsmakt.⁴ En närmare studie av tjänsteförhållandena vid Upplands regemente under 1700-talet visar även att det nästan uteslutande var adliga officerare som gjort utrikes tjänst samt att dessa officerares karriärer låg över genomsnittet vid regementet.⁵ Därtill kan också nämnas att den utrikes tjänstgöringen ibland framhållits som ett sätt att skaffa sig nödvändiga kunskaper för en fortsatt militär karriär.⁶

Svenska officerares tjänstgöring i andra länders krigsmakter under senare hälften av 1800-talet har framförallt uppmärksammats i samband med det dansk-tyska treårskriget (1848–1850), dansk-tyska kriget 1864 samt det nordamerikanska inbördeskriget (1861–1865).⁷ Lars Ericson Wolke hävdar i

-
4. Kaarlo Wirilander, *Officerskåren i Finland under 1700-talet. En socialhistorisk avhandling om den finska arméns officerare*, Falun 1964, s. 193.
 5. Dessa officerares karriärer låg emellertid i paritet med övriga adliga officerares karriärer. Fredrik Thisner, *Militärstatens arvegods. Officerstjänstens socialreproduktiva funktion i Sverige och Danmark, ca 1720–1800*, Uppsala 2007, s. 225 f.
 6. Se exempelvis Oscar Nikula, *Svenska skärgårdsflottan 1756–1791*, Helsingfors 1933, s. 237; Lars Ericson, *Svenska frivilliga. Militära uppdrag i utlandet under 1800- och 1900-talen*, Lund 1996, s. 123.
 7. Lars Ericson Wolke tar även upp tjänstgöring i bland annat franska armén (dels i Algeriet, dels under fransk-tyska kriget 1870), engelska flottan och österrikiska armén (under fälttåg i Italien 1859) samt tjänstgöring på bägge sidor under det andra Boerkriget (1899–1902). Ericson, 1996.

sammanhanget att utrikes tjänstgöring fortfarande under slutet av 1800-talet betraktades som ett tecken på att ”ligga på framkant”, samt att sådana erfarenheter kunde ge viktiga kunskaper för den karriärlystne officeren.⁸ Denna tolkning stöds även av det faktum att den svenska regeringen gav ett femtiotal officerare tjänstledigt för att delta på dansk sida 1864, med motiveringen att de erfarenheter dessa officerare skulle göra kunde komma den svenska krigsmakten till gagn.⁹

En närmare undersökning av det svenska deltagandet i de dansk-tyska krigen 1848–1850 och 1864 har gjorts av Mikael Boox. Han har främst intresserat sig för hur frivilliginsatserna organiserades samt vilket politiskt och militärt värde de hade. Därtill behandlar hans undersökning även de frivilligas bakgrund och motiv för att delta. Studierna av de frivilligas bakgrund sträcker sig dock inte längre än till tidigare sysselsättning, varvid Boox visar att andelen militärer bland de frivilliga uppgick till 39 procent under det dansk-tyska treårskriget och 33 procent under 1864 års krig.¹⁰ Vad gäller de frivilligas motiv framhålls särskilt äventyrslystnad, understödd av skandinavismen och en tämligen romantiserad bild av krig.¹¹

Närmare studier av de svenska frivilliga under amerikanska inbördeskriget har gjorts av Alf Åberg samt Per Iko.¹² Åbergs verk har en närmast narrativ karaktär, där kriget beskrivs kronologiskt samtidigt som individuella insatser belyses. Avslutningsvis ägnas även uppmärksamhet åt de frivilligas fortsatta öden. Åberg konstaterar att den svenska krigsmakten visade ett minst sagt svalt intresse för att dra nytta av de frivilligas erfarenheter. Därtill verkar det ha varit svårt att utnyttja krigserfarenheten som en merit i den fortsatta karriären. Många svenska officerare valde också att stanna i Nordamerika, medan andra lämnade den svenska armén för en civil karriär.¹³

8. Ericson, 1996, s. 123.

9. Ericson, 1996, s. 40.

10. Boox undersökning är emellertid behäftad med vissa materialproblem, vilket visar sig i att bakgrunden hos 35 respektive 27 % av individerna inom kohorterna inte har kunnat klarläggas. Mikael Boox, ”Svenska frivilliga till Danmark. Kriget 1848–1850 och 1864”, *Militärhistorisk tidskrift* 2004, s. 30, 36–40.

11. Boox, 2004, s. 25, 33 ff, 59.

12. Utöver Ikos och Åbergs undersökningar kan även Roger Kvists studie av svenskätlingar under amerikanska inbördeskriget nämnas. Den studien framstår emellertid som mer perifer visavi den aktuella undersökningen, då den bara rör svenska utvandrare. Roger Kvist, *För adoptivlandets och mänsklighetens sak. Svenskarna i Illinois och det amerikanska inbördeskriget*, Umeå 2003.

13. Alf Åberg, *Svenskarna under stjärnbaneret. Insatser under nordamerikanska inbördeskriget 1861–1865*, Stockholm 1994, s. 233 ff.

Iko koncentrerar sig i sin studie på de svenska arméofficerare som beviljades tjänstledigt för deltagande i amerikanska inbördeskriget och finner att det var ungefär 25 officerare det rörde sig om. Vidare kan han också visa att åtminstone sju av dessa officerare erhöll statlig ersättning under sin tjänstgöring i nordstatsarmén. I fråga om de frivilligas motiv avfärdar Iko tanken om att de frivilliga i första hand skulle ha haft några ideologiska skäl för sitt deltagande. I stället var det av allt att döma äventyrslystnad och möjligheten att utöva krigaryrket som lockade. Vad gäller det senare motivet ser Iko också krigserfarenheten som en möjlighet att öka den egna militära dugligheten. Väl tillbaka i Sverige igen var det flera som belönades med tapperhetsmedalj, men därutöver finner inte heller Iko några belägg för att erfarenhet från amerikanska inbördeskriget automatiskt betraktades som en merit. Som en möjlig förklaring till detta anförs bland annat att konkurrensen om tjänsterna inom den svenska krigsmakten var hård samt att de som deltagit i strider i Nordamerika hade att konkurrera med dem som tjänstgjort under dansk-tyska kriget 1864, en väpnad konflikt som av samtiden sågs som ett mer "europeiskt krig".¹⁴

Att undersöka krigserfarenhetens betydelse

Som framgår råder det delade meningar om hur erfarenheter i andra länders krigsmakter värderades under 1800-talets andra hälft. Medan Ericson Wolke menar att dessa erfarenheter bör ses som ett tecken på ambition tyder Åbergs och Ikos studier på att erfarenheterna inte automatiskt borgade för en framgångsrik karriär. Tolkningen av dessa resultat kompliceras även av det faktum att den svenska staten trots allt beviljade tjänstledighet för utrikes tjänstgöring och i vissa fall även lämnade ekonomiska bidrag till de frivilliga. Vidare pekar Iko också på behovet av mer forskning rörande officerare i allmänhet för att kunna sätta in sina resultat i ett sammanhang.¹⁵ Det behövs därmed ytterligare undersökningar för att kunna bringa klarhet i frågan.

För att undersöka vilka det var som valde att göra utrikes krigstjänst och hur denna tjänstgöring påverkade deras fortsatta karriärer behövs det någon form av referenspunkt. Utan en jämförelse blir det svårt att säga något om betydelsen av den aktuella erfarenheten. Ett lämpligt underlag för en sådan undersökning är de kadetter som antogs till Krigsakademien under perioden

14. Per Iko, "Svenska arméofficerare i blått. Tjänstledighet för krigstjänst i amerikanska inbördeskriget", *Släktforskarnas årsbok* 2004, s. 187 f, 191 f, 195–199.

15. Iko, 2004, s. 199.

1850–1866.¹⁶ Ur kadettkårens led hämtades under den aktuella perioden ungefär en tredjedel av rikets officerare och ser man till kadettkårens sociala sammansättning skiljde sig denna inte markant från den inom landets officerskårer.¹⁷ Genom att jämföra karriären för de kadetter som gick i utrikes tjänst med de karriärer som övriga kadetter gjorde, kan man säga något om hur utrikes tjänstgöring påverkade en svensk officers karriärmöjligheter under 1800-talets andra hälft. Vidare blir det även möjligt att undersöka om de kadetter som valde att gå i utrikes tjänst skiljde sig från sina kamrater på någon avgörande punkt.

Forna kadetter i utrikes tjänst

Under perioden 1850–1866 var det sammanlagt 740 ynglingar som antogs som kadetter vid Krigsakademien.¹⁸ Av dessa var det drygt sju procent (53 individer) som gjorde tjänst i andra länders krigsmakter under sitt kommande yrkesliv. Bland de aktuella kadetterna var det tjugotvå som deltog i dansk-tyska kriget 1864 och sex som deltog i amerikanska inbördeskriget på nordstatarnas sida. Vidare återfinns inom denna grupp tio personer som gjorde erfarenheter under franskt befäl i Nordafrika och fyra som deltog på fransmännens sida i tysk-franska kriget 1870. Därtill finns det även enstaka individer som gick i tjänst vid engelska flottan samt de som gjorde erfarenheter genom österrikisk tjänst i Italien, brasiliansk tjänst i kriget mot Paraguay (trippelallianskriget 1865–1870), amerikansk tjänst i spansk-amerikanska kriget (1898) eller i strider i Mexico, Kina alternativt Japan.¹⁹

16. År 1866 som slutår bestäms av att Krigsakademien slutgiltigt ombildades till Kungliga Krigsskolan 1867. Sigvard Ekstrand, *Karlberg. Kungl. Krigsakademiens och Kungl. Krigsskolas historia 1792–1936*, Stockholm 1937, s. 68.

17. Åke Bernström, *Officerskår i förvandling. Den svenska arméofficerskårens rekrytering, utbildning och tjänstgöringsförhållanden från 1860-talet fram till 1920*, Stockholm 1988, s. 194. Andelen adelsmän var emellertid några procent lägre inom kadettkåren än inom krigsmaktens officerskårer. Carlsson, 1973 (1949), s 99, 112.

18. Av dessa 740 har 690 inkluderats i studien av hur väl utrikes tjänstgöring betalade sig i form av en framgångsrik karriär. De femtio som exkluderats har det gemensamt att de aldrig upplevde sin trettioårsdag. Denna avgränsning är gjord för att öka träffsäkerheten vid undersökningen av förhållandet mellan social bakgrund och framtida karriär. Bland de exkluderade var det nio som tjänstgjorde i andra länders krigsmakt, varav två dog i strid (Herman Issac Stärck och Johan Gustaf Carl Bergensträhle). Carl Hulthander, *Biografiska anteckningar från Carlberg 1792–1892*. Norrköping 1892, s. 164–221.

19. Hulthander, 1892, s. 164–221.

En analys av den aktuella gruppen i relation till övriga kadetter visar att erfarenheterna av utrikes tjänst inte automatiskt borgade för en framgångsrik karriär. I och för sig återfinns en något högre andel som gjorde framgångsrika militära karriärer inom denna grupp,²⁰ men denna variation förklaras framförallt av att just dessa kadetter hade en något mer exklusiv bakgrund än övriga kadetter.²¹ Flertalet av de mest framgångsrika inom denna grupp kom ur adliga familjer och en del hade även fäder med framträdande positioner i samhället. Bland de sistnämnda fäderna kan särskilt nämnas Carl Fredrik Ridderstad, grundare av *Östgöta Correspondenten* och själv kadett under 1820- och 1830-talen.²²

Om man vidare jämför kadetterna utifrån social bakgrund (fädernas yrkestitlar) visar det sig att de söner till höga militärer eller civila ämbetsmän (lägst överste alternativt landshövding) som gick i utrikes tjänst faktiskt gjorde sämre karriärer än dem med liknande bakgrund som stannade hemma. Situationen bland sönerna till kaptener eller civila ämbetsmän på motsvarande nivå verkar däremot ha varit omvänd. Nämnas bör dock att de sista jämförelserna bygger på ett litet antal individer, varvid man bör vara försiktig med att dra några mer långtgående slutsatser.²³

En närmare analys av ytterligare variabler visar emellertid på andra intressanta samband. Exempelvis var de som gjorde sig skyldiga till allvarliga regelöverträdelser under sin utbildningstid överrepresenterade inom den aktuella gruppen.²⁴ Dessutom var det också betydligt vanligare att dessa kadetter lämnade Karlberg utan examen.²⁵ Den slutsats man kan dra av detta är att tjänstgöring i andra länders krigsmakt under 1800-talets andra hälft inte enbart verkar ha varit en strategi för den framgångsrike karriärlisten, utan även en utväg för den som gjort sig skyldig till disciplinbrott under kadettåren och därtill kanske även tvingats lämna Karlberg utan examen.

-
20. Runt var fjärde av dessa kadetter (25 %) uppnådde överstes grad eller högre, medan samma andel bland övriga kadetter var knappt en femtedel (16 %). Se bilaga 1a & 1b.
 21. Inom den aktuella gruppen var det ungefär 25 % som hade en far med en titel inom någon av de elva första rangklasserna, vilket kan jämföras med 9 % bland övriga kadetter, samtidigt som över hälften (55 %) av de kadetter som inte gjorde utrikes tjänst var ofrälse medan inte ens var tredje kadett (32 %) inom den aktuella gruppen saknade adligt påbrå. Se bilaga 1a, 1b & 2.
 22. Hulthander, 1892, s. 89.
 23. Se bilaga 1a & 1b.
 24. Var tredje (34 %) av de kadetter som sedan gick i utrikes tjänst hade gjort sig skyldig till allvarliga disciplinbrott, vilket kan jämföras med knappt var nionde (11 %) bland övriga kadetter. Se bilaga 3.
 25. En tredjedel (34 %) inom den aktuella gruppen lämnade Karlberg utan examen, vilket kan jämföras med en sjättedel (17 %) bland övriga kadetter. Se bilaga 4.

En mer ingående analys av dem som gjorde utrikes krigstjänst visar också att de inte utgjorde någon homogen grupp, utan gruppen rymmer individer med vitt skilda livsöden. I syfte att åskådliggöra hur olika krigserfarenhet kunde påverka en militär karriär under 1800-talets andra hälft kommer några skilda livsbanor att närmare beaktas.

Krigserfarenheten som språngbräda

Bland de 53 kadetter som senare i livet tjänstgjorde i främmande makts tjänst var det tolv som blev minst överste eller erhöll andra titlar på en motsvarande nivå. De två mest framgångsrika av dessa var Henrik Gyllenram och Gustaf Bråkenhielm. Båda två kom ur adliga familjer och Gyllenrams far slutade sin karriär som generalmajor och landshövding på Gotland medan Bråkenhielms far hade lagmans titel och framlevde som fideikommissarie på Vallby fideikommiss i Skirö socken i Jönköpings län.²⁶ Dessa unga herrar hade därmed ett tämligen fördelaktigt utgångsläge när de skulle skapa sig en framtid.

Bråkenhielm var på Karlberg från 1851 till 1855 och Gyllenram mellan 1856 och 1861. Av dessa bägge verkar Gyllenram ha varit den som bäst utnyttjade sin utbildningstid. Han lämnade inga anteckningar efter sig i straffregistren och hans medelbetyg låg klart över genomsnittet inom kåren. Inte heller Bråkenhielm antecknades för några allvarligare förseelser, men hans betyg var långtifrån imponerande.²⁷ Efter examen gick Gyllenram till Svea livgarde medan Bråkenhielm placerades vid Skånska dragonregementet.²⁸

I början av 1860-talet gick Bråkenhielm i fransk tjänst efter en kortare tid på ridskolan i Saumur. Han anställdes vid första afrikanska hästjägerregementet och deltog sedan i expeditioner i Afrika 1863 och i Mexico vid fälttåget 1864–1865. Under det senare fick han ett omnämnande för tapperhet i

26. Gyllenram A1528, tab 27, Bråkenhielm A1055, tab. 5 i *Riddarhusets stamtavlor* (CD-ROM), Stockholm 2000.

27. Bråkenhielm erhöll en varning under sin kadettid. Den förseelse han hade gjort sig skyldig till var att han rökt cigarr i slottsparken. Vad gäller medelbetyg hade Gyllenram och Bråkenhielm 8,4 respektive 7,8 i de teoretiska ämnena och 7,1 respektive 5,5 i de praktiska övningarna på en tiogradig skala, vilket kan jämföras med 7,6 respektive 6,7 inom kadettkåren som helhet. Bråkenhielm den 1/2 1855 & Gyllenram den 10/4 1861, Betyg, Officerskurserna 1855–1860, 1860–1865, Vol 9 & 10, BIII, Stabsavdelningen med skolexpeditionen, Kungl. Krigsskolan, (219:2b), Krigsarkivet (KrA); Esbjörn Larsson, *Från adlig uppfostran till borgerlig utbildning. Kungl. krigsakademien mellan åren 1792 och 1866*, Uppsala 2005, s. 116.

28. Gyllenram A1528, tab 28 Bråkenhielm A1055, tab. 6 i *Riddarhusets stamtavlor* 2000.

samband med att han sårades i vänstra axeln av en kula och i knäet av en lans. Kort därefter befordrades Bråkenhielm till löjtnant vid sitt svenska regemente och han fick även en rad medaljer för insatserna under fälttåget. År 1866 var han tillbaka i svensk tjänst som ordonnansofficer hos Carl XV och året därpå utnämndes han till stallmästare hos konungen. Detta markerar startskottet för en hovkarriär som slutade i uppdraget som tjänstgörande kabinettskammarherre. Parallellt med karriären vid hovet fortsatte Bråkenhielm även att stiga i graderna och 1904 utnämndes han till generallöjtnant, vilket markerade höjden av hans karriär.²⁹

Till skillnad från Bråkenhielm fick Gyllenram uppdrag som ordonnansofficer hos Carl XV innan han gick i utrikes tjänst. Han hade befordrats till löjtnant redan två år efter officersexamen och året därpå var han i tjänst hos konungen. Två år senare, 1866, gick Gyllenram i fransk tjänst och kort därefter fick han tjänstgöra som adjutant hos en överste de Colomb. Under 1870-talet var Gyllenram åter i svensk tjänst och tjänstgjorde även då som adjutant, dels hos överståthållaren Bildt på dennes beskickning till Berlin, dels hos överståthållaren i Stockholm. Från 1881 till 1882 var Gyllenram i grekisk tjänst varefter han fortsatte sin militära karriär på hemmaplan. År 1894 utnämndes han till överste och chef för Kalmar regemente. Gyllenram slutade sin karriär som generalmajor.³⁰

Som framgår av de anförda exemplen var det snarare tjänstgöringen vid hovet än krigserfarenheten i sig som borgade för dessa officerares framgångsrika karriärer. Vad gäller Bråkenhielm verkar det emellertid inte otroligt att det var just krigserfarenheten som gjorde att han blev aktuell för hovtjänst. Ytterligare exempel på personer som tilldelades hovtitlar efter utrikes krigstjänst är Johan Henning von Horn och Gustaf Wrangel, söner till kaptenlöjtnanten Leopold von Horn och ministerpresidenten Anton Wrangel. Som framgår nedan var dessa två inte några exemplariska kadetter under sin tid på Karlberg, utan de gjorde sig skyldiga till en rad regelöverträdelser. Till skillnad från Bråkenhielm och Gyllenram lämnade Horn och Wrangel även Karlberg utan examen. Horn lyckades trots detta bli löjtnant vid Andra livgardet medan Horn aldrig fick någon svensk officerstitel. Oaktat dessa minst sagt blygsamma karriärer utsågs både Horn och Wrangel till kammarherrar, kort efter deras tjänstgöring i dansk respektive österrikisk tjänst.³¹

29. Bråkenhielm A1055, tab. 6 i *Riddarhusets stamtavlor* 2000.

30. Gyllenram A1528, tab. 28 i *Riddarhusets stamtavlor* 2000.

31. Grevliga ätten Wrangel, nr 99, tab. 4 i *Riddarhusets stamtavlor* 2000; Hulthander, 1892, s. 186.

Gemensamt för såväl Bråkenhielm och Gyllenram som Horn och Wrangel var att de kom hur samhällets allra översta skikt. De hade därmed ett fördelaktigt utgångsläge för att göra en framgångsrik karriär under en tid då den sociala bakgrunden var av avgörande betydelse för en ung officersaspirants livsbana.³² Vidare visar deras livsöden att utrikes krigstjänst inte ensamt kan förklara deras karriärer. I och för sig kan det ha varit Bråkenhielms insatser på slagfältet som gjorde honom intressant för tjänstgöring vid hovet, men i Gyllenrams fall hade karriären skjutit fart redan innan han gick i utrikes tjänst. Krigserfarenheten kan därmed knappast ses som en förutsättning för Gyllenrams karriär, utan snarare som en språngbräda som bidrog till att den blev så framgångsrik. Vad gäller Horn och Wrangel framstår den utrikes tjänstgöringen snarare som en reträttväg än som ett strategiskt karriärval. Deras upphøjelse till kammarherrar kan i och för sig ses i ljuset av krigserfarenheterna, men dessa erfarenheter ledde inte till någon militär karriär.

Att göra karriär i utrikes tjänst

Utöver möjligheten att påskynda sin karriär inom den svenska krigsmakten med hjälp av erfarenheter från tjänstgöring i andra länders krigsmakter, kan man också tänka sig att sådana erfarenheter skulle ha lett till en karriär i det land man stridit för. I detta avseende har tidigare forskning särskilt lyft fram generalmajoren och riksdagsmannen Ernst von Vegesack som exempel på en lyckad karriär. von Vegesack var vid tiden för amerikanska inbördeskrigets utbrott 41 år gammal och hade under sina sjutton år som officer inte nått längre än till kapten. Vid tiden för amerikanska inbördeskrigets utbrott tjänstgjorde han som trafikchef vid Gävle-Dala järnväg. På hösten 1861 gick von Vegesack i nordamerikansk tjänst som kapten och redan efter en månad befordrades han till major. Under sommaren 1862 utsågs han till överste och chef för *20th New York Volunteers* samt tillförordnades även som brigadchef. När von Vegesack kom hem till Sverige igen på hösten 1863 erhöi han bland annat guldmedalj för tapperhet i fält och under våren 1864 befordrades han direkt till överstelöjtnant samt gavs befälet över Västerbottens fältjägarkår. Därefter fortsatte karriären med befordran till brigadgeneral i den nordamerikanska armén 1865 och befordran till överste och regementschef för Hälsinge regemente 1868. Höjden på sin militära karriär nådde Vegesack 1884, då

32. Larsson, 2005, s. 109.

han befordrades till generalmajor och utsågs till generalbefälhavare i femte militärdistriktet.³³

Ser man till dem som utbildades på Karlberg under 1850- och 1860-talen finns det i och för sig ingen som gjorde en lika anmärkningsvärd karriär i utrikes tjänst som von Vegesack, men det finns trots allt en handfull personer som gjorde karriär i andra länders krigsmakter.³⁴ Den mest framgångsrike av dessa var Nere Albert Elfving som gavs överstes avsked efter sina insatser under amerikanska inbördeskriget. Elfving kom till Nordamerika 1855 och fyra år senare fick han anställning i den geodetiska kåren i Washington. Han hade emellertid ingen tidigare militär erfarenhet, utan hade lämnat Karlberg redan i juli 1850, drygt två månader efter det att han antogs som kadett. I stället hade han först legat i Uppsala och sedan läst som civilingenjörselev. Vid krigsutbrottet blev Elfving löjtnant vid *48th New York State Volunteers* och 1864 kunde han titulera sig överstelöjtnant. Den snabba karriären hade emellertid sitt pris. Elfving sårades vid ett flertal tillfällen under kriget och i februari 1865 blev han tvungen att amputera sitt ena ben. Väl tillbaka i Sverige igen tjänstgjorde han dels som lärare i engelska på Karlberg, dels som både Liberias och USA:s konsul i Sverige.³⁵

I likhet med Elfving gjorde inte heller Corfitz Staël von Holstein och Carl Liljenstolpe några spikraka militära karriärer. Staël von Holstein lämnade Krigsakademien på egen begäran i oktober 1860, efter att ha bestraffats ett otal gånger för bland annat misshandel av yngre kamrater, ordervägran, bruk av alkohol och tobak samt diverse uppviglingar.³⁶ Snart därefter begav han sig till Nordamerika där han tog tjänst i unionsarmén. Under amerikanska inbördeskriget steg Staël von Holstein i graderna och slutade som överstelöjtnant vid ett så kallat negerregemente. År 1867 återvände han till Sverige, men flyttade tillbaka till Nordamerika igen 1882. Däremellan hade han bland annat varit disponent för Torsebro krutbruk.³⁷ Liljenstolpe var inte heller någon exemplarisk kadett. I september 1869 relegerades han från Karlberg efter att

33. von Vegesack, F379, tab. 7 i *Riddarhusets stamtavlor* 2000; Åberg, 1994, s. 234; Iko, 2004, s. 195.

34. Förutom nedan anförda kan även Oscar Hultman (major i nordamerikansk tjänst), Gustaf Pontus Bagge (kapten i de franska ingenjörtrupperna) och Bror Thure Thulstrup (kapten i fransk tjänst) nämnas. Hulthander, 1892, s. 178, 202.

35. "Elfving, Nere Albert" i *Nordisk familjebok. Ny, rev. Och rikt ill. Uppl.*, Bd 4, Stockholm 1884; även tillgänglig på: <<http://runeberg.org/nf/>>.

36. Nr 183 Staël von Holstein, Straffregister 1848–1875, Vol 4, DIX, Stabsavdelningen med skolexpeditionen, Kungl. Krigsskolan (219:2b), KrA.

37. Friherrliga ätten Staël von Holstein, nr 155, tab. 6 i *Riddarhusets stamtavlor* 2000.

ha misshandlat en arbetare som utförde underhåll i slottet.³⁸ Trots att detta var en permanent relegering, fick Liljenstolpe återvända till Karlberg redan året därpå.³⁹ Efter examen gick han till Kalmar regemente, men tog avsked redan 1877. Därefter framlevde han som godsägare, men prövade också lyckan som kommissionär i Stockholm under firma *Västra Liljenstolpe*. År 1894 flyttade Liljenstolpe till Nordamerika och fyra år senare deltog han i spansk-amerikanska kriget som överstelöjtnant vid ett av Illinois frivilligregementen.⁴⁰

Inte heller bland dem som gjorde karriär i främmande länders tjänst finns det några tydliga exempel på hur krigserfarenhet kunde bidra till något som kan liknas vid en social klassresa. Bland de anförda personernas fäder finner man nämligen lagmannen Anders Elfving, statsrådet och generalpostdirektören Otto Staël von Holstein samt majoren Carl Liljenstolpe.⁴¹ Likaledes framstår en karriär i utrikes tjänst inte som någon framgångsrik strategi för att bättra på karriärmöjligheterna på hemmaplan. Till skillnad från von Vegesack, som framgångsrikt lyckades överföra den position han skaffat sig i den nordamerikanska armén till den svenska krigsmakten, finns det bland de forna kadetterna ingen som lyckades med en liknande bedrift. Snarare verkar det ha varit tvärtom. Det faktum att man hade någon form av militär erfarenhet öppnade vägen för en ny militär karriär på andra sidan Atlanten. Att döma av Elfving och Staël von Holsteins karriärer verkar sådana erfarenheter emellertid inte ha varit någon nödvändighet.

Kriget som äventyr

Som redan berörts fanns det bland de kadetter som gick i utrikes tjänst under andra hälften av 1800-talet flera som under sin vistelse på Karlberg passerade gränsen för vad som betraktades som ett lämpligt uppförande och i vissa fall verkar hela deras livsstil ha undergrävt en framgångsrik militär karriär.

Vid en närmare granskning av de sexton inom den aktuella gruppen som straffades hårdast under sin kadettid finner man uppgifter om våld mot såväl

38. Nr 134 Liljenstolpe entledigades tillsammans med nr 138 Kuylenstierna, nr 145 Ekman, nr 178 Rosencrantz, nr 198 Håkansson och nr 205 Nordgren för att ha misshandlat gasarbetaren Öberg i september 1869. Straffregister 1848–1875, Vol 4, DIX, Stabsavdelningen med skolexpeditionen, Kungl. Krigsskolan (219:2b), KrA.

39. Matrikel 1854–1872, Vol 3, DIIa, Stabsavdelningen med skolexpeditionen, Kungl. Krigsskolan (219:2b), KrA.

40. Adliga ätten Liljenstolpe, nr 2151, tab. 8 i *Riddarhusets stamtavlor* 2000.

41. Hulthander, 1892, s. 165; Friherrliga ätten Staël von Holstein, nr 155, tab. 4, Adliga ätten Liljenstolpe, nr 2151, tab. 8 i *Riddarhusets stamtavlor* 2000.

kamrater som slottets personal och civilpersoner, olika grader av ordervägran, skuldaffärer, olovligt bruk av alkohol och tobak, samt i ett fall även ett försök till duell. Bland dessa kadetter var det åtta som relegerades, varav två återkom och tog sin examen, medan sammanlagt nio lämnade Karlberg utan examen.⁴² Bland dem som inte tog examen var det emellertid bara nämnda Wrangel och Staël von Holstein som aldrig fick någon tjänst i den svenska krigsmakten. Till skillnad från Staël von Holstein tvingades Wrangel lämna Karlberg. Orsaken till detta entledigade var att Wrangel hade varit inblandad i en duell med pistol. Vem hans kontrahent var framgår inte, men enligt Knut Reutersvärds självbiografiska beskrivning av kadettlivet hade duellen sin upprinnelse i ett gräl rörande rangordningen mellan den tyska och den svenska nationen i fråga om intelligens och tapperhet.⁴³

Det faktum att det endast var två av de aktuella kadetterna som inte också blev officerare i Sverige, kan kanske synas märkligt med tanke på deras uppträdande under utbildningstiden. I det avseendet verkar man ha varit tämligen generös när det handlade om att förlåta gamla försyndelser.⁴⁴ Av de åtta kadetter som relegerades var det faktiskt fyra som kom tillbaka till Karlberg, varav två likväl lämnade akademien vid ett senare tillfälle. Dessa två var Conrad Reventlow och Axel Sandels. Både Reventlow och Sandels relegerades i november 1862 efter att ha deltagit när tredje klassen gav en yngre kadett så kallat klasstryk. Orsaken till att den yngre kadetten bestraffades var att han tidigare under dagen klått upp en kadett i Reventlows och Sandels klass. De sistnämndas handlande kan därmed ses som en handling som syftade till att försvara klassens heder och upprätthålla hierarkin inom kadettkåren.⁴⁵ Trots

42. Straffregister 1848–1875, Vol 4, DIX, Stabsavdelningen med skolexpeditionen, Kungl. Krigsskolan (219:2b), KrA.

43. Duellen avstyrdes dock av en av sekundanterna, men först efter det att bägge avlossat sina skott utan att träffa den andre. Knut Reutersvärd, *Kadettlif på Karlberg för 50 år sedan*, Stockholm 1908, s. 105. Historien kan delvis bekräftas med hjälp av uppgifter ur straffregistren rörande nr 16 von Krusenstierna, nr 49 Wrangel och nr 168 Printzensköld. Straffregister 1848–1875, Vol 4, DIX, Stabsavdelningen med skolexpeditionen, Kungl. Krigsskolan (219:2b), KrA.

44. Att detta var resultat av ett aktivt beslut framgår av det faktum att Kungl. Maj:t 1844 faktiskt avlog ett förslag från Krigsakademiens kansler som gick ut på att den kadett som hade uppfört sig illa under utbildningen skulle utses till underofficer i stället för officer efter examen. Som orsak till att man inte biföll förslaget anges ”de olägenheter, som kunna föränledas deraf”. Larsson, 2005, s. 137.

45. Denna händelse har tidigare analyserats i Esbjörn Larsson, ”Manligt och omanligt på Karlberg. En studie av pennalistiskt våld inom Krigsakademiens kadettkår”, *Historisk tidskrift* 2007:3.

de hårda ord som fälldes när dessa kadetter fick lämna Karlberg tilläts de att återkomma redan i slutet av maj 1863. De stannade emellertid inte ens ett år vid skolan, utan bägge lämnade Krigsakademien under våren 1864 för att gå i dansk tjänst i samband med dansk-tyska kriget. Redan året därpå var de på svensk mark igen såsom underofficerare; Reventlow vid Skånska dragonregementet och Sandels vid Västgötadals regemente. Den förstnämnde nådde aldrig längre än till underlöjtnant och tog avsked redan 1871, medan den sistnämnde befordrades till kapten innan han överfördes till regementets reserv 1895.⁴⁶

Som framgår av de exempel som presenteras finns det tydliga kopplingar mellan de aktuella kadetternas uppförande och uppfattningar rörande hur en ung man skulle handla. I fallet Wrangel handlade det om att försvara nationens ära medan Reventlow och Sandels tvingades lämna Karlberg efter att ha försökt återupprätta den egna klassens heder. I ljuset av dessa handlingar framstår valet att gå i utrikes tjänst knappast som ett strategiskt karriärsteg eller som ett sätt att skaffa sig behövliga erfarenheter för den framtida yrkesutövningen. Snarare synes beslutet att gå i strid ha legat i linje med dessa unga mäns uppfattningar om vad som krävdes av en riktig man. För den som likt Reventlow och Sandels var villig att riskera sin plats på akademien för att försvara klassens anseende, kan valet att gå i dansk tjänst ses som en logisk konsekvens av samma förhållningssätt.

Denna undersökning kan därmed sägas bekräfta såväl Boox' som Ikos betoning av äventyrslystnaden såsom en viktig drivkraft vid valet att gå i utrikes tjänst. Det kanske främsta exemplet på detta finner man i Hjalmar Anderssons livsöde. Denne son till teaterdirektören Oscar Andersson antogs som kadett 1858. Enligt straffregistret var han långtifrån någon skötsam kadett och fram till och med våren 1862 hade Andersson straffats åtta gånger för bland annat rökning och brott mot permissionsreglerna. I september 1862 dömdes han till 28 dagars svår arrest och permissionsförbud under resten av året för att ha misshandlat en yngre kadett. Bakgrunden till denna misshandel var att den yngre kadetten dagen innan hade anmält en tidigare misshandel. Anderssons handlande var därmed ett försvar av kadettkårens tysta överenskommelse att aldrig skvallra på en kamrat.⁴⁷ Året därpå straffades Andersson för att vid ett flertal tillfällen ha överträtt sin permission. Den 30 juli 1863, efter att redan straffats tre gånger den månaden, entledigades Andersson från akademien då

46. Adliga ätten Reventlow, nr 2335, tab. 2; Adlig ätten Sandels, nr 2006, tab. 9 i *Riddarhusets stamtavlor* 2000.

47. Denna händelse har tidigare analyserats i Larsson, 2007:3.

han smitit undan artilleriövningarna och hämtat punsch till övningsplatsen på Ladugårdsgårde. På vägen tillbaka till Karlberg skall han även ha försvunnit och inte kommit tillbaka förrän klockan tio på kvällen.⁴⁸

Redan under hösten 1863 gick Andersson i nordamerikansk tjänst och befordrades till sekundlöjtnant. Under vintern 1863/64 deltog han i fälttåget i South Carolina och Florida, där han bland annat var med när man erövrade Jacksonville. Den 20 februari sårades han under slaget vid Olustee. Dessförinnan hade han övertagit befälet för det kompani han tillhörde, efter det att både hans löjtnant och kapten stupat. Efter slaget belönades han med Grand Army-fälttecknet för tapperhet, efter en omröstning bland regementets officerare. Väl i Sverige igen fick han även mottaga guldmedaljen för tapperhet i fält och utnämndes till underlöjtnant. År 1865 placerades Andersson vid Älvsborgs regemente och under åren 1867–1874 undervisade han vid Gymnastiska centralinstitutet (GCI). Sedan tjänstgjorde han som gymnastiklärare vid olika skolor i Stockholm innan han flyttade till Skåne. Under åren 1877–1882 var han överbefälhavare för Nordvästra Skånes frivilliga skarp-skyttekår och 1881 utnämndes han till kapten. Andersson tjänstgjorde också som gymnastiklärare och brandchef i Helsingborg.⁴⁹

Andersson framstår som en man vars identitet i mångt och mycket kretsade kring den militära gymnastiken och hans erfarenheter från amerikanska inbördeskriget. Hans rykte som fäktare framhålls bland annat i Viktor Balcks memoarer. Andersson figurerar där bland de elever på GCI som likt Balck själv testade fäktkonstens gränser genom att fäktas med spetsiga vapen, ett experimenterande som skall ha slutat med att Anderssons skicklighet med värjan lämnade ett bestående märke i bröstet på Balck.⁵⁰ Anderssons identitet som krigsveteran visade sig i hans testamente, enligt vilket den kula han burit i låret sedan slaget vid Olustee, skulle tas ur hans kropp, för att tillsammans med hans tapperhetsmedalj och coltrevolver förvaras på Älvsborgs regementets officersmäss.⁵¹

Som dekorerad krigshjälte framstår Andersson närmast som ett skolexempel över manligt uppträdande. Likaledes framställs han av Balck såsom ”den

48. Hulthander, 1892, s. 190; Nr 45 Andersson, Straffregister 1848–1875, Vol 4, DIX, Stabsavdelningen med skolexpeditionen, Kungl. Krigsskolan (219:2b), KrA.

49. Hulthander, 1892, s. 190; Viktor Gustaf Balck, *Viktor Balcks minnen. Ungdomen*, 1, Stockholm 1929, s. 220; Viktor Gustaf Balck, *Viktor Balcks minnen. Mannaåren*, 2, Stockholm 1931, 1931, s. 109; Åberg, 1994, s. 151 f.

50. Balck, 1929, s. 220 ff.

51. Åberg, 1994, s. 152.

skickliga, hårt drillande och disciplinära”, när Balck skall beskriva Anderssons insats som gymnastiklärare vid Nya elementarskolan. Trots dessa manliga företräden gjorde Andersson en tämligen ordinär karriär. Kaptenegraden var med nöd och näppe att betrakta som en medelmåttig karriär för den som antagits vid Krigsakademien under 1850- och 1860-talen.⁵² Den manlighet och framåtanda som Andersson förkroppsligade verkar därmed inte ha varit tillräcklig för att tillförsäkra honom en framgångsrik levnadsbana.

Betydelsen av utrikes tjänst under 1800-talets andra hälft

Till skillnad från situationen under 1600- och 1700-talen var tjänstgöring i andra länders krigsmakter inte längre att betrakta som någon generell merit för officerare i Sverige under 1800-talets hälft. Som föreliggande studie visar framstår tjänstgöring i andra länders krigsmakt under den aktuella perioden snarare som ett alternativ för den som av olika skäl inte hade möjlighet att göra karriär i Sverige, än som en genväg till en lyckad karriär på hemmaplan. Därmed kan konstateras att vad som tidigare framförts rörande krigserfarenhet som en självklar merit saknar grund. I och för sig gavs i vissa fall tjänstledigt för deltagande i krig i andra länder, men det finns inget som tyder på att de erfarenheter som officeren gjorde ansågs som en given merit i hans fortsatta karriär.

Mot bakgrund av dessa resultat kan man självklart fråga sig varför den svenska krigsmakten inte på ett bättre sätt tog tillvara de erfarenheter som de aktuella officerarna gjorde. Med tanke på att Sverige inte hade varit i krig sedan 1814 måste stridserfaret befäl ha varit en verklig bristvara inom det sena 1800-talets krigsmakt.

Bristen på intresse för de erfarenheter som de aktuella officerarna kunde bidra med kan härledas till den utveckling Sverige upplevde sedan Napoleonkrigens slut. Tidigare studier av kadettutbildningen i Sverige har visat att formell utbildning kom att spela en allt viktigare roll inom krigsmakten under 1800-talet. Man kan här se en utvecklingslinje från 1820-talets diskussioner rörande behovet av en militär utbildning på vetenskaplig grund, via införandet av ett krav på officersexamen 1836, till Krigsakademiens ombildning till Krigsskola under åren 1862–67.⁵³ Denna utveckling fortsatte sedan under

52. Kapten var i och för sig den enskilt vanligaste graden bland forna kadetter, men andelen kadetter som nådde högre grader var nästan dubbelt så stor i jämförelse med dem som inte ens blev kapten (45 % jämfört med 25 %). Larsson, 2005, bilaga 3b.

53. Larsson, 2005, s. 189–197.

senare delen av 1800-talet samt början av 1900-talet, då man i allt högre utsträckning började kräva att officerare även skulle vidareutbilda sig för att kunna befordras.⁵⁴

Det ökade intresset för utbildning kan i det här sammanhanget kopplas till förvaltningens byråkratisering. För svenskt vidkommande ses 1870-talet som den tid då statsapparaten antog en rationellt byråkratisk form.⁵⁵ I och med att dokumenterad kompetens som erhållits genom formell utbildning samt tydliga regler för befordringar utgör grundstenar i en byråkratisk förvaltning,⁵⁶ reduceras möjligheten för förvaltningens tjänsteinnehavare att åberopa erfarenhetsbaserad kompetens i befordringsärenden. Med andra ord fanns det under andra hälften av 1800-talet ingen självklar plats för den som på annat håll skaffat sig andra former av kunskap än den som olika examina representerade.⁵⁷ Därmed verkar det ha varit bättre för karriären att vidareutbilda sig vid någon av krigsmaktens skolor än att välja livets hårda skola genom att delta i något av de krig som utkämpades under perioden.

Vidare visar denna studie att beslutet att gå i utrikes tjänst inte innebar samma sak för alla som sökte strid under något annat lands fanor. För dem som hade en fördelaktig utgångspunkt genom exempelvis exklusiv social bakgrund eller en redan framgångsrik karriär verkar utrikes tjänstgöring bara ha påverkat karriären i en positiv riktning. Den som däremot lämnade kadettutbildningen utan examen kunde inte räkna med att genom utrikes tjänst nå liknande fördelar. Det är vidare svårt att se några strategiska beslut bakom valen att gå i utrikes tjänst. Ibland verkar det i stället ha varit tillfälligheter som låg bakom valet att gå i utrikes tjänst. Det kanske främsta exemplet på detta återfinns i Peter Beijerliebs livsöde.

Denne bagarson antogs som kadett 1859 vid en ålder av 16 år. Under sin tid på Karlberg förärades han med en belöningsjetong för framsteg i studierna

54. Bernström, 1988, s. 239–307.

55. Göran Therborn, *Borgarklass och byråkrati i Sverige. Anteckningar om en solskenshistoria*, Lund 1989, s. 12, 37 f.

56. Max Weber, *Ekonomi och samhälle. Sociologiska begrepp och definitioner. Ekonomi samhällsordning och grupper*, 1, Lund 1983, s. 147 ff; Max Weber, *Ekonomi och samhälle. Politisk sociologi*, 3, Lund 1987, s. 92 ff.

57. Det faktum att den formella behörigheten fått företräde framför den kunskap den representerar märks redan under början av 1860-talet, då man införde krav på examen från Krigsakademien för att få tillträda en officerstjänst inom flottan. Detta ledde till att ett antal officersaspiranter tvingas genomgå en förnyad examen trots att de redan genomgått officersexamen i Karlskrona samt därtill redan tjänstgjort en längre tid till sjöss. Larsson, 2005, s. 130 f.

och 1863 blev han även utnämnd till kadettkorpral.⁵⁸ Av straffregistret att döma synes Beijerlieb ha skött sig tämligen väl som kadett,⁵⁹ och när det gäller hans examensbetyg ligger de i paritet med genomsnittet inom kadettkåren.⁶⁰ Efter sin examen i december 1863 gick Beijerlieb till Norra skånska infanteriregementet, men redan fyra månader därefter beviljades han tjänstledighet för att gå i dansk tjänst. I kriget mellan Danmark och Preussen deltog han bland annat i striden på ön Als, där hans tapperhet gjorde att han utnämndes till riddare av Dannebrogsoordens tredje klass innan han återvände till tjänstgöring vid sitt svenska regemente. Denna insats till trots dröjde det ändå till 1870 innan Beijerlieb lyckades bli befördrad till löjtnant.⁶¹

Vid tiden för fransk-tyska krigets utbrott befann sig Beijerlieb på kuresa i Aachen. Utan tillstånd att gå i utländsk tjänst skrev han då in sig i franska armén och fick därigenom tjänstgöra som underofficer i främlingslegionen. I samband med slaget om Orleans tillfångatogs Beijerlieb och fördes till fästningen Ludwigsburg i Würtemberg. Där satt han tills han frigavs genom en fångutväxling i april 1871. Under sommaren tog han avsked ur franska armén och återvände sedan till Sverige. I och med att Beijerlieb gått i utländsk tjänst utan tillstånd tvingades han ta avsked från Norra skånska infanteriregementet. Utan tjänst emigrerade han sedan till Amerika. Väl på andra sidan Atlanten blev han kompanichef vid Pennsylvanias Tredje infanteriregemente 1873.⁶²

Som framgår är det svårt att se Beijerliebs livsval såsom resultatet av en utvecklade strategi. Snarare verkar det ha varit yttre omständigheter som påverkade hans minst sagt brokiga karriär. Därigenom blottläggs också svårigheterna med att försöka göra några generella antaganden rörande den minst sagt heterogena grupp som här står i fokus. Försöken att förklara dessa officerares val som ett uttryck för kunskaphunger eller karriärlystnad måste därmed avskrivnas som ett uttryck för de felslut som uppstår när vi försöker förstå historiska epoker utifrån våra egna uppfattningar om hur människor borde handla.

58. Hulthander, 1892, s. 195; <<http://www.tjelvar.se/biografica/biografica-46.htm>>.

59. Beijerlieb bestraffades endast en gång under sina kadettår och det var när han fick permisjonsförbud för att ha "Hemtat pounsch till Slottet under balen". Nr 161 Beijerlieb, Straffregister 1848–1875, Vol 4, DIX, Stabsavdelningen med skolexpeditionen, Kungl. Krigsskolan (219:2b), KrA.

60. Beijerliebs medelbetyg var 7,8 i de teoretiska ämnena och 6,5 i de praktiska övningarna på en tiogradig skala, vilket kan jämföras med 7,6 respektive 6,7 inom kadettkåren som helhet. Beijerlieb den 19/12 1863, Betyg, Officerskurserna 1860–1865, Vol 10, BIII, Stabsavdelningen med skolexpeditionen, Kungl. Krigsskolan, (219:2b), KrA; Larsson, 2005, s. 116.

61. Hulthander, 1892, s. 195; <<http://www.tjelvar.se/biografica/biografica-46.htm>>.

62. Hulthander, 1892, s. 195; <<http://www.tjelvar.se/biografica/biografica-46.htm>>.

Referenser

Otryckt material

Krigsarkivet

Kungl. Krigsskolan (219:2b)

Stabsavdelningen med skolexpeditionen

Betyg

Matrikel

Straffregister

Tryckt material

Artéus, Gunnar, *Krigsmakt och samhälle i frihetstidens Sverige*, Stockholm 1982.

Balck, Viktor Gustaf, *Viktor Balcks minnen. Ungdomen*, 1, Stockholm 1929.

Balck, Viktor Gustaf, *Viktor Balcks minnen. Mannaåren*, 2, Stockholm 1931.

Bernström, Åke, *Officerskår i förvandling. Den svenska arméofficerskårens rekrytering, utbildning och tjänstgöringsförhållanden från 1860-talet fram till 1920*, Stockholm 1988.

Boox, Mikael, ”Svenska frivilliga till Danmark. Kriegen 1848–1850 och 1864”, *Militärhistorisk tidskrift* 2004.

Carlsson, Sten, *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700–1865. Studier rörande det svenska ståndssamhällets upplösning*, (2:a reviderade upplagan), Lund 1973 (1949).

Ekstrand, Sigvard, *Karlberg. Kungl. Krigsakademiens och Kungl. Krigsskolans historia 1792–1936*, Stockholm 1937.

Ericson, Lars, *Svenska frivilliga. Militära uppdrag i utlandet under 1800- och 1900-talen*, Lund 1996.

Hulthander, Carl, *Biografiska anteckningar från Karlberg 1792–1892*. Norrköping 1892.

- Iko, Per, "Svenska arméofficerare i blått. Tjänstledighet för krigstjänst i amerikanska inbördeskriget", *Släktforskarnas årsbok* 2004.
- Kvist, Roger, *För adoptivlandets och mänsklighetens sak. Svenskarna i Illinois och det amerikanska inbördeskriget*, Umeå 2003.
- Larsson, Esbjörn, *Från adlig uppfostran till borgerlig utbildning. Kungl. krigsakademien mellan åren 1792 och 1866*, Uppsala 2005.
- Larsson, Esbjörn, "Manligt och omanligt på Karlberg. En studie av pennalistiskt våld inom Krigsakademiens kadettkår", *Historisk tidskrift* 2007, nr. 3.
- Nikula, Oscar, *Svenska skärgårdsflottan 1756–1791*, Helsingfors 1933.
- Nordisk familjebok. Ny, rev. Och rikt ill. Uppl*, Bd 4, Stockholm 1884; även tillgänglig på: <<http://runeberg.org/nf>>.
- Reutersvärd, Knut, *Kadettlif på Karlberg för 50 år sedan*, Stockholm 1908.
- Riddarhusets stamtavlor* (CD-ROM), Stockholm 2000.
- Sundberg, Ulf, *Svenska krig 1521–1814*. Stockholm 1998.
- Therborn, Göran, *Borgarklass och byråkrati i Sverige. Anteckningar om en solskenshistoria*, Lund 1989.
- Thisner, Fredrik, *Militärstatens arvegods. Officerstjänstens socialreproduktiva funktion i Sverige och Danmark, ca 1720–1800*, Uppsala 2007.
- Tilly, Charles, *Coercion, capital, and European states, AD 990–1990. Studies in social discontinuity*, Oxford 1990.
- Weber, Max, *Ekonomi och samhälle. Sociologiska begrepp och definitioner. Ekonomi samhällsordning och grupper*, 1, Lund 1983.
- Weber, Max, *Ekonomi och samhälle. Politisk sociologi*, 3, Lund 1987.
- Wirilander, Kaarlo, *Officerskåren i Finland under 1700-talet. En socialhistorisk avhandling om den finska arméns officerare*, Falun 1964.
- Åberg, Alf, *Svenskarna under stjärnbaneret. Insatser under nordamerikanska inbördeskriget 1861–1865*, Stockholm 1994.

Bilaga 1a. Korstabell över förhållandet mellan social bakgrund och karriär bland de kadetter som gjorde utrikes krigstjänst

			Uppnådd rang						
			Rangnr 1-11	Rangnr 12-21	Rangnr 22-29	Rangnr 30-36	Rangnr 37-40	Utan rang	Totalt
Faderns rang	Rang 1-11	Antal	2	1	1	2	5	0	11
		% inom social bakgrund	18	9	9	18	45	0	100
		% inom uppnådd rang	18	25	20	17	42	0	25
		% av total	5	2	2	5	11	0	25
	Rang 12-21	Antal	3	1	0	2	0	0	6
		% inom social bakgrund	50	17	0	33	0	0	100
		% inom uppnådd rang	27	25	0	17	0	0	14
		% av total	7	2	0	5	0	0	14
	Rang 22-29	Antal	0	0	0	0	2	0	2
		% inom social bakgrund	0	0	0	0	100	0	100
		% inom uppnådd rang	0	0	0	0	17	0	5
		% av total	0	0	0	0	5	0	5
	Rang 30-36	Antal	5	2	2	3	1	0	13
		% inom social bakgrund	38	15	15	23	8	0	100
		% inom uppnådd rang	45	50	40	25	8	0	30
		% av total	11	5	5	7	2	0	30
	Rang 37-40	Antal	1	0	1	2	1	0	5
		% inom social bakgrund	20	0	20	40	20	0	100
		% inom uppnådd rang	9	0	20	17	8	0	11
		% av total	2	0	2	5	2	0	11
	Kapitallist	Antal	0	0	0	1	2	0	3
		% inom social bakgrund	0	0	0	33	67	0	100
		% inom uppnådd rang	0	0	0	8	17	0	7
		% av total	0	0	0	2	5	0	7
	Övrig	Antal	0	0	1	2	1	0	4
		% inom social bakgrund	0	0	25	50	25	0	100
		% inom uppnådd rang	0	0	20	17	8	0	9
		% av total	0	0	2	5	2	0	9
Totalt	Antal	11	4	5	12	12	0	44	
	% inom social bakgrund	25	9	11	27	27	0	100	
	% inom uppnådd rang	100	100	100	100	100	0	100	
	% av total	25	9	11	27	27	0	100	

Anm: Ranggrupp 1–11 omfattar bland annat överstar, 12–21 överstelöjtnanter, 22–29 majorer, 30–36 kaptener samt 37–40 löjtnanter och underlöjtnanter.

Källa: Larsson, 2005, bilaga 1b.

Bilaga 1b. Korstabell över förhållandet mellan social bakgrund och karriär bland de kadetter som inte gjorde utrikes krigstjänst

			Uppnådd rang						
			Rangnr 1-11	Rangnr 12-21	Rangnr 22-29	Rangnr 30-36	Rangnr 37-40	Utan rang	Totalt
Faderns rang	Rang 1-11	Antal	15	5	12	15	8	4	59
		% inom social bakgrund	25	8	20	25	14	7	100
		% inom uppnådd rang	14	8	10	8	8	7	9
		% av total	2	1	2	2	1	1	9
	Rang 12-21	Antal	9	8	10	14	12	2	55
		% inom social bakgrund	16	15	18	25	22	4	100
		% inom uppnådd rang	8	13	8	7	12	4	9
		% av total	1	1	2	2	2	0	9
	Rang 22-29	Antal	14	11	16	16	8	5	70
		% inom social bakgrund	20	16	23	23	11	7	100
		% inom uppnådd rang	13	17	13	8	8	9	11
		% av total	2	2	2	2	1	1	11
	Rang 30-36	Antal	34	22	34	73	29	14	206
		% inom social bakgrund	17	11	17	35	14	7	100
		% inom uppnådd rang	32	34	28	37	28	25	32
		% av total	5	3	5	11	4	2	32
	Rang 37-40	Antal	14	5	19	25	12	13	88
		% inom social bakgrund	16	6	22	28	14	15	100
		% inom uppnådd rang	13	8	16	13	12	24	14
		% av total	2	1	3	4	2	2	14
	Kapitalist	Antal	14	8	14	41	27	11	115
		% inom social bakgrund	12	7	12	36	23	10	100
		% inom uppnådd rang	13	13	12	21	26	20	18
		% av total	2	1	2	6	4	2	18
	Övrig	Antal	6	5	15	13	8	6	53
		% inom social bakgrund	11	9	28	25	15	11	100
		% inom uppnådd rang	6	8	13	7	8	11	8
		% av total	1	1	2	2	1	1	8
Totalt	Antal	106	64	120	197	104	55	646	
	% inom social bakgrund	16	10	19	30	16	9	100	
	% inom uppnådd rang	100	100	100	100	100	100	100	
	% av total	16	10	19	30	16	9	100	

Källa: Larsson, 2005, bilaga 1b.

Bilaga 2. Korstabell över förhållandet mellan ståndstillhörighet och valet att gå i utrikes krigstjänst

			Utrikes tjänst		
			Ja	Nej	Totalt
Ståndstillhörighet	Grevlig	Antal	4	25	29
		% inom utrikes tjänst	8	4	4
	Friherrlig	Antal	8	62	70
		% inom utrikes tjänst	15	9	9
	Lågadel	Antal	18	181	199
		% inom utrikes tjänst	34	26	27
	Okänd	Antal	6	39	45
		% inom utrikes tjänst	11	6	6
	Ofrälse	Antal	17	380	397
		% inom utrikes tjänst	32	55	54
	Totalt	Count	53	687	740
		% av total	7	93	100

Källa: Larsson, 2005, bilaga 1b.

Bilaga 3. Korstabell över förhållandet mellan straffanteckningar och valet att gå i utrikes krigstjänst

			Utrikes tjänst		
			Ja	Nej	Totalt
Straffregister	Inga anteckningar	Antal	7	203	210
		% inom utrikes tjänst	13	30	28
	Enstaka anteckningar	Antal	24	304	328
		% inom utrikes tjänst	45	44	44
	Flera anteckningar	Antal	4	104	108
		% inom utrikes tjänst	8	15	15
	Många alternativt allvarliga	Antal	18	76	94
		% inom utrikes tjänst	34	11	13
	Totalt	Antal	53	687	740
		% av total	7	93	100

Källa: Larsson, 2005, bilaga 1b.

Bilaga 4. Korstabell över förhållandet mellan examen och valet att gå i utrikes krigstjänst

		Utrikes tjänst			
		Ja	Nej	Totalt	
Examen	Utexaminerad	Antal	35	570	605
		% inom utrikes tjänst	66	83	82
	Lämnade utan examen	Antal	18	117	135
		% inom utrikes tjänst	34	17	18
	Totalt	Antal	53	687	740
		% av total	7	93	100

Källa: Larsson, 2005, bilaga 1b.

Jung och Vougt

Kaj Björk

Mellan april 1944 och april 1951 hette Sveriges överbefälhavare Helge Jung. Mellan augusti 1945 och oktober 1951 hette Sveriges försvarsminister Allan Vougt. Relationerna mellan de två blev med tiden mycket tillspetsade, såsom framgått av en intressant uppsats i *Militärhistorisk tidskrift* 1998, författad av Gabriella Theiler, som analyserat innehållet i Jungs dagboksanteckningar från perioden. Mina studier kring Allan Vougt har gett mig tillfälle och anledning att komplettera Gabriella Theilers observationer med en mera omfattande belysning av hur förhållandet mellan Jung och Vougt kommit att utvecklas.

Det har aldrig varit fråga om motsättningar mellan två personer med helt olika social bakgrund. Släkterna Jung och Vougt var båda av tyskt ursprung, och representanter för släkterna har efter inflyttning till Sverige under 1700-talet återfunnits på rätt viktiga poster under 1800-talet. Helge Jung hade en farbror, som blev major i väg- och vattenbyggnadskåren, medan hans far var en humanist, som slutade sin bana som rektor i Helsingborg. Fadern dog under Helge Jungs uppväxt, och när denne 1903 tog studenten i Malmö sammanbodde han med sin mor. Allan Vougts släkt hade starkare militära inslag men också anknytningar till den skånska adeln. Fadern Carl Fredrik Vougt har efter avlagd jur. kand. tillbringat några år som auditör vid ett militärt förband och därefter gjort karriär inom ecklesiastikdepartementet, där han med tiden blev kansliråd. Både Helge Jung och Allan Vougt har vuxit upp i en konservativt präglad familjemiljö.

Det har däremot varit fråga om två personer med en åldersskillnad på något årtionde. Skillnaden har inneburit att de upplevt 1900-talets viktigare händelser ur olika tidsperspektiv. Helge Jung har efter sin studentexamen under ett par terminer bedrivit humanistiska studier i Lund men sedan inlett en militär karriär. Det har hävdats att han varit starkt påverkad av unionskrisen, som nådde sin höjdpunkt 1905. Möjligen kan man notera att hans studentbetyg inte varit särskilt lysande och att valet av militäryrket legat rätt nära till. Men inte heller Allan Vougt har haft några alltför imponerande slutbetyg vid sin studentexamen 1914. Båda synes dock ha hyst ett starkt intresse för historia, och båda har tagit djupt intryck av bondetägsstämningarna 1914. Vid krigsutbrottet samma år har de utan tvivel sympatiserat med Tyskland.

Intressant nog har både Helge Jung och Allan Vougt rätt tidigt fått kontakter med Per Albin Hansson av betydelse för deras karriärer. Jung har gärna åberopat en gammal vänskapsrelation till Per Albin, och det är sannolikt att någon förbindelse mellan de två förmedlats av en eller annan av Jungs studentkamrater till den icke-akademiske Per Albin Hansson, som snart skulle få en ledande ställning i ett nytt socialdemokratiskt ungdomsförbund. Jung har efter ett tiotal års trupptjänst genomgått Krigshögskolan under åren 1916–1918, medan Per Albin Hansson under krigsåren skaffat sig journalistiska erfarenheter från det krigförande England och i likhet med Hjalmar Branting tenderat i ententevänlig riktning. Gymnasisten Allan Vougt uppges ha siktat på en utbildning till officer, men han har aldrig genomgått den nödvändiga plutonchefsutbildningen. I stället har han tillbringat läsåret 1916–1917 vid universitetet i Genève, där han koncentrerat sig på studium av det franska språket. I vad mån Vougt's alltmer påtagliga franskvänlighet betingats av krigsutvecklingen eller av en konflikt med den mycket tyskvänlige fadern är omöjligt att avgöra. Efter sin återkomst till hemlandet har han fortsatt sina akademiska studier i Uppsala och 1919 avlagt en fil kand-examen med romanska språk som huvudämne. Politiskt har han vid denna tid stått under inflytande av den blivande konsthistorikern och diktaren Erik Blomberg, vilken 1919 tagit initiativ till bildande av en socialistisk studentförening. Efter att under en kort tid ha figurerat som styrelsemedlem i föreningen har Vougt tillsammans med Blomberg och ett par andra kamrater avrest till London, och under de följande tre åren har han haft växlande upplevelser i England, Frankrike och Spanien. Hans första dokumenterade kontakt med Per Albin Hansson kan noteras från hösten 1920, när han under något halvår framträtt som ”*Social-Demokratens* Spanienkorrespondent”. Per Albin var vid denna

tid tillfällig redaktör för tidningen *Social-Demokraten*, och Vougts debut som journalist har observerats även av andra framträdande socialdemokrater.

1921 har Vougt blivit värvad till medarbetarskap i tidningen *Arbetet* i Malmö, och tre år senare har han efterträtt Arthur Engberg som tidningens huvudredaktör. Han har också kunnat knyta kontakter med Hjalmar Branting, och i likhet med denne har han engagerat sig starkt för det nybildade Nationernas Förbund. Sin trohet mot Nationernas Förbunds idéer har Vougt bevarat fram till andra världskrigets utbrott. Helge Jung har för sin del under åren 1919–1922 ägnat sig åt utbildning av kadetter vid Karlberg och därefter tjänstgjort vid generalstabens krigshistoriska avdelning 1922–1926. Hans starka intresse för äldre svensk krigshistoria har varit en del av underlaget för hans medverkan i opinionsbildningen mot den nedrustning av försvaret som inletts med Brantings parti som pådrivare. 1927 framträdde majoren Helge Jung som redaktör för den nya *Ny Militär Tidskrift*, där han yrkade på att statsmakterna skulle anpassa sina beslut i försvarsfrågor till militärernas bedömningar. Han har också utvecklat sina tankar om en nödvändig svensk medverkan i försvaret av Finland vid ett väntat angrepp från Sovjetunionen. Det s.k. Systerbäck-tänkandet florerade i högerkretsar redan före Jungs framträdande, men en högerregering hade 1923 tvingats offra sin utrikesminister, därför att denne i ett improviserat anförande uttalat sig för ett svensk-finskt försvarsförbund. Per Albin Hansson, som var försvarsminister vid tiden för riksdagens beslut 1925 om en omfattande nedrustning av försvaret, var för sin del en obetingad motståndare till Systerbäck-tänkandet. Under hela sin politiska gärning förenade han en starkt antikommunistisk inställning med misstro mot varje utslag av den traditionella svenska rysskräcken. Samtidigt har han gjort motstånd mot de växande krafter inom det egna partiet, som yrkat på en isolerad svensk avrustning. Allan Vougt, som efter sitt tillträde som huvudredaktör för *Arbetet* uttryckt sympati för särskilt nedrustningsvilliga krafter kom med tiden att alltmer solidarisera sig med Per Albins linjer i försvarsfrågan, medan Arthur Engberg som riksdagsman och redaktör för *Social-Demokraten* flirtade med avrustningsvännerna.

Mellankrigstiden har präglats av skiftande parlamentariska kombinationer, och åsikterna om hur stora medel det militära försvaret skulle få förfoga över har utan tvivel påverkats av allehanda taktiska överväganden. En högerregering har 1929 tillsatt en försvarsutredning, vars sekreterare Nils Rosenblad inte tillhörde juntan kring Helge Jung. När utredningen året därpå framlade sina förslag befanns dessa dels starkt präglade av ett konservativt

miltärt tänkande, dels alltför dyrbara för att ha utsikter till ett tillräckligt parlamentariskt stöd. Sedan högerregeringen avgått bildade den folkfrisinna ledaren C. G. Ekman en minoritetsregering, som valde sitt stöd än åt höger, än åt vänster. Ekman tog nu det originella greppet att tillsätta en ny försvarsutredning med oppositionsledaren Per Albin Hansson som ordförande. Sekreterare blev Helge Jung, som visserligen ideologiskt var högerman men med taktisk skicklighet förberedde underlaget för en försvarsuppgörelse, som kunde accepteras i det politiska mittfältet. Efter det att socialdemokraterna haft framgångar i 1932 års val har Per Albin fått tillfälle att bilda en regering och i samband därmed måst lämna ordförandeskapet i försvarsutredningen. En av vakanserna i utredningen fylldes av Allan Vougt, som dessförinnan också blivit indragen i förberedelserna till Sveriges deltagande i nedrustningsförhandlingarna i Genève. En intressant roll hade diplomaten Erik Boheman, som redan på 1920-talet fått betydande erfarenheter av nedrustningsdiskussionerna inom Nationernas Förbund och som både inom högerns försvarsutredning och Ekman-regeringens utredning fungerade som särskild sakkunnig. Mellan Helge Jung och Erik Boheman inleddes ett långvarigt samarbete, men det är något oklart hur långt Boheman låtit sig engageras i Jungs speciella Systerbäck-funderingar. Inom 1930 års försvarskommission har Allan Vougt kommit att spela en viss roll genom att starkare än arméföreträdaren Helge Jung framhäva flygets sannolika roll i ett framtida krig. Inom det socialdemokratiska partiet har Vougt haft att räkna med trycket från de klart försvarsfientliga krafterna, som företrädades av riksdagsmannen Elov Lindberg. Tillsammans med sin partivän Harald Åkerberg har Allan Vougt inom kommissionen föreslagit en utgiftsnivå på cirka 125 miljoner kronor, vilket även Per Albin Hansson och hans utrikesminister Rickard Sandler funnit rimligt. Den socialdemokratiska riksdagsgruppen ville dock inte gå längre än 100 miljoner. Ännu 1936 har den mindre försvarsintresserade försvarsministern Ivar Vennerström i interna sammanhang stämplat Vougt som ”mer militärisk än militärerna”. Inom försvarsutredningen hade Allan Vougt dock funnit anledning att kritisera Helge Jungs insatser. Bakom utredningens majoritetsförslag 1935 stod mittenpartiernas representanter, och Jung hade i hög grad medverkat till resultatet. Allan Vougt och Harald Åkerberg har stått för ett av de tre särskilda yttranden, som socialdemokraterna inom utredningen funnit anledning att framlägga. I en kommentar i november 1935 har Vougt betecknat majoritetens uppläggning som diffus, och han har ironiserat över ”de fyra herrarnas förvirrade spekulationer om ovissa faror

i öster och söder”. Vougt menade också att den militära analys, som Jung ansvarat för, var ett ”hafsverk”.

Inför 1936 års val till riksdagens andra kammare har Per Albin Hansson – säkerligen under intryck av den oro som Mussolinis Abessinienkrig skapat – varit benägen att göra upp med mittenpartierna om försvarskostnaderna för att inte behöva diskutera försvaret i valrörelsen, men han har mött motstånd från sina regeringskolleger Ernst Wigforss och Per Edvin Sköld. Oenighet mellan socialdemokraterna och mittenpartierna om försvaret har lett till att bondeförbundet bildat en kortlivad minoritetsregering, men socialdemokraternas taktik att spela ut pensionskostnader mot försvarskostnader har visat sig framgångsrik. Efter valen har Per Albin Hansson kunnat bilda en ny regering med väsentligt förstärkt socialdemokratiskt underlag men han har också rätt överraskande inbjudit bondeförbundet att ingå i en koalition. Allan Vougt har varit missnöjd med att posten som försvarsminister därmed kommit att besättas av bondeförbundaren Janne Nilsson, som haft ett nära samarbete med Jung i försvarsutredningen.

Vid inledningen till 1937 års riksdag har Allan Vougt tagit ett kliv på karriärstegen genom att bli ledamot i utrikesnämnden och konstitutionsutskottet. Helge Jung utnämndes samma år till överste och chef för arméstaben. Den internationella utvecklingen har på olika sätt påverkat deras bedömningar och arbetsuppgifter. Vougt har tagit djupt intryck av det spanska inbördeskriget mellan sommaren 1936 och våren 1939, och han har haft påtagliga svårigheter att gentemot partivänner i andra länder försvara utrikesminister Sandlers mycket försiktiga politik, både när det gällde Sveriges relationer till Nationernas Förbund och tillämpningen av det internationella noninterventionsavtalet beträffande Spanien. Hans kontakter i Genève med Sovjets utrikesminister Litvinov och intryck från folkfrontspolitiken i Frankrike och Spanien synes ha förstärkt hans övertygelse om att Sovjetunionen skulle kunna spela en mycket positiv roll i strävandena att bygga upp en motståndsfrent gentemot Hitler-Tysklands expansionspolitik, som lett till det självständiga Österrikes undergång och överenskommelsen i München om styckning av Tjeckoslovakien. Helge Jungs tänkande har uppenbarligen rört sig i andra banor. Han har varit djupt engagerad i utarbetandet av den s.k. Stockholmsplanen, som förutsåg ett nära samarbete mellan Sverige och Finland beträffande försvaret av Ålandsöarna i händelse av krig. Jungs gamla Systerbäck-tänkande kan spåras bakom hans övertygelse att Sverige måste göra en aktiv insats för Finland i ett krig mot Sovjet. Hans gamle vän Erik

Boheman har 1938 blivit kabinettssekreterare i UD, och de har båda börjat varna för ökade krigsrisker, samtidigt som Boheman fått ökade möjligheter att påverka utrikesminister Sändlers tänkande. Jung har haft svårigheter att samarbeta med den nye försvarsstabschefen Olof Thörnell, som visserligen också varit starkt engagerad för Finland men mera entydigt räknat med nödvändigheten av ett samarbete med Tyskland. Våren 1939 har motsättningen mellan Thörnell och Jung födjupats, och den nye socialdemokratiska försvarsministern Per Edvin Sköld, som efterträtt den avlidne Janne Nilsson, har ställt sig positiv till Thörnells prioritering av flottans behov. Koalitionsregeringen har från början av 1938 verkat för en ökning av försvarsbudgeten men inte i samma takt och omfattning som Thörnell och Jung önskat sig. Allan Vougt har följt med i socialdemokratins orientering mot ökad försvarsvänlighet, men han har därutöver ägnat sig åt spekulationer, som torde ha haft ringa förankring i det egna partiet. Han har sålunda förutsatt det fanns en intressegemenskap mellan de europeiska småstaterna och Sovjetunionen, när det gällde att bevara freden, och en ledare i *Arbetet* mot slutet av 1937 har han tillåtit sig ge rubriken "Under Sovjets bajonetter". I diskussionen om Stockholmsplanen har han betonat vikten av att övertyga Moskva om Finlands vilja till neutralitet. Vougt's önskeföreställningar om de kommunistiska partiernas minskade betydelse har stått i skarp kontrast till den kommunistiskräck, som var tradition bland ledande svenska militärer.

I april 1939 har Vougt och Jung haft tillfälliga kontakter med två framträdande företrädare för de stormaktsblock, som var på väg att utformas efter Tysklands slutliga likvidering av Tjeckoslovakien. Den franske socialisten Léon Blum, tidigare ledare för en folkfrontsregering, har sålunda talat inför en svensk socialdemokratisk jubileumskongress och gett försäkringar om Frankrikes växande motståndsvilja. Helge Jung har som arméchef deltagit i en svensk delegation, som inbjudits till Berlin för att fira Adolf Hitlers 50-årsdag. Delegationen stod under ledning av Olof Thörnell, som fick tillfälle att samtala med Hitler. Deltagarna har fått bevittna en stor militärparad, ägnad att demonstrera Tysklands överväldigande militära styrka. Jung synes ha spelat en underordnad roll under besöket men har varit angelägen om kontakt med den tyske arméchefen.

Den omsvängning i Sovjetunionens politik, som kom till uttryck i Molotov-Ribbentrop-pakten i augusti 1939 har väckt förvirring hos Allan Vougt liksom hos många andra. Jungs reaktion är inte bekant, men det påföljande krigsutbrottet och Sovjetunionens inbjudan av Finland till förhandlingar har

uppenbarligen förstärkt hans gamla övertygelse om den ryska faran. Han har dock inte spelat någon synlig roll i det äventyrliga spel, främst riktat mot Per Albin Hansson, som några av hans militära kolleger bedrev under det finsk-sovjetiska vinterkrigets sista skede. Allan Vougt har för sin del utåt gett sin anslutning till Per Albins bedömning att en alltför omfattande rekrytering av svenska frivilliga till Finland kunde dra in Sverige i storkriget.

Under krigsåren blev Allan Vougt särskilt exponerad genom en i många ögon överdriven iver att försvara samlingsregeringens nödtvungna eftergifter till Hitler-Tyskland. Helge Jung har inte haft något motsvarande behov av att deklarerat sina åsikter om den internationella utvecklingen, men det är tydligt att han tidigare än Thörnell insett att Tyskland inte kunde väntas segra i storkriget. Medan Thörnell gång på gång rekommenderat åtgärder, som ohjälpligen skulle ha bundit Sverige till Hitler-Tyskland, synes Per Albin ha fått intrycket att Jung inte lika lätt lät sig imponeras av Berlin. Jungs iver att odla personliga kontakter med kungafamiljen kan dock väcka en undran om hur långt han delat den tyskvänlighet, som Gustaf V obestriddligen företrädde. Herbert Tingsten har i sina memoarer noterat ”ett utomordentligt skickligt, ehuruval undvikande anförande av general Jung”, när ”folkberedskapens råd”, där Tingsten var medlem, vid en kritisk tidpunkt under kriget förhörde ledande militärer om deras bedömningar av krigets utgång och om den nazistiska propagandans inverkan på försvarsmakten. I sina dagboksanteckningar var Jung mycket fåordig när det gällde kommentarer till krigsutvecklingen

När Olof Thörnell, som under de mest kritiska krigsåren fungerat som överbefälhavare, blev mogen för pensionering 1944, var det ur Per Albin Hanssons och Per Edvin Skölds synpunkt opportunt att utse Helge Jung till hans efterträdare. Jungs tidiga uttalanden efter utnämningen vittnade dock om att han i första hand betraktade kungen och inte regeringen som sin uppdragsgivare. För senare svenska släkten bör det framstå som ytterst egendomligt att landets militära överbefälhavare gång på gång uppvaktat kungen och kronprisen med sina bekymmer, när försvarsministerns ställningstaganden skurit sig med hans egna bedömningar. Man får här en illustration av hur monarkin under efterkrigstiden alltmer förvandlats till en dekoration. För Helge Jung, som var med redan 1914, ställde sig saken annorlunda.

Per Edvin Sköld, som ledde upprustningen under krigsåren, skulle säkerligen ha välkomnats av Jung, om han stannat på försvarsministerposten, när Per Albin Hansson vid krigsslutet bildade en socialdemokratisk partiregering. Jungs gamle antagonist Allan Vougt blev naturligtvis mindre uppskattad. Men

när Jung i sin dagbok noterade en rad exempel på Vougts förmenta okunnighet i allehanda detaljfrågor inom försvaret kan man misstänka att åtskilliga civila ämbetsmän gjort liknande reflexioner vid möten med färska statsråd, som på politiska meriter hamnat på ämbetsmännens specialområden. Vougts tillträde som försvarsminister sammanföll i tiden med atombomberna mot Hiroshima och Magasaki. Jung har i likhet med sina kolleger i andra europeiska stater intresserat sig för hur atomvapnens utveckling kunde påverka det nationella försvaret, och han har föranstaltat om ett utredningsarbete på detta område. Vougt har varit försiktig i sina första uttalanden i samma ämne men inte velat utesluta att atomvapen kunde få en roll i Sveriges försvar.

Hösten 1945 har medfört en tillspetsning av relationerna mellan försvarsmaktens ledning och den socialdemokratiska regeringen i samband med frågan om utlämnande av militärflyktingar i tysk uniform till Sovjetunionen. Kampanjen i massmedia mot ett utlämnande av militärer med baltiskt ursprung drabbade i första hand Per Albin Hansson, som kunde stödja sig på ett tidigare medgivande av samlingsregeringen men säkerligen också bedömde det som alltför riskabelt för Sverige att ett halvår efter krigsslutet ta en konflikt med en av segrarmakterna. Allan Vougt har utåt ställt sig lojal till regeringschefen men visat vissa tecken till sympati med balterna. Han har varit tillräckligt besvärad av utlämningsbeslutet för att undvika medverkan av den svenska marinen, och han har i stället föranstaltat om tågtransport av balterna till Trelleborg, där de blivit inhysta på ett sovjetiskt fartyg. ”Baltafären” hör till de händelser, där det förekommit särskilt upphetsade kontakter mellan Jung och kungahuset.

Under 1946 har ytterligare en ”affär” varit ägnad att försvaga Vougts ställning gentemot Jung. Nils Rosenblad, som inte tillhörde kretsen kring *Ny Militär Tidskrift* och suttit som sekreterare i Lindman-regeringens försvarsutredning 1929, har under många år förblivit Jungs fiende, men under kriget har han blivit komprometterad genom ett alltför nära samröre med kretsen kring den tyskbesoldade *Dagsposten*. Sedan Jung som överbefälhavare förbjudit fortsatt spridning av *Dagsposten* på officersmässarna har han också kunnat rikta ett slag mot Rosenblad genom att hänvisa till uppgifter om att denne var aktieägare i *Dagsposten*. Hur det förhöll sig med den saken blev föremål för motstridiga bedömningar, men den antinazistiska tidsandan bidrog till att ett antal värnpliktiga i Boden vägrade att tjänstgöra under Rosenblads befäl. Jung har nu kunnat påminna Vougt om den s.k. Anjalaparagrafen, som förutsatte allvarliga reaktioner vid vägran att lyda förmans order. Samtidigt

har Vougt kritiserats inom regeringen för att alltför mycket låta sig påverkas av generalerna. I förtvivlan har han förklarat att han var tvungen att lyda krigslagarna. Rosenblad-affären utmynnade i att denne måste låta sig pensionernas, trots uppvaktnings hos kungen, till vilken hans familj hade gamla relationer. Rosenblad själv har före det slutliga avgörandet haft uppfattningen att Per Albin Hansson, Per Edvin Sköld och Allan Vougt försvarat honom inom regeringen, medan Gustav Möller och Tage Erlander varit hans främsta kritiker.

Allvarligare och mera avgörande motsättningar mellan Jung och Vougt har betingats av förändringar i segrarmakternas relationer och därav följande meningsskiljaktigheter om enskilda staters behov av ett förstärkt försvar. Sverige hade utgått ur kriget med en försvarsorganisation, som kunde imponera på regeringarna i krigshärjade länder, men ur ekonomisk synpunkt framstod det som angeläget att nu reducera krigsårens tyngande försvarsbördor. En pådrivare i den riktningen har varit finansministern Ernst Wigforss. Ännu vid tiden för Per Albin Hanssons plötsliga bortgång i oktober 1946 och Tage Erlanders tillträde som socialdemokratisk partiordförande och statsminister dominerade synpunkten att försvaret inte fick kosta för mycket. De tidiga utredningarna om det svenska försvarets behov efter kriget har hamnat på lägre nivåer än vad generalerna funnit ansvarsfullt. Winston Churchill höll sitt första tal om "järnridån" i mars 1946, men det var först under 1947 som en växande fruktan för Sovjetunionens avsikter påverkade opinionen i USA och Västeuropa i riktning mot en mer försvarsvänlig politik. Pragkuppen 1948 har stegrat den internationella oron, och Erlander och hans utrikesminister Östen Undén har börjat leta efter möjligheter att hålla Sverige och helst också dess grannar utanför ett tänkbart nytt storkrig i Europa. Resultatet har varit propån om ett skandinaviskt försvarsförbund, som blivit föremål för överläggningar mellan Sveriges, Norges och Danmarks regeringar under 1948 och början av 1949. Under denna process har försvarsministern Allan Vougt haft en anmärkningsvärt låg profil. Enstaka vittnesmål kan dock tyda på att han hyst en viss optimism om möjligheterna att få till stånd ett skandinaviskt försvarssamarbete med bevarande av Sveriges alliansfrihet. Per Albin Hanssons bortgång har utan tvivel försvagat hans politiska ställning, och Erlander, som under kriget accepterat de stora dragen i Per Albins eftergiftspolitik gentemot Hitler-Tyskland, har haft svårt att svälja Vougts sätt att försvara denna politik.

Helge Jung har för sin del kunnat uttrycka tvivel på realismen i projektet om ett skandinaviskt försvarsförbund. Han har genom årtionden varit alldeles konsekvent i sin fruktan för Sovjetunionens avsikter, och efter andra världskrigets slut har han från ett tidigt stadium förlitat sig till att USA skulle bygga upp ett verksamt försvar mot ett väntat sovjetiskt storangrepp. Med sin utpräglade beundran för USA:s världsstrategi har han funnit det naturligt att under hand kritisera en svensk socialdemokratisk regering, som inte velat solidarisera sig med USA och dess allierade.

I ett skede, präglad av växlande politiska och psykologiska förutsättningar för den svenska försvarspolitik, har Allan Vougt haft att sköta det löpande samarbetet med landets överbefälhavare. Vougts partikamrat Rickard Lindström har inte haft framgång med sin propå om att Sverige inte skulle behöva en överbefälhavare i fredstid, och Jung har för sin del hållit fast vid traditionella föreställningar om att försvarsministern i alla frågor borde lyssna till och acceptera ÖB-synpunkterna. Denna bakgrund bör man hålla i minnet när man tar del av Jungs dagboksanteckningar om Vougts uppförande. I ett allmänt sammanhang är Jungs irritation begriplig. Vougt synes ha haft en benägenhet att både skriftligt och muntligt uttrycka sig i vaga termer, när han velat kringgå en besvärlig fråga och undvika en öppen konflikt med en partner, medan Jung med sin militära uppfostran förväntat sig enkla och klara besked. Det har sålunda funnits gott om utrymme för ömsesidiga missförstånd. Men när man tar del av Jungs vredesutbrott i dagböckerna blir man också påmind om hans mycket konservativa syn på hur ärenden med militär anstrykning borde hanteras. Om Vougt i varje fråga skulle ha anpassat sig till Jungs åsikter bleve hans politiska handlingsutrymme ytterligt begränsat. Det kunde t.ex. gälla hans iver att underlätta uppbyggnaden av Danmarks försvar efter kriget – en fråga där han säkerligen varit påverkad av sitt nära samarbete med danskarna under krigsåren.

Tage Erlanders dagböcker och andra källor kan belysa hur Vougts regeringskolleger uppfattade hans relationer till Jung. Ernst Wigforss påminde sig i sina memoarer hur Vougt ”kämpade som ett lejon” för sina försvarsanslag, medan Erlander spårade en benägenhet hos Vougt att vara alltför mjuk mot generalerna. Med tiden har statsministern dock funnit att hans försvarsminister var bättre än sitt rykte. Denna mera positiva syn kan delvis ha betingats av att Vougt i likhet med flera andra regeringsmedlemmar blivit alltmer misstrogen mot Jungs och försvarsledningens aktiviteter. Jung har i slutet av 1949 hållit ett omskrivet tal i Lund, vars uppläggning vittnade om att talaren

ville övertyga sina lyssnare om att en anslutning av Sverige till det nyligen bildade NATO skulle bli oundviklig, även om han inte öppet rekommenderade ett sådant steg. Man vet numera också att Jung spelade en viktig roll, när det gällde att påverka Herbert Tingsten, som efter ett förflutet som statskunskapsprofessor med socialdemokratiska sympatier värvats av Bonniers till posten som chefredaktör för *Dagens Nyheter* och i denna egenskap inlett en häftig kampanj för anslutning av Sverige till NATO. En gränslös fruktan för Sovjetunionen var vid krigsslutet gemensam för Tingsten och Jung, och när *Dagens Nyheter*s chefredaktör skrev sina giftigaste ledare om den karaktärlöse Allan Vougt kunde han hämta en del av sin inspiration från landets överbefälhavare. Tingsten, som annars var föga militärt orienterad, kunde också utgå från framtidsscenerier, uttänkta på de militära staberna, när han skulle bevisa att Vougt var alldeles verklighetsfrämmande i sitt tänkande om försvarsfrågor. Vougt har dock haft vissa sympatier på försvarssidan. Generalen Henrik Kellgren, som efter kriget kritiserats för att ha varit alltför eftergiven i sina kontakter med tyska representanter under krigsåren, uppfattade sålunda Allan Vougt som en olycksbroder, som blivit utsatt för orättfärdiga beskyllningar. Att Vougt vid den socialdemokratiska partikongressen 1948 förlorat sin plats i partistyrelsen och vid de efterföljande riksdagsvalen inte kunnat behålla sitt mandat i andra kammaren har försvagat hans politiska auktoritet.

Allan Vougt har naturligtvis inte varit opåverkad av att efter krigsårens kritik från vänster bli utsatt för en kampanj från höger. I olika sammanhang har han kunnat uttrycka sin irritation mot Jung. Vid ett tillfälle har utomstående kunnat avlyssna hur Vougt sagt sig tvivla på Jungs strategiska begåvning. En öppen kris har utbrutit, när Vougt direkt avbrutit en av överbefälhavarens föredragningar för statsministern. Sannolikt har Vougt misstänkt att Jung ville få till stånd en ordning, där statsministern skulle binda sig utan försvarsministerns hörande. Vougts reaktion har emellertid gjort ett ogynnsamt intryck på Erlander, medan Jung i dagboken kunnat berömma sig av att ha vidhållit sitt militära lugn.

Försvarsministerns iver att skapa svenska kontakter med det befriade Frankrike, också på det militära planet, har inte uppskattats av överbefälhavaren. Det har förekommit ett franskt flottbesök, och Vougt har varit angelägen om att inbjuda den kände franske generalen Lattre de Tassigny, som varit med om att ta emot tyskarnas kapitulation i Berlin och kunde väntas spela en viktig roll i försvaret av Frankrikes positioner i Indokina. Tanken att behöva ta emot en sådan figur har väckt Helge Jungs häftiga indignation, vilket avsatt spår i dagboken.

Nordkoreas angrepp mot Sydkorea vid midsommaren 1950 har i hela den icke-kommunistiska delen av världen utlöst farhågor för en sovjetisk storoffensiv inom överskådlig tid. I det klimat, som först Pragkuppen och sedan Koreakriget skapade, har det i Sverige uppstått förutsättningar för en mer forcerad upprustning i Jungs anda. Men krisen har också skapat andra problem för försvarsministern. Sverige hade visserligen en respektabel vapenindustri, men på vissa punkter var landet beroende av import utifrån. När den brittiska Labourregeringen under Attlee tvärbromsade en avtalad flygplansleverans måste Vougt vädja till den svenske Londonambassadören om en snabbinsats, som också gav avsett resultat. Men under intryck av engelsmännens alltför påtagliga intresse för någon form av militärt samarbete med Sverige har Erlander kommit på tanken att utnyttja den ideologiska samhörigheten mellan de brittiska och svenska regeringarna för att söka bli inbjuden till Labours årskongress och därvid klargöra att Sverige efter det misslyckade försöket att få till stånd ett skandinaviskt försvarsförbund inriktade sig på att strikt avhålla sig från militärt samarbete med det nybildade NATO. Enligt Erlanders egen mening lyckades han inte med sin avsikt, och i början av 1951 gjorde den brittiske flygministern ett besök i Stockholm, som varken statsministern eller försvarsministern fann anledning att välkomna. För att i fortsättningen undgå alltför närgångna uppvaktningar uppdrog Erlander åt Vougt att utarbeta en promemoria om Sveriges försvarskrafter, innehållande sådana uppgifter som engelsmännen ändå kunde antagas ha tillgång till. I efterhand förekom resonemang med utrikesminister Undén, som hade några detaljmärkningar kring promemorian. Många år efteråt blev promemorian existens en grundval för påståenden om ett "dubbelspel" av Erlander, och även Vougt blev utpekad, fastän han endast fullgjort Erlanders uppdrag. I vad mån Jung bidragit till misstänklighöret av den socialdemokratiska regeringen i detta sammanhang är oklart.

Av inrikespolitiska skäl har Erlander eftersträvat en förstärkning av regeringsunderlaget genom samarbete med vad som numera är centerpartiet. En koalition Erlander-Hedlund har också kommit till stånd på hösten 1951, och därvid har Erlander utan saknad offrat Allan Vougt. Eftersom Jung samma år lämnade sin post som överbefälhavare hade konflikten Jung-Vougt kommit till ända.

Gabriella Theiler har i sin återblick på konflikten funnit att Jung uppträtt illojalt mot regeringen och hänvisat till hans "borgerligt-nationalistiska" tänkesätt. Det är kanske en något lättköpt tolkning. Min genomgång tyder på

att fiendskapen mellan Jung och Vougt vuxit fram under mycket lång tid, och även om Jung under några år efter kriget kunnat uppfattas som ”illojal” mot regeringen har han säkerligen själv haft synnerligen gott samvete, förankrad i sin övertygelse att regeringen bedrev en politik som måste leda Sverige till katastrof.

Efter sin avgång som försvarsminister har Vougt haft några tillfälliga uppdrag, innan han har kunnat placeras som landshövding i Malmö. Hans landshövdingetid blev emellertid kort. I januari 1953 avled han plötsligt, enligt läkarutlåtande i hjärtförlamning. Vid jordfästningen blev han föremål för omfattande hyllningar, statsministern höll tal och franska regeringen skickade en krans. Änkan fick skriftligt besked om att hon kunde behålla makens hederslegion, och flera framstående militärer, dock inte Jung, sände kondoleansbrev. Allan Vougt fick dock inte sin sista viloplats i Malmö. På Galärvarvskyrkogården i Stockholm, där åtskilliga kända svenska militärer blivit begravda, är det inte alltför svårt att finna en stor gravsten, där majoren A. J. Vougts namn står högst upp, följt av kanslirådet Carl Fredrik Vougt och nederst landshövdingen Allan Vougt.

Helge Jung överlevde Allan Vougt i en kvartssekel men blev aldrig i tillfälle att fullborda sina memoarer.

Källhänvisningar

Otryckta källor

Riksarkivet:

Per Albin Hanssons samling

Allan Vougts samling

Carl August Ehrensvärds samling

Handlingar om fred och nedrustning

Krigsarkivet:

Handlingar berörande K.A. Bratt, Carl August Ehrensvärd, Helge Jung, Alf Meyerhöffer, Nils Rosenblad, Olof Thörnell, Fabian Tamm m.fl.

Djursholms samskolas arkiv:

Handlingar om Allan Vougt

Malmö stadsarkiv:

Handlingar om studentklassen 1903 vid läroverket i Malmö

Uppsala universitetsarkiv:

Handlingar om Allan Vougt

Erik Blombergs samling

Universitetet i Genève:

Handlingar om Allan Vougt

Folkrorelsernas arkiv i Uppsala:

Handlingar om Socialistiska studentföreningen

Arbetarrörelsens arkiv i Stockholm:

Hjalmar Brantings brevsamling

Socialdemokratiska riksdagsgruppens protokoll

Förtroenderådets protokoll

Partistyrelsens verkställande utskotts protokoll

Rapporter från SAI-möten

SAP-korrespondens

Minnesanteckning av Tage Erlander 17/10 -51

Privata arkiv:

Korrespondens inom familjen Vougt

Kondoleanser vid Allan Vougt's bortgång

Tryckta källor

Propositioner till riksdagen 1914

Uppsala universitets kataloger

Handlingar från Stockholms nation vid Uppsala universitet

Riksdagstryck 1929–1948

Protokoll från socialdemokratiska partikongresserna 1928–1948

SOU 1930:12: Utredning rörande Sveriges försvarspolitiska läge samt behov av försvarskrafter

1930 års försvarskommissions betänkande 1935 med särskilda yttranden

Samråd i krigstid. Utrikesutskottets memorialprotokoll 1940–1945. Stockholm 2007

Tagge Erlanders dagboksanteckningar 1945–1953

Östen Undéns dagböcker

Sven Grafströms anteckningar

Litteratur

Anderson, Ivar: *Arvid Lindman och hans tid*. Stockholm 1956

Andersson, Sven: *På Per Albins tid*. Stockholm 1980

Jung, Helge (red.): *Antingen-eller*. NMT:s förlag 1930

Artéus, Gunnar (red.): *Svenska officersprofiler under 1900 talet* med uppsats av Kent Zetterberg om *Helge Jung*. Militärhögskolan 1966

Backlund, Sven: *På jakt efter Europa*. Stockholm 1952

Björk, Kaj: *Ett krig*. Stockholm 1986

Björk, Kaj: *Livet är kort*. Stockholm 1988

Boheman, Erik: *På vakt*. Stockholm 1963

Bratt, K.A.: *I krigarens lovliga avsikt*. Stockholm 1952

Carlgren, Wilhelm M.: *Svensk utrikespolitik 1939–1945*. Stockholm 1973

von Dardel, Gustaf: *Lyckliga hov, stormiga år*. Stockholm 1953

von Konow, Jan: *Helge Jung*. Stockholm 1999

Ehrensverd, Carl August: *I rikets tjänst*. Stockholm 1965

- Johansson, Alf W.: *Per Albin och kriget*. Stockholm 1985
- Moberg, Vilhelm: *Sanningen kryper fram*. Stockholm 1943
- Molin, Karl: *Omstridd neutralitet*. Stockholm 1991
- Möller, Yngve: *Östen Undén. En biografi*. Stockholm 1986
- Möller, Yngve: *Rickard Sandler*. Stockholm 1990
- Nerman, Ture: *1940 års män*. Stockholm 1943
- Nilsson, Torsten: *Utanför protokollet*. Stockholm 1986
- Northedge, F.S.: *The League of Nations, its life and time 1920–1946*. Leicester University Press 1986
- Stenkvist, Jan: *Den nya livskänslan*. Stockholm 1968
- Svenska diplomatprofiler under 1900-talet*. Stockholm 2001
- Tennant, Peter: *Vid sidan av kriget*. Stockholm 1989
- Theiler, Gabriella: ”’Snygg gosse!’ En ÖB:s syn på en försvarsminister”, *Militärhistorisk tidskrift* 1998
- Tingsten, Herbert: *Mitt liv. Mellan trettio och fyrtio*. Stockholm 1962
- Trönberg, Stefan: *Nedrustning under mellankrigstiden*. Lund 1985
- Wigforss, Ernst: *Minnen II*. Stockholm 1951.
- Minnen III*. Stockholm 1954
- Vougt, Allan: *Folkens förbund*. Stockholm 1931
- Vougt, Allan: *Försvaret och demokratin*. Stockholm 1935
- Vougt, Allan: *Moskva-Madrid*. Malmö 1938
- Vougt, Allan: *Ur svensk synvinkel*. Malmö 1943

Dagstidningar

Aftonbladet

Aftontidningen

Arbetet

Dagens Nyheter
Dagsposten
Expressen
Folkets Dagblad
Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning
Ny Tid
Göteborgs-Posten
Nya Dagligt Allehanda
Social-Demokraten
Svenska Dagbladet
Sydsvenska Dagbladet
Upsala Nya Tidning
Vårt Land

Veckotidningar och tidskrifter

Clarté
Frihet
Nationell tidning
Nordeuropa
Ny Militär Tidskrift
Stormklockan
Svensk Tidskrift
Trots allt!

Svenska militärhistoriska kommissionen under år 2007

Lars Ericson Wolke

Under år 2007 har den svenska militärhistoriska kommissionen haft sina två sedvanliga möten, ett årsmöte i mars och ett höstmöte i oktober.

Marsmötet avhölls på K 1:s kasernområde vid Lidingövägen. Medlemmarna fick där en gedigen visning av K 1:s nya stall och alla de faciliteter som hör till det, inklusive en utförlig information om den beridna högvaktens verksamhet. Visningen följdes av ett föredrag där Sam Nilsson från FRA berättade om sina forskningar kring T-kontorets – den svenska militära underrättelsetjänstens – värderingar av den sovjetiska marinen under 1940-talets senare del. Efter visningen och föredraget drog sig sällskapet tillbaka till officersmässen där ledamoten Bengt Wallerfelt berättade om de olika traditionsföremålens historia. Kvällen avslutades med en supé i de magnifika mässlokalerna.

På höstmötet i oktober delade Nina och Erik Tilas pris för militärhistorisk gagnelig gärning ut. Priset finansieras av Nina och Erik Tilas fond samt Svenskt Militärhistoriskt Bibliotek (SMB) och har under åren tilldelats olika personer som på ett eller annat sätt bedrivit verksamhet som enligt priskommittén varit till gagn för utvecklingen av militärhistorien i Sverige i vid bemärkelse. År 2007 tilldelades priset docent Lennart Samuelson vid Handelshögskolan för

hans omfattande och nydanande forskningar i sovjetisk militärhistoria. Han senaste bok *Tankograd. Den ryska hemmafrontens dolda historia 1917–1953* (SNS Förlag 2007) beskriver och analyserar utvecklingen i Tjeljabinsk där en enorm traktorfabrik invigde år 1933. Fabriken var medvetet konstruerad så att den i krigstid kunde ställas om till stridsvagnsproduktion. Så skedde också efter det tyska anfallet sommaren 1941 och Tjeljabinsk fick snabbt smeknamnet ”Tankograd”. Samuelson följer i sin bok stadens historia från revolutionen 1917 och fram till Stalins död 1953. Han sätter in den industriella utvecklingen och stridsvagnsproduktionen i ett större sammanhang med Sovjetunionens industrialisering, tvångskollektiviseringen av jordbruket, Stalins utrensningar och kriget mot Tyskland 1941–1945.

Efter prisutdelningen höll Lennart Samuelson ett föredrag om sina Rysslandsforskningar med utgångspunkt från boken *Tankograd*.

Den årliga militärhistoriska konferensen under den internationella militärhistoriska kommissionens (CIHM) överinseende, den 33:e i ordningen, organiserades i augusti 2007 av den sydafrikanska kommissionen och gick av stapeln i Kapstaden. Temat för konferensen var *Regions, Regional Organisations and Military Power* med en kronologisk tyngdpunkt på det kalla kriget.

Delegater från ett 40-tal länder hade mött upp och inte minst flera afrikanska länder deltog nu för första gången. Från arrangörernas sida poängterades också gång på gång att denna konferens inte bara var en angelägenhet för Sydafrika, utan att den var en viktig manifestation för hela Afrika.

Den svenska kommissionen representerades av ordföranden Lars Ericson Wolke och ledamoten Erik Norberg. Den förre deltog i mötet med den Internationella militärhistoriska kommissionens styrelse och var dessutom kommentator vid en av de vetenskapliga sessionerna. Många av föredragen kom att handla om fredsbevarande insatser av olika slag och det svenska föredraget, som hölls av Lars Ericson Wolke, behandlade erfarenheterna från den multinationella FN-insatsen i Kongo 1960–1964. Föredraget fokuserade på de svårigheter som mötte FN-organisationen i stabsarbetet under Kongoinsatsen. Stabssamarbetet hade undersökts på flera olika nivåer, från bataljons- och brigadnivå och upp till det gemensamma FN-högkvarteret i Leopoldville (Kinshasa), liksom Kongostyrkornas samverkan med FN-högkvarteret i New York respektive kontakterna med de olika nationella kontingenternas hemländer. Föredraget baseras på den nyutkomna boken *Lessons learned? Svenska operativa och taktiska erfarenheter från Kongokrisen 1960–1964* (Försvarshögskolan, Krigsvetenskapliga forskningsrapporter nr. 15).

År 2008 kommer den italienska kommissionen att stå som värd för den 34:e internationella militärhistoriska konferensen i Trieste. Preliminärt kommer konferensens tema att vara ”Military conflicts and civil population: limited wars, total wars, asymmetric wars”.

Recensioner

Militärhistoria är viktigt

Williamson Murray and Richard Hart Sinnreich (red.): *The Past as Prologue: The Importance of History to the Military Profession.* Cambridge University Press, Cambridge 2006. 287 s.

Förmodligen behöver inte alltför många av MHT:s läsare övertygas om betydelsen av militärhistoria. Tyvärr vet vi att det finns många andra som behöver det. Såväl i Försvarsmakten som i Försvarsdepartementet och till och med på Försvarshögskolan sitter detta ämne trångt. *The Past as Prologue* kan här tjäna som en utmärkt argumentsamling.

Boken är en antologi med en utmärkt introduktion av redaktörerna kompletterad med en elegant essä av Michael Howard, militärhistoriens nestor. Härefter följer 12 uppsatser av akademiker och höga officerare, alla från USA eller Storbritannien. Därmed är också bokens största begränsning identifierad – perspektivet är utpräglat anglo-saxiskt.

Bokens ärende framgår av inledningens första mening som förtjänar att citeras: "If recent events are any guide, an unacknowledged conviction of too many of those responsible for national security decisions, civilian and military, is that history has little to offer today's defence policy maker."

Detta gäller också i hög grad vårt land – även om i varje fall undertecknad snarare skulle ha skrivit *acknowledged* i stället för *unacknowledged*.

Redaktörerna Murray och Hart Sinnreich framhåller att det inte bara är så att de verkligt framgångsrika befälhavarna har studerat militärhistoria; dessutom finns det en stark korrelation mellan okunnighet i historia och militär inkompetens. Mer allmänt är det uppseendeväckande att krig ofta studeras så översiktligt av de militärer som har att leda verksamheten – detta trots att krig är en av de mest komplexa mänskliga verksamheterna. Ett resultat av detta är det ”ändlösa” sökandet efter lättsålda och helst billiga lösningar för en av samhällets mest komplexa och svåra verksamheter – den militära. Detta är skrivet för USA men gäller tyvärr i hög grad också i Sverige.

Redaktörerna citerar gillande marinkårsgeneralen Mattis, chef för 1. Marinkårsdivisionen under invasionen i Irak, när han talar om ”alla anhängare av fjärde generationens krig, som påstås fundamentalt ha ändrat krigets natur”. Mattis kommentar är ”knappast”; Alexander den Store hade inte känt sig främmande för det krig USA möter i detta område. Enligt Mattis innebär att studera krig, i första hand att studera militärhistoria. Men den skall studeras, inte bara läsas.

I en kort essä diskuterar Michael Howard begreppet militärhistoria som han helst vill utvidga till krigshistoria. Howard är, skriver han, en förkämpe för inriktningen ”krig och samhälle”. Marinhistorikern kan inte heller begränsa sig till att studera sjökrigföring, han måste ta in den bredare maritima historien. Han varnar för att militärhistoria alltför mycket koncentrerar sig på operationer, vilket lätt leder ett sökande efter ”skollösningar” på aktuella problem. Militärhistoria är också ofta mycket nationalistisk – vilket bokens ovan påtalade begränsning till anglo-saxiska länder är ett tecken på. Men till syvende og sist måste militärhistoria trots allt koncentrera sig på kärnan – striden.

Boken består av två delar där den första behandlar historia och den militära utbildningen.

Generallöjtnant John P. Kiszely, för närvarande chef för brittiska Försvarshögskolan, skriver om relevansen av historia för den militära professionen. Han noterar att tanken om att dagens teknologi skulle ha gjort historien ointressant inte är en ny idé; redan amiral Fisher hävdade detta i början av förra seklet. I brittiska armén fanns dessutom länge ett förakt för dem som läste böcker i stället för att ägna sig åt mer lämpliga sysselsättningar som jakt och fiske. Men detta ändrades efter andra världskriget. Idag fyller militärhistoria en viktig roll i brittisk officersutbildning.

Kiszely påtalar här ett viktigt problem. Ju högre militär grad, ju större potentiell skada kan bristande kunskaper i historia leda till. Men samtidigt

minskar tiden för läsning ju högre en officer kommer. Historisk förståelse kan bara, understryker han, skapas genom långvariga studier. Följaktligen lägger brittiska armén stor vikt vid självstudier.

För Kiszely är militärhistoria en nödvändig kunskapsbas för en militär chef – utan studier i detta ämne kan inte en befälhavare förvärva den för slagfältet nödvändiga intuitionen. Personlig erfarenhet är givetvis bra men, här citerar han Scharnhorst, denna är farlig om den inte kombineras med de erfarenheter som historien kan ge. Denna ståndpunkt gäller även fredsfrämjande operationer. Men militärhistorien behövs inte bara för slagfältet utan för hela spektrat av beslut med militära implikationer. Varje beslut måste åtminstone testas mot historiska erfarenheter. Detta gäller särskilt mellan militärteori och doktriner å ena sidan och militärhistoria å den andra. Vidare är militärhistorien nödvändig för att skapa förståelse för ens egen militära kultur – genom vilkens prisma vi mer eller mindre omedvetet ser omvärlden.

Marinkårsgeneralen van Riper har kanske skrivit det mest personliga kapitlet. Han beskriver här hur han under sin karriär – från menig soldat till generallöjtnant – har sökt och fått stöd i militärhistorien. Som en röd tråd går å ena sidan de allt större uppgifter han haft och å den andra de böcker han har läst. Även han understryker att historien inte ger några recept utan skapar en förutsättning för förståelse av det komplexa fenomenet krig. Van Riper har också haft möjlighet att mer direkt omsätta sitt intresse när han 1988 tillträdde befattningen som chef för marinkårens Command and Staff College med klara order att förbättra den militära utbildningen.

Även van Riper betonar vikten av självstudier, vilket i marinkåren underlättas av ett officiellt program för självstudier med ett obligatoriskt läsprogram anpassat till varje grad.

Hart Sinnreich diskuterar militärhistorians roll i perspektivet av amerikansk officersutbildning. Ett problem här, som också Kiszely har tagit upp, är officerens attityd till teoretisk utbildning. Eftersom officerens grundutbildning med nödvändighet är starkt uppgiftsorienterad uppskattar man inte abstraktioner. Denna attityd leder till en tendens att vilja få konkreta, praktiskt användbara erfarenheter av historiska studier. Hart Sinnreich varnar därför för historiska studier som är alltför översiktliga och som inte tar hänsyn till aktuella sammanhang mm. Här finns ett reellt problem eftersom officeren sällan har, eller ges, tillräcklig tid för sina studier. Detta gäller inte minst studiet av Clausewitz. Historiska studier måste därför ges tillräcklig plats i officersutbildningen och vara av tillräcklig kvalitet. Här föreslår han ett

mentorsystem där äldre officerare stöder sina yngre kolleger i deras studier. Realistiskt? Inte i Sverige i varje fall.

Den andre redaktören Murray inleder sitt kapitel med ett citat från en film där huvudpersonen säger ”ja, jag har gått igenom mina misstag gång efter annan och jag är säker på att jag kan begå dem en gång till”. Ett problem är att allt färre amerikanska militära skolor ger god utbildning i militärhistoria och strategisk historia. Än värre är att de akademiker som skriver om militärhistoria inte själva har någon erfarenhet utan tillbringat sina liv i skolor och på universitet. Officerare måste därför inse att historien alltid är mer komplex än vad historiker framställer den som. Men historia kan ge officeren förståelse för hur svåra problem kan bemästras, att hantera osäkerhet samt att förbereda sig för allt viktigare poster under karriärens gång.

Om bokens första del kan sägas utgöra en diskussion om vikten av oräntliga militärhistoriska studier så är den andra snarare tänkt att visa på betydelsen av historiska erfarenheter. Kapitlen spänner över ett brett och ganska disparat fält. I det första kapitlet gör professor *Rabe* en djupanalys över Thukydides. Slutsatsen är att den grekiske författarens betoning av förmågan att kunna ”reflektera, överväga och mer allmänt tänka” fortfarande gäller; så väl i politik som i krig.

Den kände Colin S. Gray skriver – förstås – om Clausewitz. Den ende som under de två senaste århundradena kommit närheten av denne är amiral J. C. Wylie med sin *Military Strategy: A General Theory of Power*. Med hänvisning till att han inte är historiker, utan samhällsvetare, vågar Gray bryta med den gängse sanningen att man inte kan dra lärdomar av historien. Problemet är i stället att de som arbetar med försvarsfrågor tenderar att förakta historien. Man kan simulera och göra krigsspel men dessa kan inte ersätta den verkliga erfarenheten från konflikter och krig som bara historien kan ge oss.

Gray gör sedan en ganska lång analys av Clausewitz arbete som inte tillför något nytt för den som exempelvis har läst Arons *Penser la guerre, Clausewitz*. Ett speciellt problem är att Gray inte gör något verkligt försök att placera in Clausewitz och synen på denne i sitt historiska och kulturella sammanhang. För Gray är uppenbarligen Clausewitz evigt relevant och ve den som vågar framföra andra synpunkter!

Gooch diskuterar sammanhanget mellan historia och strategi utan att egentligen tillföra frågan särskilt mycket. Tvärtom tycks han inte förstå att militär doktrin i allmänhet utvecklas i fredstid. Inte heller ser han att militärt tänkande är en spegel av sin tid. Även han insisterar på att historien inte

kan ge tydliga lärdomar för framtiden – historia är inte *science* men å andra sidan är den allt vi har av konkreta kunskaper, som kan hjälpa oss att möta framtiden.

Marinhistorikern Gordon diskuterar ett ämne som bör vara intressant för oss svenskar – militär förändring under en lång tid av fred. Hans exempel är taget från den brittiska flottan fram till första världskriget. Den långa tiden av fred, inklusive den viktoriaiska tidsålderns förkärlek för ”aktning, lydnad och ordentlighet” resulterade i en betoning av detaljer, kontroll och administration. Amiralen Jellicoe var i hög grad en produkt av denna uppfattning. Denne, som Gordon uppenbarligen har en låg uppfattning om, var en motståndare till de som hävdade vikten av att tillvarata historiska lärdomar. I stället hävdade han att rationalitet och teknologi gav tillräckliga svar; i synnerhet tyckte han illa om en fri professionell debatt. Grundproblemet var att den brittiska flottan under den långa fredsperioden hade betonat teknik på bekostnad av studier om hur materielen skulle användas. Det krävdes ett stort krig – första världskriget – för att förändra detta synsätt. Kapitlet känns angeläget eftersom många av de problem Gordon skriver om går igen i dagens svenska försvarsmakt.

Den brittiske generalen Bailey diskuterar rysk-japanska kriget och de lärdomar som samtiden drog. Den japanska armén använde här en starkt offensiv taktik, som av många observatörer uppfattades som framgångsrik. Såväl briter, som fransmän, ryssar och tyskar såg också offensiven som den enda taktik förenlig med det egna kynnet. I allmänhet drog man inte korrekta slutsatser av kriget utan såg snarare detta genom glasögon färgade av den egna doktrinen. Resultatet blev bland annat första världskrigets stora förluster. Bailey kunde dock något ha diskuterat socialdarwinismen och den allmänna tidsandan som bidrog till tron på att stridsmoral och offensivanda skulle övervinna kulsprutor, taggtråd och skyttegravar.

Harris fortsätter på samma tema som Gordon när han diskuterar den brittiska arméns svårigheter att anpassa sig till en ny tid under mellankrigstiden. Det man särskilt slås av är att Harris mycket tydligt nedvärderar Liddell Hart. Denne var inte alls en förkämpe för den brittiska arméns mekanisering – snarare tvärtom, hävdar han. Den brittiska armén visade dock större förmåga till anpassning till nya krav än man vanligtvis tror. Däremot var den brittiska generalstaben alltför svag för att leda hela armén mot ett mål och för att förhindra att personlig rivalitet fick stora konsekvenser. Chamberlain gjorde också vad han kunde för att hindra arméns upprustning. En lärdom

är att en armé behöver visionärer med förmåga att implementera sina idéer. Man måste kunna dra största nytta av de experter man har även om dessa inte är ägnade att göra karriär.

Harmon från marinikårens universitet diskuterar historiska erfarenheter av terrorism. Viktigt, inte minst ur svensk synvinkel, är att Harmon insisterar på att terrorism är uttryck för ett medvetet strategiskt val och inte bara en produkt av miljö och övertygelse. Däremot, skriver han, är frånvaro av allmän ordning och administration en bakomliggande drivkraft för våld mot enskilda. Å andra sidan, recensentens anmärkning, är det just denna känsla av sårbarhet som är ett av terrorismens viktigaste mål eftersom detta undergräver tilltron till staten – terrorism är en form av krig. Mycket av det han skriver känns igen från Roger Trinquier's *La guerre moderne* från 1961, som nu kommit i amerikansk nyöversättning.

Kapitlets styrka är att det spänner över en lång rad av olika situationer av terror: Algeriet, Israel–Palestina, Bin Laden, förstås, och FARC men också europeiska rörelser som PKK i Västtyskland under 1990-talet. Intressant är att i det senare fallet lyckades terroristerna med att driva in en kil mellan Tyskland och dess allierade som i flera fall slutade sälja vapen till *Bundeswehr*. En viktig slutsats är att terrorism fungerar, åtminstone så väl att den kommer att vara ett kvarstående fenomen. Däremot kommer terrorismen att förändras allteftersom nya grupper försöker använda denna strategi. Emellertid minskar terrorismen nu faktiskt i omfattning – i varje fall avseende antalet lyckade angrepp.

I det sista kapitlet diskuterar Hoffman relationen mellan historia och framtida civil-militära relationer. Han understryker vikten av att studera denna relation och de olika aktörernas perceptioner av krig och politik. Strategisk kultur är, understryker han, inte nödvändigtvis vare sig perfekt, rationell eller korrekt. Men det måste finnas en ömsesidig respekt och förståelse mellan civila och militära ledare; relationerna måste leda till effektivitet.

Hoffman gör sedan en intressant analys av civil-militära relationer bland annat rörande de skilda kulturerna. Bland annat skriver han att medan politikern är *a man of words* ... så är *The general is a man of deeds, lifelong study, and preparation for a day of battle that may never come*. Den första delen av detta påstående äger sin giltighet även i Sverige men den andra? Analysen är i första hand gjord med amerikanska ögon men är ändå av allmänt intresse. En motsvarande studie av de svenska relationerna vore kanske på sin plats, inte minst nu när finansdepartementet har tagit över försvarspolitiken.

Sammanfattningsvis innehåller denna bok många utmärkta argument för betydelsen av militärhistoria och kan därför tjäna som argumentsamling för oss som arbetar för detta ämne. Den innehåller också viktiga varningar: historien ger inte konkreta lärdomar och historia måste studeras ordentligt för att vara till gagn. Tanken på en obligatorisk läslista borde kanske kunna realiseras även i Sverige; när nu väsentligt färre officerare uttas till högre utbildning blir det än viktigare att fånga de som är verkligt ägnade åt högre studier.

En irriterande detalj är omslaget. Detta visar uppenbarligen paraderande fransk trupp i Nordafrika gissningsvis någon gång i slutet av andra världskriget. Men läsaren ges ingen som helst ledning om vad och varför eller vad bilden har med boken att göra.

Alla kapitel är inte invändningsfria. Den största nackdelen är den ensidiga fokuseringen på amerikansk och brittisk historia. Trots Howards inledande essä om vikten av ”krig och samhälle” saknas ofta just det större politiska och kulturella sambandet. Trots dessa invändningar är detta en bok som förtjänar stor spridning i det svenska etablissemang.

Lars Wedin

Bogen offentliggør resultaterne af en dialog mellem briter og amerikanere – mellem historikere og officerer – under overskriften 'Past Futures'. Dialogen fandt sted i sommeren og efteråret 2003 ved konferencer i henholdsvis Sandhurst og Quantico.

Flere af bogens artikler er derefter blevet påvirket af frustration over den problematiske situation, som den vestlige verden under USA's førerskab nu er endt i. Problemerne kunne sandsynligvis være undgået eller mindsket, hvis beslutninger i en højere grad havde hvilet på en ballast af forståelse af tidligere konfliktforløb.

Michael Howard har mere end nogen anden inspireret det militærhistoriske studie i de seneste 50 år. Her bidrager han med den indledende artikel, hvor han med udgangspunkt i sin personlige erfaring – endnu en gang, og med endnu større klarhed – understreger vilkårene for det problematiske, men nødvendige, samspil mellem historikeren og den professionelle militære.

Artiklerne er fra gode til fremragende. Tre i den sidste gruppe er bidragene fra Richard Hart Sinnreich, Williamson Murray og Colin S. Gray.

Sinnreich, der i en årrække var leder af den amerikanske hærs videregående militære studier, analyserer det problemfyldte samspil mellem militærhistorien og de amerikanske officersuddannelser.

Colin S. Gray er den af vor tids strategi-teoretikere, der mest troværdigt har anvendt historien som fundament i sit forfatterskab. Han diskuterer og argumenterer overbevisende for den fortsatte relevans af Clausewitz' forfatterskab.

Williamson Murray har i årtier gennem sine analyser af udviklingen i stormagternes militære strukturer i det tyvende århundrede skabt et nyt grundlag for vor tids militærhistorieskrivning. Han klarlægger i sit kritiske og overbevisende essay forholdet mellem militærhistorien og den militære profession. Ikke mindst Murray's artikel burde være gentaget tvangslæsning og ansættelsessum i de dele af den det militære og civile embedsværk, der har ansvar for uddannelsen og udviklingen af officerer, dvs. i Danmark bl.a. Forsvarets Personeltjeneste.

Af de mindre generelle artikler skal fremhæves Christopher C. Harmon's om terrorismens histories mulige bidrag til forståelsen af nutidens og fremtidens problemer.

Bogen lægger hovedvægten på situationen i USA. Det er rimeligt, fordi problemer dér meget hurtigt drypper på os andre. Men det gør ikke bogen mindre relevant i små lande som Danmark. Virkningerne af tåbeligheder er her ganske vist dramatisk mindre, men det betyder ikke, at vi har indrettet os mere hensigtsmæssigt. Tværtimod, som læserne af dette tidsskrift ved.

Uanset land adskiller officerens profession fra andre ved, at den kun udøves for alvor med mellemrum. Disse kan være så lange, at generationer af officerer kun lærer og øver sig på grundlag af en mere eller mindre overfladisk baseret opfattelse af, hvad der vil skabe militær effektivitet i den konflikt, der ses som mest sandsynlig.

Valget af det mest hensigtsmæssige grundlag for organisation og aktiviteter er altid vanskeligt. Det kompliceres af, at kombinationen af lange perioder uden relevant praktisk erfaring og konflikters mangeartede karakter gør, at professionens ledere i samspil med juridisk, økonomisk, politologisk eller managementuddannede bureaukrater rutinemæssigt finder det selvindlysende, at militærhistorien er irrelevant for nutiden og fremtiden. Det er for den helt eller næsten historieløse uimodsigeligt klart, at nutidens og fremtidens konflikter er fundamentalt anderledes end fortidens. Og teknologien giver altid nye, grundlæggende anderledes muligheder og vilkår – før var det kernevåbnene, nu præcisionsvåbnene.

Bureaukraternes negative grundholdning betyder dog ikke, at officerskorpserne helt ignorerer historien i de lange perioder, hvor de ikke får, hvad de ser som relevant praktisk erfaring. Værn anvender ofte tilpassede skitser af eget og større søsterværns historie – og historier om velvalgte begivenheder – til opløftende almen og moralsk dannelse af kadetter.

Hære anvender med forkærlighed udvalgte eksempler – normalt fra 2. Verdenskrig – som pædagogisk hjælpemiddel under indlæringen af det, man nu anser som korrekt taktisk optræden i forventede kampsituationer.

Endelig har officerskorpserne siden midten af 18-hundredetallet elsket korte og velskrevne forenklinger af krigens realitet og udfordringer. Fra Jominis 'Resumé over Krigskunsten' til nutidens amerikanske modeslagord – 'Revolution i Militære Forhold', 'Asymmetrisk Krigsførelse', 'Netværksbaserede Operationer' og senest 'Effektbaserede Operationer'. Stof og slagord, der kan læres udenad og fordøjes med en minimal indsats mellem forvaltningsjobbene på vej frem i karrieren.

For samtidig styres officerskorpsernes studier i Vesten siden Robert McNamaras forsvarsministertid i USA i 1960'erne i meget høj grad af landenes offentlige forvaltningers cyklisk pulserende managementmoderretninger. Den egentlige, sikre, styrende udfordring er jo fra finansministeriets embedsmænd, der har en grundlæggende mistillid til argumenter, de ikke forstår.

Under presset fra overfladen og dagligdagen glemmes, at krige mere ligner hinanden end nogen anden menneskelig aktivitet, og det overses, at militære organisationers struktur og aktiviteter altid må hvile på et erfaringsgrundlag, der kun kan findes i brede militærhistoriske studier.

Da man korrekt erkender, at heller ikke militærhistorien kan give konkrete svar på nutidens og fremtidens problemer, ignorerer man, at netop den, og kun den kan give generalen og admiralen den nødvendige *ballast af generel forståelse og kritisk indsigt*.

Samarbejdet mellem den politiske og militære ledelse op til og under krige indeholder problemer, som ikke har ændret sig afgørende siden Sun-tzus 'Krigskunsten' blev formuleret for vel 2300 år siden. Ledelse af mennesker under presset af krig stiller krav, egenartede krav, som selv studier i den seneste managementteori ikke kan forberede officeren på. Amatøren i civil tøj eller uniform kan som Rumsfeldt og hans rådgivere tro, at den planlagte krig bliver som et ingeniørprojekt, der kan planlægges i detaljer og forberedes tilstrækkeligt gennem computersimulation.

Den modne professionelle militære forstår og accepterer fra kombinationen af egen menneskelig og professionel erfaring og et livs kritisk læsning, at presset på mennesket, dets iboende svagheder samt det forhold, at fjenden selv kan tænke samt forberede og tilpasse sig, gør at krigen stadig præges af usikkerhed, tilfælde og friktion – og at succes derfor kræver grundig forberedelse gennem gentagne, realistiske øvelser – samt en massiv overlegenhed.

Som denne anmeldelse er bogen skrevet uden reelt håb om bedring. Men også pessimisten bør forsøge.

*Brigadegeneral Michael Hesselholt Clemmesen
Center for Militærhistorie
Forsvarsakademiet*

Våldets historia

Azar Gat: *War in Human Civilization*. Oxford University Press, Oxford 2006. 822 s.

Efter att ha läst Azar Gats tidigare bok *A History of Military Thought from the Enlightenment to the Cold War* från 2001 är det med stor spänning man öppnar hans *War in Human Civilization*. Liksom den förra är det fråga om ett monumentalt verk bakom vilket det finns en brett anlagd forskning. Men nu är det inte fråga om tanke utan om handling. Grundfrågan är, enkelt uttryckt, om människan till naturen är god eller våldsbenägen – det vill säga var det Hobbes eller Rousseau som hade rätt? Boken påminner om Keegans *A History of Warfare* men är mycket mer djuplodande.

Boken består av tre delar. I den första diskuteras de primitiva folken – jägare och samlare. I den andra diskuteras den tidiga staten medan den sista behandlar det moderna samhället.

Genomgående är att Gat berättar två parallella historier – om samhällets utveckling respektive om krigföringens utveckling samt interaktionen dem emellan. Han strävar efter att fokusera på krigets ”djupaste källor” och dess relation till den kulturella utvecklingen av människans liv. Härvid använder han sig av något som man skulle kunna kalla för funktionell historia till skillnad från kronologisk sådan. Här är kronologin med Gats ord relativ.

Detta innebär att han försöker jämföra olika samhällen och kulturer utifrån deras karaktär. Exempelvis hävdar han att de första staterna i Mellersta Östern, Norra Kina, Mellanamerika och Anderna alla utvecklades efter liknande mönster från jordbrukssamhällen till tidiga stater under ungefär 5 000 år – men med tusentals års kronologisk skillnad emellan. På samma sätt anser han sig kunna använda moderna studier av befintliga jägar- och samlarfolk i en diskussion om sådana oavsett när de fanns. Härmed inte sagt att Gat bortser från kulturella skillnader – bland annat beroende på geografiska och ekologiska faktorer.

Det kan redan nu sägas att boken är mycket komplex inte minst eftersom Gat gör successiva utflykter i olika vetenskapsgrenar långt utanför den vanliga militärhistoriens domäner. De kronologiska perspektiven är ofta hisnande men i allmänhet välargumenterade; ibland till och med väl mångordigt och utförligt.

Del ett handlar om ”de första två miljonerna år” och diskuterar frågan om våld bland annat ur ett genetiskt och antropologiskt perspektiv. Gats utmaning är här att försöka reducera de komplexa processerna bakom den ursprungliga människans utveckling till ett grundläggande koncept inom ramen för det valda perspektivet – människans benägenhet att slåss. Frågan är då – varför slogs jägar- och samlarfolken?

Teorierna om de primitiva folkens krigföring härstammar i mycket från 1800- och 1900-talens antropologiska forskning om den australiska urbefolkningen – Gat skriver om Australien som ett ”laboratorium” i detta avseende. Andra studieobjekt är de länge okända folken i Nya Guineas högland samt vissa sydamerikanska stammar. Av dessa studier drar han slutsatsen att även primitiva jägar- och samlarfolk ofta slogs inbördes. Studier visar att de flesta män i dessa folkgrupper bär ärr efter olika sår. Strid är alltså inte ett kulturellt fenomen utan ett ursprungligt sådant. Motiven är eviga: hunger, kärlek/sex, fåfänga och rädsla. Bakom dessa finns den mänskliga utvecklingens logik och det naturliga urvalet.

En intressant aspekt på de primitiva folkens strider är vikten av sammanhållning mellan små grupper av krigare. Denna utgör än idag grunden för all framgångsrik krigföring. Skillnaden mot idag, skriver Gat, är att i det primitiva samhället byggde detta fenomen på släktskap. Med tiden har ”släktskapet” utvecklats till att också omfatta gemensam kultur och nationell känsla.

Här kommer Gat in på genusfrågor. Bortsett från barnsbörd är förmågan till strid den avgörande skillnaden mellan könen. Mannen är helt enkelt

starkare och genom historien har styrka varit avgörande i strid. Mannen är också aggressivare; en viktig egenskap i strid. Detta är, hävdar Gat, inte en fråga om uppfostran eller sociala normer utan om gener. I nästan alla kulturer och alla tidsåldrar visar statistiken att män dödar oftare än kvinnor. Här ger sig Gat in i en ganska långrandig diskussion om gener och dessas anpassning genom historiens gång. Mentalt skulle säkert kvinnor kunna hantera dagens mer tekniska krigföring lika bra som män – men det är väsentligt färre kvinnor än män som lockas av detta, noterar han. Krigarkulturen är i allt väsentligt manlig. När kvinnor och män idag måste leva så tätt tillsammans som militärlivet kräver är sexuell attraktion ofrånkomlig, vilket riskerar den ovan nämnda fundamentala sammanhållningen mellan krigare. Sex är naturligtvis också en viktig motivationsfaktor – i många primitiva samhällen var den enda möjligheten för unga män att få kvinnor att erövra dessa från någon närbelägen stam.

En ”evig” faktor är också det så kallade säkerhetsdilemmat. För att vara säker måste man vara stark vilket innebär att en potentiell motståndare känner sig hotad och försöker bli ännu starkare. Ett sätt att bryta denna spiral är att anfalla först, i förebyggande syfte. ”Rädsla för krig föder krig” skriver Gat. Ett annat sätt är att använda förtroendeskapande åtgärder som giftermål, besök eller gemensamma ceremoniella fester. Sådana metoder används fortfarande även om giftermål har övergivits som metod.

Många forskare, skriver Gat, har hävdats att primitiva folks krigföring i första hand var rituell och syftade till att tillfredsställa psykologiska motiv. Detta är fel, hävdar Gat. Hos primitiva folk svarade våld för omkring 25% av alla dödsfall bland män; nästan alla män hade också ärr och andra stridskador. Relativt sett var antalet döda i andra världskriget väsentligt lägre än bland de primitiva folken.

Sammanfattningsvis visar studiet av strid bland primitiva folk att det snarare var Hobbes som hade rätt än Rousseau.

I del två diskuteras den förmoderna världen – tidiga civilisationer och jordbrukarsamhällen. Denna tid omfattade omkring 5 000 år, som dock ligger olika i kronologin med Kina och Mellersta Östern först i spåret och Amerika sist. Utvecklingen av det förmoderna samhället karaktäriseras av att några få får allt större kontroll över samhällets resurser och därmed blir mäktigare. I den process som ledde till bildandet av stater var användning av och hot om utnyttjande av militär styrka en central faktor. Vare sig handel eller religion spelade till närmelsevis en lika viktig roll, hävdar Gat.

Under denna tid börjar man tydligt att skilja på internt och externt våld – d.v.s. mellan mord och fejder å ena sidan och krig å den andra. Det är nu kriget blir statligt, vilket inte innebär att Clausewitz tes om kriget som politisk handling nödvändigtvis är applicerbar; Clausewitz skrev ju utifrån det politiska system som han levde i. Gat vill i stället generalisera denna tes: strid är en fortsättning på mänskliga mål. Det har, skriver Gat, ofta hävdats att statens uppkomst ökade våldet. Detta är fel – våldet minskar generellt men de mer organiserade krigen innebär att dödandet får mer spektakulär karaktär när det sker.

Även i denna del kommer Gat in på genusfrågor. Han avvisar tesen om att våldtäkt snarare är ett uttryck för dominans, våld och förnedring än om sex. Våldtäkt är en fråga om att med våld tilltvinga sig sex – önskan att dominera och förnedra är, i förekommande fall, snarare en tillkommande faktor än en motsats. En annan aspekt på problemet är att framgång i krig och därav följande välstånd också gav ökad framgång på det sexuella området.

Kopplingen mellan våld, krig och makt har också haft som konsekvens att härskare tenderar att dö en våldsamt död. Gat hänvisar till studier som säger att en tredjedel av norska kungar under vikingatiden dog i strid. Inte mindre är 70% av de romerska kejsarna dog av våld. Makt och ära är viktiga drivkrafter.

Med civilisationen kom också de stora religionerna. Vissa av dessa predikade någon form av heligt krig mot icke-troende. Här pekar Gat på att i sådana religioner blev den "helige krigaren" så att säga ansvarig för världens frälsning eftersom denna var beroende av den egna religionens spridning, vilket naturligtvis var starkt motiverande.

Gat lägger stor vikt vid hästen, dess användning och historiska betydelse. Han ser inget problem i att använda geografiska-ekologiska metoder trots att historiker tenderar att vara fientliga till sådana teorier. Hästen, skriver han är själva grunden till feodalismen – feodaladeln var "oundvikligen" beriden. Feodalism kunde bara uppträda där hästen var viktig som medel i krig och där de dyrare beridna truppena inte kunde bekostas på annat sätt än genom betalning i jord. Hästen hade också en avgörande betydelse för ryttarfolken från steppen i öster. Här för Gat ett resonemang om ytans betydelse – så länge dessa folk fanns på stäppen var det snart sagt omöjligt att tvinga dem till strid. Med tiden ökade viljan att samla rikedomar, man började använda vagnar och blev allt bofastare. Och därmed upphörde man att vara ett ryttarfolk.

Med staten kom också specialisering. I romarriket professionaliserades armén under Augustus. Milistrupperna försvann. Detta innebar att när folkvandringstidens invasioner kom fanns det helt enkelt inte tillräckligt med trupp. En tänkvärd konsekvens var att eftersom befolkningen så länge hade levt i fred och utan kontakt med kriget, förmådde man inte göra motstånd när lokala härskare försökte organisera ett sådant.

Del tre behandlar den moderna tiden och är, följdriktigt, kortare än de tidigare. Här saknas den breda, och ibland svepande, analysen från tidigare delar. I stället blir Gat mer ideologisk. Om den första delen behandlade hela världen – eller snarare sagt alla primitiva folk oavsett geografisk belägenhet – och den andra koncentrerade sig på Euroasien så fokuserar den tredje på Europa och USA.

Gat gör även här intressanta jämförelser över stora geografiska och kronologiska avstånd. Ett sådan är när han diskuterar den franska arméns storlek under Ludvig XIV. Det har hävdats att denna var exceptionellt stor. Nej, säger Gat, inte i förhållande till folkmängden. Över tiden har det visat sig att en armé motsvarande 1% av befolkningen var det maximala för en professionell armé. Detta gällde också Ludvig XIV:s Frankrike.

I övrigt är det nog tveksamt om Gat verkligen lyckas komma med något verkligt nytt i denna del. Däremot finns det en hel del påståenden som man kan sätta frågetecken i kanten för. En detalj är att Gat påstår att det svenska indelningsverket skapades under Karl XII. Å andra sidan ger han en ganska god bild av Gustav II Adolfs armé, vilket i sig inte är så konstigt eftersom denne kung fortfarande anses som en av de stora reformatörerna på krigets område.

Även under denna tid var det kriget och dess krav, hävdar Gat, som tvingade fram reformer avseende ekonomi och samhälle. Här för nog Gat ett väl deterministiskt resonemang och verkar helt bortse från betydelsen av tidsanda spridandet av idéer. Inte var det väl krigets krav som drev fram upplysningstiden?

Gat pekar, som märkts ovan, flera gånger på risken med att tappa kontakten med kriget, vilket förr eller senare leder till undergång. Detta är i och för sig naturligt med hans i grunden darwinistiska inställning till utvecklingen. Hur är det då med de liberala demokratiska staterna? Under 1900-talet har vi USA, hävdar han, att tacka till för att dessa gick segrande ur detta århundrade. En förändring hänger ihop med industrialiseringen – fiendens ekonomiska ruin är idag inte längre ett pris utan en kostnad. En annan faktor är att vårt

allt bekvämare liv, ur synvinkeln krigets krav, uppvägs av vårt teknologiska övertag. En tredje faktor är en konsekvens av den tidigare diskuterade skillnaden mellan män och kvinnor. Denna genetiskt beroende skillnad avseende våld, innebär att våra mer jämställda samhällen blir mer fredliga. Det är å andra sidan svårigheten att förverkliga sig själv ekonomiskt och sexuellt, som gör att många unga män i stagnerande muslimska samhällen väljer våldets väg medan det omvända är fallet i väst.

I sammanhanget tar Gat upp det som brukar kallas *the transatlantic gap* – skillnaden i synen på militär förmåga mellan USA och Europa. Här förefaller Gat tydligt stå på USA:s sida och för ett resonemang som påminner om Robert Kagans famösa *Of Paradise and Power*. Det var bara, skriver Gat, tack vare USA som etnisk rensning kunde stoppas i Bosnien och Kosovo. De dekadenta européerna lever i fred bara tack vare USA:s makt.

Ämnet är krigets ”djupaste källor” och deras interaktion med kulturella förändringar av människans liv. Allteftersom de senare blir allt mer komplexa, blir det också allt svårare att fånga denna relation. Följaktligen är, i recensentens tycke, de två första delarna väsentligt mer intressanta än den tredje. Denna är mer traditionell även om Gat förvisso kommer med intressanta jämförelser och en del kontroversiella synpunkter. Man saknar exempelvis en diskussion om de transnationella problemen som globalisering, klimatförändringar med mera.

Intrycket av boken är, som torde ha framgått, blandat. Mycket är intressant, hans förmåga att göra närmast hisnande resor i tid och rum är häpnadsväckande. Samtidigt ställer sig läsaren lite skeptisk – är det verkligen möjligt att göra sådana jämförelser och dra så pass bestämda slutsatser? Förvisso för Gat omfattande teoretiska resonemang i syfte att bygga under sina slutsatser; han rör sig här över ett brett spektrum av teorier från olika vetenskapsgrenar. Samtidigt som detta är beundransvärt är det också tröttande och bryter framställningen. Som så många andra böcker hade denna tjänat på att vara kortare.

En slutsats av Gats bok är att våld och krig utgör en central del i mänskligt liv. Hobbes snarare än Rousseau hade rätt. Han tar också tydligt och ofta ställning mot de som hävdar att våld och krig är ett resultat av samhällets uppbyggnad och statens tillkomst. Inte så – det är snarare krigets krav som skapat staten.

Om Gat har rätt är det eviga fredstillståndet en chimär. Fred kan bestå under lång tid men kommer förr eller senare att på nytt följas av krig. Här

förefaller resultatet av Gats analys att sammanfalla med den tes som Colin S. Gray för fram i *Another Bloody Century*; recenserad i förra årets MHT. Utgångspunkterna är olika men resultatet detsamma – stora mellanstatliga krig är inte ett passerat stadium.

Lars Wedin

Lärd lärobok i militärhistoria

Rolf Hobson: *Krig og strategisk tenkning i Europa 1500–1945. Samfunnsendring – statssystem – militærteori.* Cappelen, Oslo 2005. 345 s.

Rolf Hobson, historiker verksam vid Institutt for forsvarsstudier, har skrivit en översikt över krig och internationell politik i Europa från medeltidens slut fram till det kalla kriget: *Krig og strategisk tenkning i Europa 1500–1945*. Syftet med boken är att den ska tjäna som introduktion på detta område för norska studenter i ämnen som historia och statskunskap, liksom för studerande vid militära högskolor. Boken har finansierats genom ett postdoc-stipendium från det norska försvarsdepartementets forskningsbudget, och Hobson har tillbringat närmare två år med studier vid Bibliothèque Nationale i Paris.

Ännu för tre-fyra generationer sedan var en översikt över de senaste århundradenas slagsmål mellan de europeiska makterna mer eller mindre en översikt över de senaste århundradenas världshistoria. När Europa inte längre dominerar världen och kriget har förlorat sin status i Västerlandet både som politisk problemlösare och moraliskt kraftprov, har detta perspektiv emellertid förlorat sin förklaringskraft och krigens och utrikespolitiken fått avsevärt mindre plats i våra läroböcker.

Hobsons bok representerar inte heller en återgång till den äldre tidens synsätt. Snarare vill han placera in maktpolitiken och det militära tänkandet i en bredare samhällig kontext och för en norsk publik presentera de senaste decenniernas internationella forskning på temat krig och samhälle ("War and Society"). Framställningen vilar på författare som Geoffrey Parker, Jeremy Black, Wolfgang Reinhard, William McNeill, Paul Kennedy och Paul W. Schroeder, vilka på grund av Sveriges stormaktshistoria möjligen är något mera kända i den svenska historiska fackmiljön än i den norska. Den svenske historikern Jan Glete – som också förekommer bland Hobsons referenser och

avtäckas i förordet för synpunkter – har även lämnat viktiga bidrag till den internationella forskningen. Inte desto mindre fyller boken en lucka även i utbudet för svenska studenter. När det gäller det militära tänkandets historia berikades visserligen den svenska litteraturen under 1980-talet med Alf W. Johanssons *Europas krig*, men Hobsons framställning går dels längre tillbaka i tiden, dels har den kunnat dra nytta av israelen Azar Gats epokgörande arbete (utgivna i samlingsvolymen *A History of Military Thought* 2001).

Som undertiteln antyder ("samfunnsändring – statssystem – militærteori") är det tre olika teman som Hobsons bok behandlar, vilka normalt sett alltid undervisas om i skilda sammanhang.

Dels är det historien om hur de ständiga europeiska krigen skapar behov av skatteintäkter för furstarna, tvingar dem att instifta parlamentariska församlingar, samarbeta med olika elitgrupper och organisera förvaltningar för att få till stånd en smidig exploatering av samhällets resurser. Genom franska revolutionen och statslegitimitetens förändrade fokus från furste till folk blir senare nationalistisk ideologi, successivt utvidgad medborgarrätt och sociala reformer det som möjliggör en fortsatt resursöverföring under 1800- och 1900-talen. Denna tredjedel av historien har fortfarande en stark ställning i läroplanerna på skolor och universitet.

Den andra tredjedelen i Hobsons bok rör den historia som tidigare dominerade läroböckerna, och handlar om den internationella maktkamp som skatterna skulle användas för att betala. Ännu tenteras väl studenter på ortnamn som Osnabrück, Utrecht, Wien, Versailles och Jalta med vidhängande årtal, och kanske också på de territoriella förändringar som följde av fredsfördragen (om inte annat för att sådant är lätt att ställa frågor på). Det är emellertid inte den typen av fakta som präglar Hobsons framställning. Snarare vill han visa på sammanhanget mellan konkurrensen inom det internationella systemet och den interna samhällsomvandlingen. Upptäckten av Amerika var exempelvis en viktig drivkraft för Frans I, Henrik VIII och Gustav Vasa att effektivisera det statliga resursuttaget i sina riken, eftersom de annars inte hade kunnat kompensera det enorma resursövertag habsburgarna fick genom silverströmmarna över Atlanten. Omvänt räcker inte vapenteknologiska förändringar som eldvapnets införande för att förklara den militära revolutionen och femdubblingen av de europeiska arméernas storlek under 1500-talet. Inte heller kan genialiteten hos en härförare som Gustav II Adolf ensamt förklara Sveriges uppgång som stormakt. En nödvändig förutsättning för att kunna skapa stående arméer och flottor var ett fungerande samarbete mellan

stat och eliter kring resursmobiliseringen. Här bildade Sverige skolexempel, medan ett betydligt större och viktigare europeiskt land som Polen aldrig lyckades få till stånd en sådan samverkan, och därför så småningom utplånades från kartan.

Den tredje tredjedelen – militärteorin – är det minst kända temat och knappast en del av allmänbildningen inom den historiska fackmiljön. Efter det kalla krigets slut har den klassiska militärteorin visserligen fått ett betydande uppsving vid militära högskolor runtom i världen. Där undervisas emellertid ofta om författare som Clausewitz, Jomini, Mahan och Liddell-Hart utan historiska kopplingar, på ett sätt som inbjuder till feltolkningar och missförstånd. Med Hobsons breda framställning kan sådant emellertid undvikas. Clausewitz är exempelvis en skribent som bara blir begriplig mot bakgrund av Preussens nederlag 1806, Kants och Hegels filosofi och den tyska romantikens tankevärld. En sådan läsning är dessvärre knappast självklar vid en militär högskola. Ännu finns officerare som ryser av obehag när man påstår att deras yrke kräver omfattande beläsenhet av sina utövarer.

Napoleonkrigen framstår utan tvekan som en vändpunkt i Hobsons framställning. Det brittiska imperiets seger över Napoleon visade på överlägsenheten hos en maritimt orienterad, kapitalistisk industriekonomi, som till skillnad från Napoleons merkantilistiska kontinentalimperium kunde få i det närmaste obegränsad respit hos sina kreditorer. Erfarenheten av franska revolutionens och Napoleons hänsynslösa krigföring skrämde samtidigt fram en moderation hos de europeiska stormakterna. Det gamla balanssystemet – där varje utvidgning för någon av de ledande aktörerna automatiskt ledde till kompensationskrav från de övriga (det var denna mekanism som hade beseglat Polens öde i slutet av 1700-talet) – hade visat sig destabiliserade och farligt. Maktbalansen utvecklades efter 1815 till något som liknade en maktgemenskap med återkommande stormaktskonsultationer och gav Europa fram till mitten av 1800-talet en av de längsta sammanhängande fredsperioderna i världsdelen historia. Slutligen var det i kölvattnet till Napoleonkrigen som den moderna militärteorin föddes genom insatser av skribenter som Jomini och Clausewitz, och som en akademiskt anlagd officersutbildning började utformas.

Krimkriget och de nationella enhetskrigen under 1860-talen demonstrerade emellertid att den nedärvda säkerhetsordningen från Napoleonkrigen skulle bli svår att bevara. Industrialiseringens påverkan på krigföringen genom järnvägar, telegraf och repetergevär gjorde det allt svårare att begränsa den

militära våldsutövningen. Samtidigt innebar nationalismen och demokratiseringen att det blev allt svårare för Europas aristokratiska eliter att kompromissa sinsemellan och acceptera begränsade politiska målsättningar. Efter 1871 var det uppenbart att nästa europeiska stormaktskrig skulle bli en uppgörelse mellan hela folk, som riskerade bli en kamp till sista blodsdroppen och framkalla revolution och samhällsupplösning. De försök att justera maktbalansen som ännu på 1700-talet kunnat ske genom begränsade kabinettskrig, skedde från slutet av 1800-talet istället genom en ständigt pågående rustningskapplöpning. Fram till 1914 var denna konkurrens särskilt manifest på det sjömilitära området, där Hobson genom sin tidigare forskning kring Tirpitz och den tyska maritima imperialismen är en särskild kvalificerad ciceron.

Även en ledande militärteknokratisk ideolog som den preussiske generalstabschefen Helmuth von Moltke den äldre erkände att den militära våldsutövningen i framtiden inte längre skulle gå att kontrollera och varnade mot slutet av sitt liv för krigets faror. Hobson kunde i detta sammanhang gärna också ha nämnt den polske bankiren Alexander Bloch, vars *Morgondagens krig* innehöll en ganska korrekt förutsägelse av första världskrigets dödläge. Bloch inspirerade tsar Nikolaj II att sammankalla den första Haagkonferensen 1899 och var nominerad till Nobels fredspris när han dog 1902.

Under perioden 1914–1945 fick Europa så pröva på det totala kriget, när regeringarna tilläts göra anspråk på samhällets resurser för militära syften i en omfattning som Gustav II Adolf, Ludvig XIV, Fredrik den store eller Napoleon bara kunnat fantisera om. På samma gång offrade också européerna sin dominerande ställning i världen. De totalitära samhällssystem som utvecklades i Ryssland och Centraleuropa under mellankrigstiden går endast att förstå mot bakgrund av föreställningarna om det totala kriget. Synen på den internationella politiken som en kamp på liv och död mellan rivaliserande samhällssystem, ideologier, klasser och raser vilken grundlades åren kring 1917, skulle intill det kalla krigets slut på 1990-talet kasta sin skugga över Europa. Föga överraskande var under mellankrigstiden de mest entusiastiska förespråkarna för modernistiska militärdoktriner, grundade på mekaniserad krigföring och strategisk bombning, samtidigt radikala anhängare av totalitära ideologier som fascism, nazism och kommunism. Som Azar Gat framhållit, var det den brittiske militärteoretikern Basil Liddell-Hart som formulerade de liberala demokratiernas alternativ. Den anpassning som krävdes för att utkämpa ett totalt krig i den industrialiserade tidsåldern, utgjorde i sig självt ett dödligt hot mot den västliga civilisationen. En liberal demokrati kunde därför

inte frivilligt inleda krig eller eftersträva politiska avgöranden med militära medel. Det enda alternativet för demokratierna var defensivt orienterade ”indirekta” och ”uppdämmande” strategier. Även om Liddell-Harts inflytande under andra världskriget blev synnerligen begränsat, skulle hans anvisningar i stort sett följas av väst under det kalla kriget, och efter närmare ett halvt sekel resultera i seger.

Rolf Hobson har skrivit en bok som ställer stora krav på en läsare utan särskilda förkunskaper, men som utgör en utmärkt sammanfattning av de senaste årens forskning inom ämnesområdet krig och strategiskt tänkande fram till 1945. Förhoppningsvis ska den komma till flitig användning i undervisningen vid universitet och högskolor i Norge och det övriga Norden.

Gunnar Åselius

Mirkka Lappalainen: *Släkten – Makten – Staten. Creutzarna i Sverige och Finland under 1600-talet.* Norstedts, Stockholm 2007. 393 s.

Lorentz Creutz är väl för eftervärlden mest ihågkommen som den olycklige amiralen som genom sitt agerande bidrog till katastrofen för den svenska flottan i slaget vid Ölands södra udde den 1 juni 1676. Själv gick han under med amiralsskeppet *Kronan* tillsammans med 800 man ur dess besättning. Det var med alla mått mätt en av de värsta katastrofer som genom tiderna drabbat den svenska flottan. Symptomatiskt nog har forskningen senare fokuserat på själva slaget och händelseförloppet i anslutning till detta. Den centrale aktören Lorentz Creutz har därmed fått en ganska fragmentarisk personteckning, man har mest noterat att han trots sitt höga befäl som chef för den svenska flottan inte alls var sjömilitär, ja knappast ens hade någon militär erfarenhet över huvud taget.

Nu föreligger en gedigen bok som har Lorentz Creutz, hans bror Ernst Johan och fadern Ernst Creutz i fokus. Den finska historikern Mirkka Lappalainens avhandling från 2005 har översatts till svenska och det bara understryker det gamla välkända faktumet att svenska forskare har oerhört mycket värdefullt att hämta inom finländsk historisk forskning

Mirkka Lappalainen tar sin utgångspunkt i de tre nämnda männens levnadsöden och karriärbanor för att studera hur en nyländsk adelssläkt etablerade sig och gjorde karriär allt närmare makten under den svenska stormaktstiden,

men också hur denna släkts maktposition kulminerade och snabbt eroderade under det begynnande karolinska enväldet.

Ganska snabbt i undersökningen framgår vikten av att en adelsman eller för den delen en adelsfamilj på väg upp i den sociala rangordningen måste ha en eller flera viktiga beskyddare, att utveckla ett patron-klientförhållande med en makten närstående man. För Creutzarna blev det den nära relationen till Jakob De la Gardie, mannen som 1610 erövrade Moskva och som genom sina baltiska gods blev Östersjöns störste spannmålsproducent. Till detta kom allianser, inte minst genom strategiska äktenskap, med andra familjer på samma nivå i Finland och främst då i den egna hembygden i Nyland, kring släktgården Sarvlax i Pernå.

Mirkka Lappalainen beskriver också svårigheterna för en familj som Creutz, som hade en mellanposition i adelsståndets interna hackordning. Man lyckades aldrig nå in i den högsta aristokratins krets – trots att drottning Kristina tilldelade dem friherretiteln, dock utan det geografiska friherreskap som annars automatiskt följde med en sådan titel – samtidigt som man avlägsnade sig från de tidigare likvärdiga adelsfamiljerna i södra och östra Finland. Under hela sin karriär led Lorentz och Ernst Johan av att befinna sig hängande emellan olika adelsgrupper utan en naturlig hemmahörighet i någon av dem.

Under 1500-talet hade det för en adlig karriär så att säga räckt med att föra framgångsrikt militärt befäl i östra Finlands gränsskrig med Ryssland. Detta gällde även för Creutzarna. Men i och med Gustav II Adolfs reformer inom statsförvaltningen, såväl den civila som den militära, krävdes en allt tydligare koppling till den centrala makten i Stockholm. Om en adelsman ville göra en karriär till rikets högre sfärer, då var han tvungen att rent fysiskt bege sig till maktens alltmer utvecklade centrum i Stockholm.

Så skedde också med Creutzarna. Så sent som 1599 avrättades släktens huvudman slottsfogden Lars Mårtensson på Viborgs slott för att ha satt sig emot hertig Karl och stött kung Sigismund. I årtal var Lars Mårtenssons och två andra avrättades huvuden uppsatta på pålar vid borgporten, som en ständig påminnelse om vikten av att hålla sig väl med den allt starkare kungamakten. Lars Mårtenssons son Erengisle Larsson lärde sig läxan och under namnet Ernst Creutz valde han att rätta in sig i ledet. Hans båda söner fortsatte på den vägen.

Mirkka Lappalainen bok blir sedan en skildring av hur de tre Creutzarna manövrerar från den ena positionen och uppgiften efter den andra, men där

den röda tråden är trohet mot kungen och centralmakten. Det blir förmågan att leda en organisation effektivt, inte nödvändigtvis att ha fackkunskap inom varje ämnesområde, som blir avgörande för att lyckas med en uppgift. Medan Lorentz Creutz gör en viktig karriär inom bergverksstaten så hamnar hans bror Ernst Johan i Svea hovrätt. Lorentz blev landshövding i Falun med ansvar för den av riksledningen närmast heligförklarade kopparhanteringen, medan Ernst Johan blev landshövding först över Nyland och Tavastland och sedan över Västmanland.

Ständigt sökte de sig till mäktiga patroner och under Kristinas och Karl X Gustavs regeringar var det Magnus Gabriel De la Gardie och Per Brahe d.y. som höll sin beskyddande hand över Creutzarna. Men samtidigt undgick bröderna att dras med i De la Gardies hårda fall då Karl XI på 1670-talet hade tagit ett grepp om riksledningen. Istället hade inte minst Lorentz då lyckats vinna Karls XI:s personliga förtroende.

Nu närmar sig Lorentz Creutz den militära sfären i än högre grad än vad han hade gjort som landshövding. Som chef för kammarkollegiet under 1670-talets första år gick han hårt åt vad författaren med all rätt betecknar som ”arméns finanskris”. Kulmen kom i 1672 års riksdagsdebatt. Lorentz Creutz’ hårdhänta hantering av arméns ekonomiska problem belönades med kungens förtroende men gav honom många oförsonliga fiender som betraktade Creutz som en fyrkantig och kompromisslös ekonom utan förståelse för den militära verkligheten. Kopplingarna till en modern debatt om förvarspolitiska prioriteringar ger sig naturligt för den svenske läsaren.

Den konflikten skulle bli än värre när Lorentz i januari 1675 hamnade i konflikt med marinledningen inom amiralitetskollegiet. Kungen hade beordrat det senare kollegiet att sätta flottan i stridbart skick för att den skulle kunna utmana den danska flottan när seglotionssäsongen infann sig senare under våren. Det var kammarkollegiets uppgift att förse flottan med erforderliga medel för att genomföra flotrusteringen. Amiralerna i amiralitetskollegiet hävdade att de inte fick tillräckligt med pengar och klagade hos kungen, men denne avvisade dem bryskt och höll Lorentz Creutz och kammarkollegiet bakom ryggen. På det sättet hade Creutz i ett slag fått hela marinledningen som sina bittra fiender. Den fiendskapen förvärrades successivt under det följande året.

När Lorentz den 7 januari 1676 själv gjorde entré i amiralitetskollegiet som nyutnämnd chef för flottan, möttes han av underlydande som i olika grader avskydde, ja även hatade honom och det han stod för. Det är den

viktiga bakgrunden till slaget vid Ölands södra udde. Den 1 juni 1676 leddes den svenska flottan av en amiral, Creutz, som hade i stort sett hela sin underlydande officerskår emot sig. Det var en förtroendekris av gigantiska dimensioner.

Ofta har man i senare litteratur förvånat sig över att män med föga marin erfarenhet under 1500- och 1600-talen utnämndes till chefer för flottstyrkor eller enskilda fartyg. Men för samtiden var det inte så konstigt. En duglig arméofficer utnämndes till marin chef för sin förmåga att leda strid, medan hans närmaste män skulle stå för det mera praktiska sjömanskunnandet. Problemet för Lorenz Creutz var att han inte heller hade någon lantmilitär erfarenhet och dessutom hade väckt en stor del av sjöofficerskårens fiendskap.

När katastrofen inträffade – Lorentz Creutz missförstod en signal från amiralen Klas Uggla på det framför *Kronan* seglande *Svärdet* – och han beordrade den gir som ledde till *Kronans* undergång, då fick alla belackarna, till sjöss och till lands, sin bild av hur oduglig flottans högste chef var.

Men Mirkka Lappalainen undersökning understryker hur viktigt det kan vara med ett annorlunda perspektiv för att bättre förstå ett genomforskat skeende. Genom att analysera de finanspolitiska aspekterna på försvarets kris på 1670-talet, ger hon ett nytt och bredare perspektiv på de händelser som ledde fram till katastrofen den 1 juni 1676. Lorentz Creutz usla relation till alla sina underlydande inom flottan är en viktig kunskap för att förstå den situation han befann sig när slaget vid Ölands södra udde stod för dörren. Stödd på en imponerande arkivforskning ger Mirkka Lappalainen en väl avvägd och belysande bild av framför allt Lorentz Creutz långa väg till posten som högste chef för flottan och därmed sätter hon också katastrofen vid Ölands södra udde i ny belysning.

Lars Ericson Wolke

Peter From: *Katastrofen vid Poltava. Karl XII:s ryska fälttåg 1707–1709*. Historiska media, Lund 2007. 432 s.

Peter From utkom 2005 med boken *Karl XII:s död*, ett onekligen klassiskt tema i svensk historisk forskning. Nu har han gått vidare och återkommit med en bok om kungens ryska fälttåg åren 1707–1709, det fälttåg som ändade med katastrofen vid Poltava. Vän av ordning kanske frågar sig om vi behöver

en bok till om specifikt det ryska fälttåget, som ju har behandlats av en rad framstående forskare som Hans Villius, Alf Åberg och Peter Englund. Mitt svar på den frågan är ett obetingat ja. Fälttåget och dess dramatiska utgång fick dramatiska konsekvenser för svensk historia, vilket i sig väl motiverar att det granskas av generation efter generation av historiker, förhoppningsvis med nya ögon och fräscha frågeställningar.

From sätter in fälttåget i ett större sammanhang genom att berätta om det stora nordiska krigets historia fram till uppbrottet från Sachsen 1707, liksom även om vad som hände efter katastrofen från Poltava. Läsaren förs här fram till kungens död 1718 och krigsslutet 1721.

På det stora hela är det en mycket väl genomförd skildring som läsarens bjuds. Språkbehandlingen är god, och Peter From räds inte att lägga in egna reflektioner när så känns relevant. Författaren är påtaglig väl beläst inom sitt område och detta förmedlas på ett lättsmält men därmed ingalunda alltför förenklat sätt. Tvärtom, det är en styrka hos Peter From att han vågar diskutera och förklara olika företeelser och händelseförlopp. På ett klaggörande sätt beskriver han att en fälttågsplan är just en plan, som sedan blir mer eller mindre förvandlad av mötet med verkligheten i form av vad Clausewitz kallade friktioner: omilt väder, de egna truppernas stridsvilja, fiendes oväntade dispositioner osv.

I samband med redogörelsen för de olika alternativen till den genomförda ryska fälttågsplanen redogör han enkelt men pedagogiskt för valet att försvara Östersjöprovinserna eller att via Pskov gå mot S:t Petersburg och sedan vika ned mot Moskva. Detta är ju en klassisk stridsfråga: varför valde Karl XII att gå direkt mot Moskva och därmed prisge de svenska Östersjöprovinserna inför angrepp av ryska trupper? Generalkvartermästaren Axel Gyllenkrok rekommenderade ju att armén skulle rycka norrut mot Pskov. Peter From visar varför Karl XII:s anfall mot Rysslands hjärta var rimlig ur kungens synvinkel, han strävade efter en möjlighet att krossa tsar Peters huvudarmé i ett avgörande slag. Detta var det primära, inte staden Moskva i sig. Man kan ju spekulera i vad som hade hänt om ryssarna hade övergett Moskva utan att ge svenskarna en möjlighet att möta dem i ett större slag. Hade den svenska armén kunnat fortsätta än längre österut, eller hade man som Napoleon år 1812 tvingats återvända med stora förluster utan att ha uppnått ett avgörande? Det är notabelt att tsarens närmaste militära rådgivare, furst Mensjikov, tidigt förespråkade att man skulle locka in den svenske motståndaren allt djupare in på ryskt område, samtidigt som man använde sig av mindre nålsticksoperationer och

den brända jordens taktik för att sakta mala ned den svenska arméns anfallskraft. Den ryska arméns totala hänsynslöshet mot den egna civilbefolkningen förvånade redan karolinerna och den upphör aldrig att förvåna och chockera en sentida läsare.

From framhåller med all rätt att inte minst ryssarna betraktade den karolinska armén som en formidabel motståndare. Kvantitativt var svenskarna i paritet med den ryska huvudarmén och kvalitativt stod de fortfarande de flera snäpp ovanför sin motståndare. Den ryska taktiken lyckades också, det var hungern som fick den svenska armén att avbryta marschen österut och svänga söderut ned mot kornboden Ukraina.

Peter Froms bok ger anledning till ett par reflektioner:

För det första finns en genomgående tendens att förklara men också till viss del försvara Karl XII:s agerande och beslut. Man kan dock tydligt ana avsmak och avståndstagande i skildringen av den grymma avrättningen av den landsförrädiske livländaren Patkul år 1707. Ibland finns det fog för detta, kungen lyckades med sin beslutskraft reda upp många prekära situationer, men det hela bör ske med viss balans. Inte minst under Karl XII:s tid i Turkiet försökte riksrådet gång på gång förmå kungen att minska antalet fiender genom att göra eftergifter där det minst kändes, det vill säga i Tyskland. Om man avstod områden i Pommern och andra delar av Sveriges tyska provinser så skulle i alla fall Preussen och Hannover (ytterst England) kunna avföras från den hotfullt växande skaran av fiender. Detta avslogs dock hela tiden av kungen.

För det andra består Fredrik I ett negativt porträtt i Froms bok. Det är inte första gången så sker, tvärtom är det snarast regel att tiden mellan Karl XII:s död och freden i Nystad ses som den svenska krigsledningens förfall. Fullt så enkelt torde det inte vara. Den uppgift som den nya svenska ledningen stod inför på nyåret 1719 var ju formidabelt svår. Dessutom glömmar man ofta i svensk historieskrivning att Fredrik I faktiskt var både teoretiskt och praktiskt väl förfaren i krigiska värv. Han hade många års aktiv tjänst under det spanska tronföljdskriget bakom sig när han kom till Sverige som Ulrika Eleonoras make. Frågan är om inte Fredrik I i taktiskt, om än inte operativt, hänseende var väl så krigserfaren som Karl XII.

Här är författaren lite motsägelsefull. Å ena sida hävdar han att Sverige inte var slut som stormakt efter 1709 och att om inte Karl XII hade stupat 1718 ”hade Europa av år 1721 eller 1725 sett betydligt annorlunda ut”. Samtidigt resonerar han i boken om huruvida det alls hade gått att upprätthålla

det svenska stormaktsväldet om Poltavakatastrofen hade undvikits. Här anknyter From i praktiken till en forskningsinriktning som hävdar att den viktiga frågan inte är varför den svenska stormakten brakade samman i slutet av 1710-talet, utan hur det kom sig att det svenska stormaktsbygget stod upprätt så länge som det gjorde, med tanke på de relativt svaga resurser som Sverige hade att stötta dess försvar med.

Peter Froms bok är ett gott hantverk och den följs av en diger förteckning över arkivkällor och en ännu digrare förteckning över tryckta källor och litteratur. Här finns många goda tips på arkivserier i svenska och utländska arkiv, liksom på tryckta böcker för den läsare som vill borra sig vidare i ämnet. Men här har jag också en tung synpunkt. Boken saknar nästan helt en notförteckning och käll- och litteraturförteckningen är bara redovisande, inte resonerande. Därmed saknas alla möjligheter att se vad författaren har byggt sin framställning på. Vilka källor har nyttjats var och hur? Vilken litteratur bygger han vissa specifika resonemang på? Sådana frågor är nästan helt omöjliga att besvara. Det gör det svårt att bedöma styrkan i en del av resonemangen. Detta handlar inte bara om vetenskapliga formalia. En förteckning över arkivserier utan tydlig anknytning till texten är föga meningsfull om den inte görs resonerande i någon form. Detta saknas nu helt. Dessutom tackar författaren i förordet vänner i S:t Petersburg som hjälpt honom med ryska och ukrainska arkivforskningar och översättningar till engelska. Några specifika hänvisningar till ryska eller ukrainska arkiv ges dock inte i boken. Författaren nämner också i förordet att han fått många källor tillsända sig digitalt och därför inte behövt besöka arkiven där de förvaras. Det är förvisso en god sak, men det reder inte ut frågetecknen kring vilka källor som använts och hur. Detta är synd eftersom Peter From visar att han besitter en stor beläsenhet. Hans obestridliga kunskaper om käll- och litteraturförhållanden, som gång på gång framskymtar i den löpande texten, undanhålls därmed läsaren.

Lars Ericson Wolke

Manlighetsideal i en religiös och social kontext

Christopher Collstedt: *Duellanten och rättvisan. Duellbrott och synen på manlighet i stormaktstidens slutskede*. Sekel, Lund 2007. 342 s.

Christopher Collstedt anger i sin avhandling att avsikten är att studera den rättsliga argumentationen och analysera motsvarande diskurs kring duellbrott under perioden 1700–1740. Det är framför allt tidens syn på dessa brott som författaren genom olika analysmetoder avser att värdera. I fokus står ”talet kring vad som hade hänt, inte vad som verkligen hänt.”

Det källmaterial som legat till grund för undersökningen av duellbrotten har varit ganska begränsat och har huvudsakligen hämtats från Justitierevisionens arkiv, närmare bestämt de s.k. Generalauditörshandlingarna, där 80-talet rättsfall för den angivna perioden har gått igenom. Författaren har ju huvudsakligen varit ute efter resonemangen kring brotten och skälen för domstolens agerande har varit det avgörande. Däremot har mindre fokus lagts på kommentarer kring domstolsutslagen.

Författaren anger ett antal författare, bland annat Eva Bergenlöv, Anton Blok, Marie Lindstedt Cronberg, Martin Dinges, Karin Hassan Jansson, Erling Sandmo och Eva Österberg, vilka inom fältet kvantitativ socialhistorik har bedrivit studier rörande diskurser. Författaren anger sitt beroende av främst Bergenlöv och Dinges, vilka respektive huvudsakligen har inriktat sig mot barnamords- och incestproblematik respektive frågor om hedersbrott i tidigmodern tid.

Avhandlingen består av tio avsnitt och de fem första – eller knappt halva framställningen – ägnas åt ett inledande diskursavsnitt. Detta innehåller också ett allmänt och svenskt historiskt perspektiv, där författaren bl.a. tar upp den tradition som kanske främst representeras av Norbert Elias och som behandlar mentalitetsfrågor ur stats- och civilrättslig synpunkt. Detta delvis till skillnad mot det som Collstedt anger i form av ett utifrån frågeställningen närliggande genus(manlighets)perspektiv. Här anknyts till bland annat Ivar Nylanders drygt 40 år gamla studie rörande 1682 års svenska duellplakat, vilket var det som var gällande vid inträdet av Collstedts undersökningsperiod och som stadgade dödsstraff för duellbrott. Detta var något som emellertid aldrig kom att dömas ut.

Författaren tar utgångspunkten i vad han anger som den snabba utvecklingen på det sociala och vetenskapliga området, vilken jämförs med en äldre

religiös syn på hur samhället borde fungera. Mot bakgrunden av detta är det de kristna dygderna och andra delar av den religiösa begreppsvärlden som utgör den begreppsram inom vilken människor tänker och agerar. Författaren betonar starkt vad han upplever som just en avgörande skillnad mellan människors inre och yttre värld. För att få tillgång till den senare har han valt att arbeta med råds- och riksdagsprotokoll, lagtexter, teologiska texter och allt material som kommit in till dömande instans, justitierevisionen. Dessa handlingar är olika slags rättshandlingar och medicinska rapporter. Samtidigt har författaren angivit sig av tids- och utrymmesskal ha tvingats att välja bort adelsmännens betraktelser över egna och andras våldshandlingar i form av dagböcker och brev.

Det är enbart att beklaga att författaren har valt bort ”externa dokument”. Dessa är naturligtvis svåra att spåra, men med hjälp av olika sökingångar till svenska arkiv, skulle det nog inte ha varit en alldeles oöverkomlig väg och hade rimligen givit ett mycket intressant bakgrundsmaterial. Officiella handlingar är alltid problematiska ur ett diskursperspektiv, eftersom de naturligen tenderar att vara formaliserade och inte alltid spegla djupet i de frågeställningar som berörs. Eftersom antalet dueller med dödlig utgång lyckligtvis var få (11) och detta också överhuvudtaget var fallet för denna form av uppgörelse överhuvudtaget, innebär det att författaren får svårigheter vid de försök till kvantifieringar som faktiskt förekommer i avhandlingen.

En av undersökningens stora förtjänster är de inledande kapitlen, där författaren redogör för en allmän syn på duellen och dess vara eller inte vara. Uppenbarligen har man från statens sida alltid varit negativ till företeelsen, vilket mot bakgrund av att den som institut har medverkat till att centralmakten i vissa fall berövats delar av kontrollen över rättskipningen. Det anges också att duellplakaten i samtliga fall innehöll förbud mot företeelsen och det förekom stränga sanktioner i form stadganden om livsstraff för den som bröt mot bestämmelserna. Författaren refererar samtidigt till intressanta utsagor från bl.a. drottning Kristina, vilka är ägnade att ge en intressant belysning av delar av den idévärld som då behärskade hovet. Dock bortsåg man delvis från problemen, vilket enligt författaren byggde på relationer baserade på hierarkier och ömsesidighet, demografiska och politiska förhållanden – adeln hade redan i andra sammanhang drabbats hårt av tidens krig – samt världsbild och rättslära.

Samtidigt ville första ståndet förbehålla sig rätten att avgöra vilka slags sanktioner – t.ex. kroppsstraff och fängelse – som inte var förenliga med dess

ära. Den adliga dygdesfären och dess allmänna karakteristika före och under undersökningsperioden diskuteras i kapitlen 4–5, varefter en exempelsamling och analys av flera av de enskilda fallen genomförs. En särskild del behandlar sedan domstolsutslaget och hur rättslärdarna betraktade innehållet i det.

Ett stort arbete läggs också ned på att analysera de motiveringar som lämnas och hur det officiella samhället lade vikt vid exakt hur duellen har gått till. Det var ju inte minst avgörande för hur man hade agerat. Tecken på mindre dygdigt handlande ledde till strängare straff. Därför fanns det naturligen ett stort intresse för inblandade parter att framhålla att sådant som t.ex. hämnd, hat eller ett i motsvarande grad ett fejt uppträdande inte skulle komma fram. Avgörande för den enskilde duellanten var – enligt författaren – att följa ett tämligen strikt schema präglat av vad som benämns ett kristet manlighetsideal. Han konstaterar – vilket man naturligtvis har kunnat förvänta sig – att argumentationerna ligger ”nära lagens föreskrifter”.

Författaren kommer till slutsatsen att det var den kristna religiösa diskursen som präglade den svenska verkligheten och inte som hävdats av andra forskare, ett allmänt värdesystem genomsyrat av humanistiska dygder som fredlighet, självbehärskning etc, vilket kontrasteras mot dess motsats. Ett problem i sammanhanget är att Collstedt så uppenbart redan har utgått från dessa premisser att det ur det begränsade materialet – som angivits – är svårt att dra eventuellt andra slutsatser.

Samtidigt förklaras duellen som fenomen vid den tiden av en manlig hedersuppfattning som måste hävdas i det rådande manssamhället, vilken i huvudsak ska ha gällt: kränkningar på den offentliga scenen, ifrågasättande av militär roll och duglighet samt beskyllningar om lögn och ryktesspridning. Dessa roller skiljer sig ju som kunnat förväntas väsentligt mellan t.ex. adeln och bondesamhället, vilka hade olika hederskodex.

Sammanfattningsvis kan konstateras att författaren har producerat en välskriven och detaljrik skildring av ett mycket intressant fenomen. Akribin måste betecknas som god. Emellertid har framhållits att författarens val av teori, inriktning och metoder samt material är problematiska. De riskerar att leda till redan på förhand givna resultat. Författaren kan givetvis inte lastas för att ha varit tvungen att låta sig nöja med ett kvantitativt förhållandevis begränsat material. Emellertid är det naturligtvis svårt att göra kvantitativa analyser av ett sådant – inte minst när man heller inte har något jämförelsematerial. De försök som har gjorts är givetvis lovvärda, men tillför kanske inte så mycket ny information. Det torde dock finnas stora möjligheter att

ytterligare utveckla ämnet som hittills har varit relativt litet utforskat och som genom författarens arbete har givit oss mycket ny detaljkunskap.

Göran Rydeberg

Napoleonkrigen som kulturell erfarenhet

David Bell: *The First Total War: Napoleon's Europe and the Birth of Warfare as we Know it.* Houghton Mifflin 2007. 432 s.

I sin senaste bok argumenterar David Bell, historiker vid John Hopkins University, för att Napoleonkrigen 1792–1815 för alltid förändrade synen på krig i Västerlandet genom att göra kriget ”totalt”. Från att under 1700-talet ha varit en aristokratisk sysselsättning – en arena för självförverkligande för en liten elit i samhället men absolut inte denna elits viktigaste arena – blev krig nu en verksamhet som angick hela samhället och gjorde anspråk på alla människor och alla resurser, och som erbjöd möjligheter till socialt avancemang, hjältestatus och rikedom för alla och envar. Den ideale fältherren – som under 1700-talet skulle vara en kylig aristokrat, en kalkylerande, behärskad vetenskapsman som avstod från batalj om inte oddsen var optimala – blev med Napoleon och Clausewitz en intuitiv spelare, ett romantiskt geni och föremål för extatisk kult. Medan de känslor som de professionella arméerna under *l'ancien regime* hyste för fienden växlade mellan kollegialitet och likgiltighet, blev det under de nya ”demokratiska krigen” nödvändigt att hata fienden hett och lidelsefullt, eftersom värnpliktsarméer och gerillarörelser skulle motiveras av idealism istället för av pengar.

Omedelbart efter revolutionen förklarade den nya regimen i Frankrike att den ämnade avstå från erövringskrig och maktpolitik, men den drevs snart ändå att gå i krig mot Europa, inte minst för att kunna hantera växande inrikespolitiska motsättningar. Kriget rättfärdigades då ideologiskt med att det skulle vara det sista av alla krig, som skulle skänka mänskligheten frihet. De franska arméerna blev segerrika genom att de baserades på värnpliktstanken och därigenom kunde mobilisera större mängder människor, men också genom att de förde kriget i termer av total samhällelig kraftansträngning till skillnad från de försiktiga europeiska monarkierna. Fransmännen var dessutom

villiga att ta större förluster (eller kunde snarare ta större förluster genom sin numerära överlägsenhet). Soldaterna matades också med lidelsefull hatretorik mot fienden, som för första gången omsattes konkret under inbördeskriget i Vendée 1793–95 – ett kontrarevolutionärt gerillauppror som underkuvades genom en veritabel folkutrotningskampanj. Vendée är det första kriget i sitt slag, som senare skulle upprepas av de franska arméerna i Spanien, Tyskland, Ryssland och Italien – och under 1800- och 1900-talen av andra västländer i otaliga kolonial- och avkoloniseringskrig runtom i världen.

Att fransmännens erövringar uppväckte sådant motstånd hängde samman med det franska systemet för krigsfinansiering – som byggde på plundring – och fransmännens totala sätt att föra kriget. Det politiska systemet skulle omgestaltas i de områden som ockuperades, gamla sedvänjor avskaffas och religionen skymfas. Så hade krig aldrig förts under *l'ancien regime*. Motstånd mot den franska ockupationen bestraffades givetvis med drakonisk stränghet, vilket ledde till ytterligare motstånd och så vidare i en tröstlös cirkel av hämnd och vedergällning.

En gestalt som Napoleon var den förste i sitt slag: en politiserande general, en person vars hela karriär var beroende av kriget och som alltid gick klädd i uniform och identifierade sig själv som militär. Fältherrarna under 1700-talet hade i första hand varit aristokrater som helst vistades i salonger för att konversera damer, och då klädde om till civila, elegantare kläder. Napoleon, som hade haft betydande litterära intressen i sin ungdom, uppfattade däremot sig själv som en romanhjälte och lyckades i PR-syfte utåt framställa sitt liv som en dramatisk saga. Kriget blev för honom en form av personligt självförverkligande. Det skapade en idolmässig bindning till honom hos hans soldater och hos allmänheten. Idolskapet blev viktigt för hans framgång och undandrog hans handlingar från rationell kritik – inte bara i samtiden utan också bland senare historiker.

Genom kulten kring Napoleon skapades också för första gången i Europa en klyfta mellan det militära och det civila samhället. Eftersom han tagit makten genom en militärkupp ansträngde sig Napoleon för att bevara en speciell relation till sina soldater – ”sina barn”. Medvetet avskiljdes krigsmakten från det övriga samhället genom granna uniformer, parader och utmärkelser. Krigsmakten fick en identitet som den institution som egentligen förkroppsligade nationen, stod för disciplin, oegennyttan, självuppoffring och strängt taget alla de moraliskt ädla värderingarna i samhället. För *l'ancien regimes* aristokratiska armé hade denna överlägsenhetskänsla också varit självklar, men det

var för att den varit aristokratisk. Civila kunde därigenom dela förnämiteten, förutsatt att de var ståndsbröder. Soldaterna däremot var i officerarnas såväl som i samhällets ögon avskryvart drägg. Under Napoleon kunde emellertid även mannen i ledet uppleva känslan av heroisk upphöjdhet, åtminstone sedan han hade blivit matad med kejsarens bombastiska kommunikéer.

Bells stil är medryckande. Han engagerar läsaren genom att kasta ut frågor, som omgående besvaras på ett resonerande sätt. Litteraturlistan är ändlös och omfattar titlar på tyska, spanska, franska och engelska. Den sträcker sig från 1700-tal till 2000-tal. Det är en kort sagt en mycket välskriven bok, av en skribent som bär sin enorma lärdom inom såväl militärhistoria, litteratur, konst, arkitektur och filosofi med utsökt lätthet.

Det är dock inte en jämntjock kronologisk redogörelse för ett av historiens stora krig med fälttåg och freder, utan skildrar istället detta krig som kulturell erfarenhet. Bell gör ständiga återkopplingar till det sena 1700-talets och tidiga 1800-talets trender inom litteratur och filosofi (skiftet från upplysning till romantik är här centralt) liksom till vår egen tid. Gång på gång dyker han ner i dramatiska scener (påfallande ofta bataljscener) eller fördjupar sig i enstaka historiska gestalter som Napoleon – alltid i syfte att belysa viktiga poänger. Bell lyckas också dra begåvade paralleller mellan fransmännen i Spanien 1808 och amerikanerna i Irak två hundra år senare. Man kan möjligen invända mot Bells huvudtes om Napoleonkrigen som historiens vattendelare, att 1700-talets reglerade krigföring faktiskt hade utvecklats som en reaktion på 1600-talets ohyggliga erfarenheter av ”totalt” krig, och att 1900-talets världskrig åtminstone chockerade sin samtid och bidrog till den krigsskepsis som dominerat Västerlandet efter 1945. Det totala kriget verkar alltså med jämna mellanrum dö och återfödas – vart annat århundrade eller så. I avslutningen diskuterar också författaren själv om vi inte allt för ofta hört sägas att krigens epok nu är över. Det sade man faktiskt under upplysningstiden också, påpekar han, med ungefär lika goda argument som vi idag.

Gunnar Åselius

”Finska armén lämnades åt sitt eget öde”

Martin Hårdstedt: *Finska kriget 1808–1809*. Prisma, WS Bookwell AB, Borgå 2006. 388 s.

Påbudet kom från predikstolarna. Bönderna i Finland skulle börja leverera förnödenheter och svara för skjutsningar. Indelta soldater kallades till sina korpalskap och kompanier. Det var den 7 februari 1808. Det svenska rikets avgörande stund nalkades.

För de mobiliserade soldaterna kan det ändå mest ha känts som att ”så var det dags igen”. Deras fäder och förfäder hade ju på samma sätt under ett-hundra år gått i fält när kriget nådde riksenhetens östra halva. Ryssarna hade kommit till Finland som ockupanter under Stora nordiska kriget (1700–1721) och under hattarnas olycksaliga krig (1743–1745), men de hade alltid dragit sig tillbaka efter fientligheternas inställande. Ja, under Gustav III:s krig 1788–1790 hade de överhuvudtaget inte nått långt. Behövde det denna gång bli något värre än en upprepning?

De som hade en överblick över det svenska försvaret hade dock inga skäl att se sangviniskt på förestående krigshandlingar. Det var inte Karl XII:s armé som skulle strida mot en förväntad övermakt. Officerare saknade fältvana. Alltför många övningar hade uteblivit på grund av arbetskommenderingar. Och säkerhetspolitiskt var läget djupt allvarligt.

Som Umeåhistorikern Martin Hårdstedt framhåller i sin välgjorda bok *Finska kriget 1808–1809* hade läget tett sig tämligen riskfritt bara några år tidigare när Sverige anslöt sig till den så kallade tredje koalitionen mot Napoleon Bonaparte. Men den franske kejsaren eliminerade sina motståndare en efter en. Till sist, sommaren 1807, hade även Rysslands tsar, Alexander I, under ett ryktbart möte i Tilsit i dåvarande Ostpreussen tvingats böja sig och inträda som Napoleons bundsförvant.

Fronten mot den sista svåra motståndaren, Storbritannien, var nästa slutten. I handelsblockaden mot briterna (”kontinentalsystemet”) fanns bara en lucka kvar att täcka igen. Den skapades av Sverige under kungen Gustaf IV Adolf, tidens kanske mest fanatiska Napoleonfiende. Honom kunde Frankrikes kejsare nu hota från tre håll, i syd och väst från Danmark, i öster från Ryssland. Uppdraget att tvinga in Sverige i systemet låg särskilt lämpligt till för Alexander.

I Stockholm såg man sig nödsakad att i första hand försvara det riks-svenska kärnlandet, med en armé i Värmland och en i Skåne. Som Hårdstedt skriver: finska armén lämnades åt sitt eget öde. Svenske ambassadören i S:t Petersburg hade i alla fall i ett brev som ankom den 1 februari 1808 hunnit varna generalen Carl Nathanael af Klercker, i den designerade överbefälhåvaren Mauritz Klingspors frånvaro ansvarig för fältarmén i Finland. Det var detta brev som utlöste pådraget.

Liksom fallet var med Finlands försvarsmakt den 30 november 1939 stod därmed 1808 års armé så redo den kunde bli när det ryska anfallet inleddes. För den skull kunde man inte ta upp ett framskjutet försvar mot de tre ryska divisioner – drygt 20 000 man – som under befäl av generalen von Buxhoevden (ledare av de allierades sönderslagna vänstra flygel vid Austerlitz) den 21 februari gick över den dåvarande rysk-svenska gränsen: Kymmene älv.

Med garnisoner inlagda i fästningarna Svartholm och – framför allt – Sveaborg fanns det mindre än 12 000 finska soldater kvar för rörliga operationer.

I det vägfattiga och glesbefolkade Finland gick det operativa huvudstråket längs kustvägen utmed Bottenhavet/Bottenviken. Klingspor tycks dock faktiskt ett slag ha varit inne på att planera något oväntat – en svensk offensiv i Savolaxriktningen, genom det inre av Finland. Onekligen en optimistisk fundering med tanke på den väntade ryska övermakten av krigsvana soldater.

Den svenska krigsplanen följde hur som helst vad som samtidigt ansåg vara högsta klokhet – den svagare parten skulle hålla sig på defensiven. Vad som tillämpades var centralförsvarsprincipen, som från Karl XIV Johans tid länge blev ett svenskt signum med Karlsborg och så småningom Boden som förrådsfästningar. Det var framför dem man skulle inleda den avgörande striden. I det finska fallet 1808 motsvarades de av Sveaborg och Uleåborg i norra Finland.

Fältarmén skulle börja med en lång reträtt. Så länge Sveaborg hölls tvingades den ryska angriparen splittra sina krafter. Förföljande ryska stridskrafter troddes tappa i styrka ju längre norrut de kom. Då skulle armén gå till motanfall.

Så blev det, och uträkningen stämde i viss mån. Stridstekniskt stod de finska soldaterna enligt Hårdstedt inte de ryska veteranerna efter. Under ett antal smärre segrar över underlägsna framskjutna angripare kunde Klingspors armé, med Carl Johan Adlercreutz som taktisk ledare, också på sommaren 1808 övergå till en allmän offensiv.

Militärhistoriskt är finska krigets strider och slag av begränsad betydelse. Vad Hårdstedt bjuder på är en modern forskarinsats som koncentrerar sig på direkt avgörande brister i den svenska krigföringen. Skildringen av de

sanitära förhållandena och den undermåliga sjukvården utgör en plågsam läsning, även om förfarande brister länge hörde arméerna till. Men framför allt, ”kriget stod och föll med kvinnornas bakning och männens skjutsningar”, skriver författaren i en nyckelsats.

Den svenska logistiken med förråd i magasin hängde inte med i ett operativt snabbt förlopp. Här tappade Klingspors förband initiativet. I den finska miljön var ryssarna med bl a sina företagsamma små matlag ”överlägsna överlevare”, skriver Hårdstedt.

Påfallande är den finska arméns brist på hästar. Då hade man ändå ett förhållandevis svagt artilleri, som behövde dragdjur. Och det fanns bara 750 ryttare – de två dragonregementen som hade blivit kvar sedan ett årtionde tidigare andra förband hade gjorts om till fältjägare. I många arméer under Napoleontiden utgjorde annars kavalleriet kring en fjärdedel av styrkan. Man kan undra om armén skulle ha vågat mer om resurserna hade räckt till ett större beridet inslag. Utöver Sandels framstöt i Savolax blev det aldrig några djärva operationer på djupet.

Redan före offensiven hade botten gått ur hela krigsplanen. Sveaborgs kommandant, amiralen Carl Olof Cronstedt (Gustav III:s närmaste man i segern vid Svensksund 1790), hade i början av maj, med förnödenheter kvar och utan nämnvärda förluster, oväntat kapitulerat för en underlägsen belägrare.

Bara efter några veckors strider hade Alexander också bestämt sig för att vidga sina krigsmål. Nu ville han inte bara göra Napoleon en tjänst utan en gång för alla avlägsna varje hot mot S:t Petersburg. Hela Finland skulle erövras.

Vad förmådde då numera småstaten Sverige göra mot ett imperium? Kunde det ha gått annorlunda med bättre ledare? Som forskare är Hårdstedt föga benägen att uppehålla sig vid individuella insatser. Men Runebergs värdering av amiralen på Sveaborg håller. ”Utifrån de normer som rådde 1808 var hans (Cronstedts) kapitulation ett förräderi både i juridisk och moralisk mening”, skriver författaren. Ja, de normerna råder väl fortfarande.

Bäst ur även Hårdstedts historia kommer nog Georg Carl von Döbeln, från början endast i en underordnad position. Man får finna sig i att vår främste kännare av finska kriget inte lägger någon huvudskuld på den försiktige och något tröge Klingspor för krigets misslyckande.

Ansvarat låg på en högre nivå. Det kan nog sägas att hela det svenska systemet krackelerade i en för riket kritisk stund utan like. Kungen saknade varje strategisk och militär förmåga, och flera av hans närmaste medhjälpare

motarbetade i praktiken försöken att under sommaren 1808 stödja motofensiven med landstigningar av rikssvensk trupp i Österbotten.

Krigsläget vände åter när ryssarna fick förstärkningar i juli/augusti. Till sist stod 70 000 man i Finland, låt vara att huvuddelen var insatt i en anmärkningsvärt framgångsrik pacificering. Klingspor kände sig nödsakad att inleda en andra reträtt. Med nederlaget vid Oravais i september var det definitivt slut med den finska krigslyckan, Döbelns lilla viktoria med Björneborgsbrigaden vid Jutas (5 stupade på den egna sidan) var mest värd några glansfulla versrader. Återtåget blev tidvis en ren flykt. I november var de sista resterna av armén ute ur Finland.

Resten är rikssvensk politisk och militär historia. Statskuppen i mars 1809, som avlägsnade den redan tidigare alltmer kringskurne kungen och gav oss en ny författning, åstadkom ingen övertygande central styrning av de svenska krigsinsatserna. Medan kuppmännen ägnade sig åt inbördes intriger räddade Döbeln sina trupper genom krigslistor och ett episkt tåg över isen på Ålands hav.

Ryska trupper trängde ner i Västerbotten. En landstigning för att besegra och helt infånga dem blev krigets sista stora svenska vapeninsats. För ett ögonblick trodde några på svensk sida att detta kunde bli inledningen till att rulla tillbaka utvecklingen och återta Finland. Men företaget misslyckades, och kvar stod bara för Sverige att göra upp med Ryssland.

Ur ett rikssvenskt perspektiv hade en tredjedel av territoriet och en fjärdedel av befolkningen slutgiltigt gått förlorade – vår genom tiderna hårdaste fred. Från svensk sida ett sorgespel, men Martin Hårdstedt har gått bortom all känslsamhet och med en stadig forskarinsats gett oss bästa möjliga avstamp till det kommande tvåhundraårsminnet.

Ur fredsförhandlingarna i Fredrikshamn i september 1809 räddades i sista stund ett stycke mark. Gränsen mot Finland fastställdes till Torne älv, inte Kalix som ryssarna hade tänkt sig. Att det inte gick ännu värre torde åtminstone delvis ha berott på att kejsar Alexander saknade fullt stöd av sina generaler, som var påfallande tröga att ge sig på det egentliga Sverige. De ogillade underkastelsen under Napoleons planer.

Det besvärande förhållandet mellan de två stormakterna avlöstes av fullt krig i och med det franska storanfallet 1812. Alliansen Frankrike-Ryssland var kortlivad. Den fick ett enda bestående resultat – en ny roll för Finland.

Olof Santesson

Kungabiografi

Eva Helen Ulvros: *Oscar I. En biografi*. Historiska media, Lund 2007. 303 s.

Alltsedan Kjell Fridh 1995 utkom med verket *Gamle kungen. Gustaf VI Adolf. En biografi*, har ett flertal svenska kungaporträtt tecknats, med just den avslutande undertiteln som gemensam nämnare. Förlagen har valt att satsa på genren och antalet statschefsbiografier har varit stort under det senaste dryga årtiondet. Om vi tänjer aningen på begreppen och låter även Peter Englunds, arbete *Den ööverbannelige – om den svenska stormaktstiden och en man i dess mitt* fylla anspråken på att vara en kungabiografi, får vi fram följande bild av biografierna fr.o.m. Gustav Vasa.

Erik XIV (genom Ingvar Andersson), Gustaf IV Adolf (Sten Carlsson) och Karl XV (Sven Eriksson) har samtliga porträtterats för mer än 50 år sedan. Ulrica Eleonora, Fredrik I, Adolf Fredrik och Oscar II har ännu inte fått några biografier. Däremot har eller kommer samtliga övriga regenter att med utgången av 2007 att vara porträtterade i en eller flera biografier utkomna de senaste dryga 20 åren och med en tyngdpunkt under 2000-talet.

Det finns anledning att ställa sig frågan om varför och som en följd ta upp vilka slags biografier vi möter. Ser vi till Eva Helen Ulvros porträtt av Oscar I som är en av de allra senast bidragen till denna minigenre, kan vi konstatera att den faller inom den huvudfåra som kommit fram i dagen sedan ny mark brutits. I de flesta fall, utom givetvis vad gäller Peter Englund och hans förhållande till Karl X Gustaf, kan generellt noteras att de flesta författare är mer eller mindre genuint positiva till den regent som porträtteras. I de flesta fall har man valt att fokusera på privatpersonen, och mera sällan har det varit fallet att man som huvudsyfte har haft att teckna ett sammanfattande porträtt av statschefens politiska gärning. Därmed kan rimligen fastslås att de flesta författare har haft en bred läsekrets som målgrupp och att det sällan eller aldrig har varit avsikten att man skulle problematisera den enskilda gärningen.

I fallet med Oscar I har Ulvros arbete redan recenserats i flera tidskrifter och i de större dagstidningarna. Här ska inte någon genomgång företas av dessa bedömningar. Dock finns det kanske anledning att något ta fasta på vad Håkan Arvidsson och Åsa Linderborg (*Sydsvenskan* resp *Aftonbladet* den 4 juli 2007) noterar och kort jämföra med Jonas Nordin (*Svenska Dagbladet* den 2 aug 2007). Det är inte främst det faktum att de båda förstnämnda är

extremt kritiska till genren överhuvudtaget – så även till Ulvros framställning – medan Nordin däremot är mycket positiv till arbetet om Oscar I som i sig är det intressanta att dryfta. Det är däremot frågan som framför allt Arvidsson ställer huruvida en regent som har givits omdömet att ha varit tämligen obetydlig – något som möjligen Ulvros anser om Oscar I – är förtjänt av en biografi. Avgörande i detta fall är naturligtvis vad man kan få ut av ny kunskap om regenten samt om informationen presenteras på ett bra och korrekt sätt. Det finns rimligen anledning att fråga sig om inte även den mest obetydliga statschef – just i egenskap av sitt ämbete – närmast per definition är värd att porträtteras.

Av intresse är att notera hur det enskilda arbetet är upplagt och hur fakta presenteras. Ulvros är ju en flyhänt berättare som även tidigare arbetet i gränslandet mellan akademisk och populär vetenskap och det är också där som det senaste arbetet utspelar sig. Författaren har haft ambitionen att täcka in såväl tronföljarens/kungens privatliv som den allmänna politiska utvecklingen under hans år i Sverige. Boken tar avstamp från den vinterkväll 1811, när familjen Bernadotte samlat anlände till det nya landet i norr, för att sedan omedelbart starta med Oscars födelse. Här ges naturligen faderns Jean Baptiste Bernadotte bakgrund, utveckling och slutliga framgång genom valet till svensk tronföljare ett stort utrymme.

Ulvros gör här en tämligen lång inledning och kommer därefter närmast direkt in på vad som väl förblir hennes huvudtema i boken, modern Desirées vantrivsel i det nya landet och närmast omedelbara frånvaro från sonen, som därmed under de formativa tonåren och tidig vuxenålder saknar en modersgestalt (1811–1823). Istället präglas han av den stränge och fordrande fadern, som sällan eller aldrig heller är riktigt närvarande men ständigt håller ett mycket vakande öga över den veke sonen.

Eftersom kronprinstiden varade under närmare ett kvartssekel och att Oscar därigenom kom att spela en ganska perifer politisk roll under större delen av sitt liv, koncentrerar också att författaren sitt intresse i hög grad på de rent familjerelaterade sakförhållandena. I avsnitten ”Den unge kronprinsen” och ”Den äkta maken” tar författaren på samma sätt som i det föregående avsnittet upp den blivande regentens agerande och det intryck han gör på omgivningen. Det går inte att missta sig på författarens sympatiska inställning till föremålet för skildringen, vilket är en bedömning som lyser igenom under hela framställningen. Ulvros söker här på olika sätt kontrastera de allmänna omdömen om Oscar – vilka genomgående uppges vara positiva eller t.o.m.

mycket positiva, mot det drag av ”hållningslöshet” som väl varken samtiden eller eftervärlden helt har kunnat bortse ifrån. Här har ju kronprinsens långvariga förbindelse med aktrisen Emilie Höggqvist sin speciella del. Detta förklaras dock på flera ställen vara utslag just av modersförlusten samt av att Oscar i allmänhet är en ganska osäker och auktoritetsbunden person.

Ulvros ansluter sig till den huvudfåra av historiker som alltsedan F. F. Carlson har hävdad att Oscar både som kronprins och nybliven kung gärna anslöt sig till det liberala lägret. Ett exempel som kan belysa detta återfinns i avsnittet om den liberala publicisten Magnus Jacob Crusenstolpe. Denne hade ju i olika sammanhang uttalat sig kritiskt om regerings alltmera konservativa presspolitik, och sedan han dömts och hamnat på fästning, utbröt t.o.m. kravaller i Stockholm. I sammanhanget kontrasteras Oscars förståelse inställning gentemot publicisten med föräldrarnas hållning i samband med Crusenstolpekravallerna.

På samma sätt som Oscar I fram till revolutionsåret 1848 brukar betecknas som liberal sker emellertid därefter – enligt samma historikers allmänna uppfattning – en tydlig övergång till det konservativa lägret. Ulvros delar denna syn. I avsnittet ”Avstånden minskar” tas kungens angivet varma sympatier för Skandinavismen upp, samtidigt som han uppenbarligen var intresserad av ett försök att agera i den danska tronföljdfrågan och t.o.m. hade att ta ställning till frågan om att låta sig själv eller någon av sönerna väljas till dansk kronprins. Som bekant gick detta äventyr om intet, bl.a. som en följd av bristande intresse från stormakternas sida. Fr.o.m. denna tid märks en orientering bort från faderns traditionellt ryskvänliga hållning samt att Oscar stöder just de konservativa krafterna vilka också kommer att omge honom.

Ulvros kommenterar också kungens sista uppblussande aktiva försök att bedriva en egen politik, vilket inträffar vid mitten av 1850-talet i samband med Krimkriget. Oscar I kontaktar närmast utan den egna regeringens vetskap bl.a. Napoleon III, för att sondera Sveriges möjligheter att agera på den antiryska fronten. Freden kom emellertid att slutas så snabbt att man från svensk sida inte behövde/fick möjlighet att agera. De sista årens avtynande skildras också i ett avsnitt och då hade Oscars politiska betydelse nästan upphört.

Författaren har inte enbart avsikten att skildra huvudpersonens familjeförhållanden och politiska agerande, utan har även ambitionen att göra särskilda nedslag i samtiden. Teknikutvecklingen, de sociala förhållandena, ideologiernas utveckling, inrikes-, kultur- och kyrkopolitiken är föremål för korta utblickar. Oscars goda utbildning och nära kontakter med tidens stora i

Sverige inom vetenskap ges också viss uppmärksamhet. Såväl Oscars eget som sonens Gustaf musikaliska intresse ledde ju till olika kontakter med storheter som Beethoven, Mendelssohn och Schumann. Detta ges inte så stort utrymme. Man kanske kan beklaga att författaren i samband med skildringen av den första "nordiska näktergalens", finländskan Johanna von Schoultz, korta karriär, anger att operasångerskan stoppades av konkurrens, sjukdomar och ekonomiska bekymmer och att det kungliga stödet inte räckte fullt ut till en professionell sångkarriär. Vad vi vet är ju att i de uppräknade förklaringarna faktiskt finns en helt avgörande huvudfaktor, nämligen just svår sjukdom, bakom att den unga operastjärnans karriär omöjligen kunde fortsätta.

Oscars "liberala" inställning, anges också ha manifesterats i hans försök att medverka till reformeringen av fångvården samt att åstadkomma lika arvsrätt mellan könen, vilket ges ett visst utrymme i framställningen. Arbetet med 1847 års fattigvårdsförordning skildras också här samt försöken fr.o.m. 1850-talet att öka religionsfriheten. I samtliga fall ska kungen enligt biograferna ha återfunnits på den reformvänliga sidan.

Ser vi till akribin finns det egentligen inget att anmärka. Däremot har författaren varit ganska bunden till redan utgivet material samt har i tämligen begränsad utsträckning bedrivit källstudier utanför Bernadottearkivet. Inget utländskt arkivmaterial har begagnats. I något fall skulle kanske en bättre korrekturläsning ha eliminerat vissa mindre fel bl.a. vad gäller källor och litteratur, men dessa är inte så allvarliga att de enskilt stör framställningen, även om det i något fall har bidragit till viss förvirring om vilka arbeten som åsyftas.

Boken är välskriven, vänder sig till en allmän publik och har inte några egentliga ambitioner att bidra till en allmän historierevision. Personligen hade jag kanske föredragit att avsnittet "Slutreflektion – material och tolkningar" hade varit något mera stringent. Här ger sig författaren in på det mycket besvärliga området att söka psykologisera Oscars liv och gärning. Det är naturligtvis vällovt och intressant, men eftersom det är mycket svårt att i efterhand och på grundval av befintligt källmaterial dra några generella slutsatser, hade det kanske varit att föredra att i ett arbete med vetenskapliga ambitioner avstå från dessa spekulationer.

Göran Rydeberg

En erfaren general

Dare Wilson: *Tempting the Fates: A Memoir of Service in the Second World War, Palestine, Korea, Kenya and Aden.* Pen & Sword Books Limited, Barnsley/Cambridge University Press, Cambridge 2006. 233 s.

Sedermera generalmajoren Dare Wilson, brittiska armén, gavs verkligen ett passande namn av sina föräldrar. Boken är ett självporträtt av en officer som alltid sökt utmaningar och faror utan att för den skull vara en s.k. rambo-tyt. Boken är kanske inte så mycket militärhistoria som militär historia. Den försöker inte att ge nya historiska insikter eller teorier. I stället är den en rak berättelse om en soldats liv genom ett antal krig och konflikter. Bortsett från att den är såväl underhållande som allmänt läsvärd innehåller *Tempting the Fates* mycket av praktiska militära lärdomar.

Wilson föddes 1919 och boken börjar med hans intryck som språkstudent i Tyskland 1938. Hans viktigaste intryck var då hur Hitler hade lyckats påverka och bryta ned den tyska ungdomen.

Vid krigsutbrottet har han just blivit befördrad till *2nd Lieutenant*. Han kommer till Frankrike ungefär samtidigt med den tyska invasionen 1940. Under några intensiva dagar i maj leder han sin pluton från Arras till Dunkirk och räddningen över kanalen. Hans nästa insats är att förbereda kustförsvaret av den lilla orten Padstow. Här hamnar Wilson under en pensionerad viceamiral Gordon Campbell, nu inkallad som kommandörkapten. Campbell hade under första världskriget fört befäl över s.k. *Q-ships* (ubåtsfällor) och bl.a. erhållit Viktoria-korset. Den gamle amiralen gav den unge officeren allt stöd och skildringen av deras mellanhavanden tillhör bokens höjdpunkter. Det bör kanske sägas att Wilson memoarer är präglade av vad som ofta kallas typisk brittisk humor.

När invasionsfaran är någorlunda överstånden kommenderas Wilson till spaningsförband. Hans försök att få skvadronschefskap misslyckas och han får nöja sig med att utbilda. Ett genombrott kommer dock när han under första halvåret 1944 kommenderas till Middle East Staff College i Haifa. Här får han sina första intryck av Mellersta Östern, dit han återkommer flera gånger senare i karriären.

Från Haifa går färden till Italien och tjänst som sambandsofficer vid 8. armén under striderna i Norditalien. I september kommenderas han till Frankrike och blir äntligen skvadronchef. Resten av kriget tillbringas i

spaningstjänst på 2. arméns västflank: Maas–Bremen. Härefter följer ockupationstjänst. Nu får Wilson för första gången uppleva ett samhälle där all organisation har försvunnit och våldets krafter släppts lösa.

Dessa erfarenheter hade han nytta av när han hösten 1945 kommenderas till Palestina och den, framför allt, judiska terrorn. När han lämnar 1948 ser han mycket pessimistiskt på framtiden.

Efter en kortare tjänstgöring i USA kommenderas han till försvarsdepartementet i samband med utbrottet av kriget i Korea. Men tiden i stabstjänst blir kort – 1951 är han med sitt regemente i Korea, nu som kompanichef. Efter ett kort gästspel som del av försvaret av Hong Kong kommenderas Wilson till Kenya och Mau-Mau-upproret. 1960 blir han chef för 22 Special Air Service Regiment. Här blir han intresserad av fallskärmshopp från hög höjd och leder ett detachment från sitt förband när man tar världsrekordet 1962.

Efter att ha varit elev vid Kanadas försvarshögskola kommenderas Wilson till Aden, där han, nu som brigadgeneral, deltar i de sista striderna innan Storbritannien lämnar Aden. Hans sista tjänstgöring är som generalmajor och chef för arméflyget. Typiskt nog lär han sig själv flyga helikopter. Avslutningsvis kommer några ganska korta rader om hans liv som pensionär – universitetsstudier och giftermål.

Som framgår av ovan har general Wilson haft en händelserik karriär. Att följa honom i denna är intressant nog, inte minst med tanke på hur välskriven boken är. Men det som gör att *Tempting the Fates* förtjänar en recension i MHT är framför allt två aspekter. Den ena är de iakttagelser han gör från sina många tjänstgöringar och de situationer han då mött. Här är upplevelsorna under andra världskriget av särskilt stort intresse. Det finns massor av böcker om detta krig men inte så många som skildrar det från en ung officers synvinkel. Vidare ger hans skildring av kommenderingen i Palestina en ökad förståelse för den nu 60-åriga kampen mellan israeler och palestinier.

Den andra aspekten, och den för en militär kanske mest intressanta, är hur han framhåller ledarskap, förbandsanda och disciplin. Det är mycket tack vare dessa egenskaper och, inte minst, de erfarna brittiska underofficerna som han kan hålla ihop sitt förband under de kaotiska dagarna i maj 1940. Den 26 maj skriver han: ”*Discipline and morale were now the forces upon which performance and, in due course, survival would depend.*”

Lojaliteten med sitt eget regemente – *Royal Northumberland Fusiliers* – är också ett återkommande tema i boken. Så beskriver han apropå Korea hur fel det kändes att vara i Whitehall när regementet fick stora förluster.

Dare Wilsons memoarer bör med stor behållning kunna läsas av alla officerare, även sådana som likt undertecknad inte är arméofficerare. Inte minst skulle den göra sig på en obligatorisk läslista för unga officerare (jämför Vikten av militärhistoria på annan plats i detta nummer av MHT). Den kan också rekommenderas alla de politiker som i sin strävan efter ”modernitet och rationalitet” är beredda att offra de traditioner som utgör själva kittet i en försvarsmakt.

Lars Wedin

Slaget om Alger – ur grodperspektiv och på distans

Ted Morgan: *My Battle of Algiers: A Memoir*. First Smithsonian Books, New York 2005. 284 s.

Den 23 augusti 2003 genomfördes en ovanlig filmförevisning i det amerikanska försvarshögkvarteret Pentagon. I syfte att stimulera kreativitet och fritt tänkande visades Gillo Pontecorvos *Slaget om Alger* från 1966.¹ Anledningen påstods vara att man uppmärksammat parallellerna mellan filmens tema – Frankrikes krig i Algeriet – och det pågående kriget i Irak. Parallellerna mellan de två krigen har sedan dess flitigt kommenterats i media och på Internet. Självaste Alistair Horne, författaren till vad som väl får betraktas som ett standardverk i ämnet, *A Savage War of Peace*,² gör sådana jämförelser i förordet till den senaste utgåvan av sin bok. Kriget i Algeriet, och framför allt slaget om Alger, är också temat för den nyligen utkomna självbiografiska *My Battle of Algiers: A Memoir* av Ted Morgan. På omslaget till boken görs mycket riktigt också paralleller med situationen i Irak idag.

Författaren och historikern Ted Morgan, tidigare mest känd för biografier över till exempel Franklin D. Roosevelt och Winston Churchill, föddes som Sanche, greve de Gramont, och medlem av en av Frankrikes äldsta adelsläkter. Fadern var diplomat och familjen bodde under mellankrigstiden i USA, där Ted Morgan också genomförde sina universitetsstudier. Efter examen och en kort period av arbete som journalist, hann ödet, i form av Frankrikes

1. Artikel i *The Washington Post* 2003–09–04: ”The Pentagon’s Lessons From Reel Life ‘Battle of Algiers’ Resonates in Baghdad” av Stephen Hunter, Washington Post Staff Writer.
2. Horne, Alistair: *A Savage War of Peace: Algeria 1954–1962*, (2006), New York: N.Y.R.B.

motsvarighet till Pliktverket, ikapp honom och han återkallades till fransk värnplikstjänstgöring. Eftersom året hunnit bli 1954 innebar detta att krigstjänst i Algeriet väntade efter genomförd grundutbildning.

Vid den här tiden gick kriget fortfarande dåligt för fransmännen. De disponibla förbanden utnyttjades inledningsvis på ett sätt mer lämpat för konventionellt krig i Europa och stödet för FLN³ ökade sakta men säkert. Ted Morgans första kontakt med kriget lät dock vänta på sig eftersom han (och enligt honom själv många likasinnade) gjorde allt för att fördröja en placering vid ett stridande förband. Ett vanligt sätt var att söka sig till korpralsskola, sergeantsskola och till slut till officersutbildning. Efter officersexamen (vilket här snarast motsvarar en svensk reservofficersexamen) skickades Morgan slutligen till ett förband stationerat i Algeriet. Förbandet var ett regemente av typen *Tirailleurs Sénégalais*, alltså ett infanteriregemente ur kolonialarmén rekryterat i Senegal. Efter tjänstgöring först som motor- och transportofficer och därefter som plutonchef (och upplevelser av ett kolonialkrigs mer obehagliga sidor) beviljades han en tids permission. Morgan begav sig därför till Alger. Här grep ödet eller slumpen återigen in genom att han på en middag träffade generalen Jacques Massu, chef för 10. luftlandsättningsdivisionen och nytiträd militär befälhavare i Alger. FLN-ledningen hade beslutat att flytta in kriget i storstäderna, dels därför att fransmännen börjat vinna framgångar på landsbygden, dels därför att man ville vinna internationell publicitet och föra upp kampen på FN:s agenda. För att möta terrorattentaten med bombdåd mot civila européer (och motsvarande ”motdåd” mot civila muslimer) fick den 10. luftlandsättningsdivisionen i uppgift att återställa ordning och säkerhet. Man erhöll i praktiken i stort sett fria händer att använda metoder som idag definitivt klassats som folkrättsvidriga – inklusive tortyr, summariska avrättningar och etablerandet av en stenhård kontrollapparat. Bland annat med hjälp av dessa metoder⁴ lyckades man på ett år riva upp FLN:s nätverk och återställa ordning och säkerhet men också skapa så mycket negativ

-
3. FLN (*Front de Libération Nationale*); nationella befrielsefronten, dvs. namnet på den algeriska motstånds- och befrielseströrelsen.
 4. Men också mycket tack vare samlat befäl, snabbhet, effektiv samordning av underrättelser och sist men inte minst en ständig och heltäckande truppnärvaro. Dessutom bortses ibland från det faktum att en inte obetydlig del av den muslimska befolkningen var lojal mot Frankrike – eller åtminstone inte lojal med FLN. För en mer nyanserad bild se Horne, *Pel-lisier* (nedan) eller den i vissa avseende tendentiösa men ändå problematiserande populärhistoriska *Histoire Militaire de la Guerre d'Algerie* av Henri le Mire ((1982), Paris: Éditions Albin Michel). För svenska läsare finns också en uttömmande sammanfattning i Åselius, Gunnar (2007): *Krigen under kalla kriget*. Stockholm: Medströms Bokförlag.

publicitet att opinionen i Frankrike började ifrågasätta om ändamålet verkligen helgade medlen.

När Massu upptäcker att Morgan arbetat som journalist i USA värvas denne till den enhet i divisionsstaben som är verksam med vad som idag skulle kallats informationsoperationer. Detta innebär för Morgan att han placeras i en grupp som arbetar med en tidning riktad till den muslimska befolkningen och vars syfte är att sprida den franska bilden av händelserna. Från sin befattning i den lilla tidningsredaktionen upplever författaren slaget om Alger på åskådarplats, relativt långt borta från händelsernas centrum. Läsaren erbjuds ett antal miljöskildringar från Alger, serveras stämningar och åsikter, men får egentligen inte uppleva själva slaget – annat än då Morgan återger vad han förefaller ha läst i andra böcker. Efter en kärlekshistoria med en överklasskvinna ur den europeiska minoriteten och en annan med en muslimsk kvinna grips han av säkerhetstjänsten för att ha spionerat för amerikansk räkning! Anledningen till detta är hans lite naiva umgänge med gästande amerikaner. Efter några dagars arrest och (relativt milda) förhör släpps han, fullgör sin militärtjänst och återvänder till USA. I ett senare skede av kriget återvänder han som amerikansk journalist till Algeriet, någonting som dock inte skildras i boken.

Ted Morgans bok är utan tvekan en läsoplevelse. Den är välskriven, lättläst och stundtals spännande som en roman. Läsaren erbjuds många ögonblicksbilder och stämningar från krigets Algeriet. Detta är samtidigt problemet med boken. Ögonblicksbilder och dialoger återges så exakt (trots att mer än 50 år förflutit) att man inte kan låta bli att undra om inte författaren tagit sig friheten att suddat ut gränsen mellan dikt och verklighet. Om man läser boken noggrant märker man dessutom att Morgan haft en så perifer befattning att han antingen enbart återberättar till exempel vad hans chef hört av general Massu eller vad olika historiker skrivit om kriget. Episoder som återfinns hos Alistair Horne och i Jean Pierre Pellissiers *La Bataille d'Algers*⁵ dyker upp hos Morgan också utan att källan anges och utan att eventuella osäkerheter diskuteras. Dessutom framstår bokens bakgrundsbeskrivning av kriget och dess omedelbara orsaker som lite väl endimensionell. Läsaren serveras en klassisk berättelse om ett i stort sett rättfärdigt befrielsekrig, fört av ett enat folk mot en mer eller mindre orättfärdig kolonialmakt. Bland bokens få försiktiga ansatser till nyansering av bilden kan nämnas korrigeringen av historien om gripandet av FLN-medlemmen Ali La Pointe (också

5. Pellissier, Pierre: *La Bataille d'Alger* (2002), Paris: Perrin.

skildrad i Gillo Pontecorvos film). I filmen röjs Ali La Pointe genom att en FLN-medlem under tortyr bryter ihop och lämnar uppgifter som leder till ett gripande. Morgan däremot återberättar, i likhet med Pellisier med flera, en historia enligt vilken Ali La Pointe egentligen anges av sin chef, Yacef Saadi – utan att denne först torterats. När det gäller jämförelser med situationen i dagens Bagdad får läsaren också i stort sett själv svara för analysen. Morgan gör dock en intressant, om än kanske inte helt politiskt korrekt, distinktion mellan användningen av tortyr i Algeriet och tortyr i dagens Irak. Han påstår nämligen att medan förhörsmetoderna i Abu Ghraib-fängelset karaktäriserats lika mycket av brutalitet som av klumpighet och okunnighet (han använder uttrycket ”cirkusatmosfär”) karaktäriserades de franska metoderna av effektivitet, förberedelser, kunskaper om varje enskild fånge och gav därför stora resultat. Problemet var naturligtvis att de också var brutala (och mer så än i Irak) och påverkade andan hos de franska förbanden, hemmaopinionen och de moderata muslimerna på ett mycket negativt sätt. En annan del av boken som förtjänar att lyftas fram är dess beskrivning av det franska Algeriets historia under 1800-talet. Denna är på sitt sätt fylligare och mer nyanserad än skildringen av själva kriget och dess aktörer.

Bokens första hälft, det vill säga skildringen av Morgans militära utbildning och tid som officer vid ett kolonial-regemente, är intressantare och ger ett mer äkta intryck än skildringen från Alger. Visserligen inger de exakt återgivna dialogerna även här en misstanke om konstnärlig frihet, men skildringen verkar i avsevärt högre grad bygga på författarens egna upplevelser. Scenerna växlar mellan det absurda (som uppgiften för kompaniets transportofficer att leda den enligt gällande regelverk rutinmässiga bordelltransporten) och det obehagligt närgångna. Ett exempel på det senare är skildringen av hur Morgan själv, trots att han innerst inne sympatiserar med den algeriska frigörelseprocessen, av misstag dödar en fånge under ett förhör. Det finns också intressanta tids- och miljöskildringar som, i den mån de är sanna, ger en inblick i stämningarna i den franska krigsmakten. Vid officersutnämningen får de nyutnämnda fänrikarna ropa upp sina önskemål om framtida placering. Då huvuddelen varken söker Algeriet eller något av elitförbanden utbrister en av lärarna, en fallskärmsjägeröverste med det förpliktande namnet Murat, att detta visar hur illa ställt det är med Frankrike. ”Ni är alla idioter...Frankrike är fullständigt korrupt ... vi behöver inte ens ta makten utan bara plocka upp den.”

Sammantaget är boken spännande, lättläst och välskriven. Den ger också ett antal sannolikt trovärdiga tidsskildringar. Som memoarbok får den dock

sägas vara tämligen lättviktig – dels för att författaren själv knappast upplevt särskilt mycket av det boken sägs skildra, dels därför att den ger intryck av att delvis vara en till memoarbok förklädd roman. Själva bakgrundsskildringen av kriget är en förenklad standardbeskrivning, sannolikt färgad av Ted Morgans tydligt amerikanska perspektiv. För den svenske läsare som vill fräscha upp sina kunskaper om slaget om Alger finns bättre alternativ än *My Battle of Algiers: A Memoir*.

Urban Schöön

I spåren av en utebliven förintelse

Peter Handberg: *Undergångens skuggor. Missiler och Möten*. Natur och kultur, Stockholm 2007.

Ortsnamn som Valga i Estland, Lilaste i Lettland och Taurage i Litauen säger oss inte särskilt mycket idag. Det rör sig i regel om små orter på den baltiska landsbygden. Deras betydelse fram till för omkring 20 år sedan hade emellertid gjort dem till stående begrepp, om deras mörka hemligheter varit kända för en bredare allmänhet. Det var bland annat från dessa orter som Undergången i modern tappning var tänkt att utgå.

I Baltikum var från 1950-talets sista år fram till nedrustningsavtalen under 1980-talets slut en stor mängd kärnvapen lagrade, främst rörde det sig om medeldistansmissiler med räckvidder långt in över Västeuropa. Varje sådan robot bar vanligen en eller flera laddningar som fick bomberna över Hiroshima och Nagasaki att framstå som nyårsfyrverkerier i jämförelse. Den samlade sprängkraft som låg lagrad i Baltikum under 1960-, 70- och 80-talen hade räckt för att förinta hela mänskligheten. Ändå var detta endast en liten del av det sovjetiska krigsmaskineriets kärnvapenarsenaler.

Det är resterna av denna kärnvapenapparat och några av de människor som arbetade här som är föremål för Peter Handbergs *Undergångens skuggor. Missiler och möten*. Handberg tar utgångspunkt i den atomvapenskräck han själv upplevde under sin barndom i Bromma på 1960-talet, när han presenterar resultatet av sina studier av den forna Sovjetunionens vapenarsenal i Baltikum. Under en period av 15 år har han med GPS-navigeringsutrustning gjort

ett flertal resor till de självständiga baltiska staterna och där besökt nedlagda kärnvapenbaser och genomfört interjuver med människor som antingen själva varit stationerade vid de dödsbringande installationerna, varit med om att montera ned dem eller helt enkelt framlevt sina liv i kärnvapens skugga.

Handbergs framställning är en blandning av reseskildring, barndomsminnen och kärnvapenhistorik. Texten speglar inte enbart det kalla kriget, utan även den transformation som de baltiska staterna genomgick efter det att de återfick sin självständighet. På så sätt får texten också ett flertal dimensioner.

Ett genomgående drag hos den militära personal Handberg interjuvat är att alla nog skulle ha tryckt på knappen om ordern gavs. Utrymmet för att ifrågasätta en given order och tiden för att kontrollera att det inte rörde sig om ett falskt alarm var mycket liten. Givet det faktum att det faktiskt förekommit ett flertal incidenter, där kärnvapenberedskapen kraftigt höjdes och larmen på grund av olika tekniska missöden ljöd, är det snarast förvånande att inga allvarigare incidenter inträffade. När väl larmet gått och de första missilerna skickats iväg, skulle undergångens maskineri löpa som ett urverk. Skillnaden mellan de militärer och politiker som stack Europa i brand 1914, var på denna punkt inte särskilt stor i jämförelse med dem som var i stånd att grilla jordskorpan 50–60 år senare. Det kalla krigets militärer var liksom sina föregångare under 1910-talet fastlåsta i noggrant fastställda tidsplaner som till sin karaktär var irreversibla. I detta avseende finns alltså betydande likheter.

I detta sammanhang hade det möjligen varit på sin plats om Handberg diskuterat det moderna projektets drag lite närmare. Parallella exempel – som också sattes i verket – saknas inte under 1900-talet. I allt väsentligt förefaller nämligen kärnvapenkapplöpningens byråkratier i olika avseenden följa de böjningsmönster som exempelvis styrde generalerna i deras planering under första världskriget, luftkriget mot Tyskland under andra världskriget och Förintelsen. Med ett sådant perspektiv hade *Undergångens skuggor. Missiler och möten* kunnat bli något mer än en initierad framställning av det planerade kärnvapenkrigets kusliga logik. Därmed hade också kontinuiteten i det moderna projektet i 1900-talstappning kunnat belysas, och en pusselbit – inte bara till kärnvapenkapplöpningens mekanismer utan till hela det byråkratiserade industrisamhällets funktionssätt – varit möjlig att erhålla.

Handbergs verk är dock inte en vetenskaplig framställning i snäv bemärkelse utan har snarast ambitionen av att vara ett reportage. Detta är enligt min mening också ett lyckat stilistiskt grepp. Valet att varva faktauppgifter

med fotografier, interjuver och intryck gör framställningen lättillgänglig och skänker flera dimensioner åt ämnet. I Handbergs framställning finns också försök att fånga de kulturella dimensionerna av kärnvapenhotet, bland annat genom en analys av de väggmålningar som i vittrat tillstånd alltjämt kan beskådas i några av de övergivna komplexen samt en beskrivning av stämningsläget i det delade Berlin under 1980-talets kyligare politiska klimat.

Som svensk läsare sätter man ibland kaffet i vrångstrupen, när man tar del av de vittnesmål som Handberg återger. I en intervju med en för detta sovjetisk officer framkommer nämligen att det från östblockets sida inte fanns några betänkligheter mot att i ett tidigt stadium sätta in kärnvapen mot Sverige. Redan vid de inledande skedena i händelse av ett mer konventionellt krigsfall, skulle taktiska kärnvapen ha satts in mot svenska mål och den intervjuade gjorde snarare bedömningen att Skandinavien skulle ha drabbats hårdare än andra landområden.

Utöver redogörelser över det kalla krigets tillstånd, skildrar Handberg också hur nedmonteringen av kärnvapenbaserna gick till. Den sovjetiska krigsmakten hade förvisso väl utarbetade planer för hur kärnvapen skulle produceras och användas, medan rutiner för vapnets skrotande lyste med sin frånvaro. Miljökonsekvenserna blev därför omfattande. Spåren av bristfälligt omhändertaget raketbränsle – som i vissa fall dumpades i skogarna – finns kvar. Dödligheten bland de skrothandlare, tjuvar och andra som på olika sätt hanterade resterna av arsenalerna var och är fortfarande mycket hög. Inte ens när vapnen skrotats, har de berövats all sin förödande potential.

Om jag på någon punkt ändå skall vara lite kritiskt till Handbergs stil, är det möjligen att jag tycker att han väl ofta ältar sin barndoms kärnvapenångest. Detta blir enligt min mening särskilt framträdande i slutet av framställningen. Texten hade tjänat på om han dragit ner något på sådana partier. På det hela taget förtar detta dock inte intrycket av en spännande skildring i övrigt.

Varför skall man då läsa Handberg? För det första är det en god skildring av vår moderna historia – och då särskilt det moderna projektets skruvade baksida. Det efterkrigstida Europa kännetecknas allmänt av framstegsoptimism och bitvis ordentlig ekonomisk tillväxt, men fruktade samtidigt också för sin existens. Handberg har bidragit till att detta mentala landskaps paradoxer inte förblir oförglömda. För det andra borde Handbergs text stimulera till vidare historisk forskning. Kärnvapenkapplöpningen är en mycket god ingång till förståelsen av det moderna projektet. Utöver detta har även ett

stycke samtidshistoria presenterats, nämligen i betraktelserna av de självständiga baltiska staternas villkor. Av denna anledning kan jag varmt rekommendera Handbergs bok för läsning.

Fredrik Thisner

Robert Dalsjö: *Life-Line Lost: The Rise and Fall of 'Neutral' Sweden's Secret Reserve Option of Wartime Help from the West.* Santérus Academic Press, Stockholm 2006.

En av de viktigaste avhandlingarna som publicerats den senaste tiden rörande Sveriges säkerhetspolitik under det kalla kriget är Robert Dalsjös, *Life-Line Lost: The Rise and Fall of 'Neutral' Sweden's Secret Reserve Option of Wartime Help from the West* (Stockholm: Santérus Academic Press, 2006). Denna avhandling, som i en tidig upplaga lades fram vid King's College London i december 2005 och som mottagits positivt i bl.a. svensk press, är frukten av ett årtionde långt arbete och personligt engagemang från författarens sida rörande dessa frågor.¹ FOI-analitikern Dalsjö följer tydligt i spåret på det arbete som utfördes av Neutralitetspolitikkommissionen (NPK), nämligen att i ljuset av den svenska neutralitetspolitiken, uttryckt som "alliansfrihet i fred syftande till neutralitet i krig", diskutera frågan om svenska förberedelser i fred för mottagande av militärt bistånd från västmakterna i händelse av krig. Detta görs dock med en högre grad av systematik och tydligare struktur än nämnda statliga utredning. Det sker även med bättre tillgång till såväl litteratur som nytt källmaterial, vilket forskningen under de senaste tio åren skänkt oss, och genom en beskrivning som täcker en längre tidsperiod – 40 år istället för 20 år.

Dalsjö beskriver inledningsvis de begränsade militära förberedelser med väst som hävdats, och i många fall påvisats, i tidigare forskning, t.ex. förlängda landningsbanor för att kunna ta emot Natoflyg, tekniska förberedelser för att möjliggöra överflygningar från Natoflyg, förberedande av reservhögkvarter i väst i händelse av ockupation, förberedelser för att skicka i väg inköps- och sambandsgrupper till väst i händelse av en sovjetisk invasion, samt installationer av sambandskanaler mellan försvarsstaben i Stockholm och olika

1. Se bl.a. recension författad av Mikael Holmström, "Palmes dubbelspel förblir en gåta", *Svenska Dagbladet*, 2007-07-29.

militärhögkvarter i väst. Han hänvisar även till information som framkommit om framtagandet av gemensamma (huvudsakligen bilaterala) planer mellan Sverige och de nordiska grannarna, Norge och Danmark, bl.a. för koordinering av flygövervakning, flygsäkerhet, signalspaning, koder, utbyte av under-rättelser samt informella kontakter mellan höga militärer i respektive land.²

Enligt Dalsjö upprättades västsamarbetet i slutet av 1940-talet och i början av 1950-talet, men det stagnerade från mitten av 1960-talet för att senare tyna bort helt i mitten av 1980-talet. Varför tilläts denna reserv-option i svensk säkerhetspolitisk doktrin att försvinna, frågar han sig. Här presenterar författaren fyra alternativa förklaringar till varför så skedde. För det första, att den svenska regeringen medvetet valde att begränsa och/eller avbryta förberedelserna; för det andra, att västmakterna beslöt sig för att avbryta planerna på att bistå Sverige i händelse av krig och/eller avbröt sina hemliga kontakter och förberedelser med Sverige; för det tredje, att politiska och militära förändringar internationellt gjorde förberedelser för mottagande av militärt bistånd från västmakterna mindre nödvändiga och angelägna; och för det fjärde slutligen, att förändringar i den svenska deklaratoriska doktrinen rörande neutralitetspolitiken och Sveriges roll i världen resulterade i att upprätthållandet av sådana förberedelser med västmakterna blev alltmer känsliga, svårhanterliga och politiskt farliga.³

Dalsjö diskuterar sedan var och en av dessa förklaringar och kommer fram till att den fjärde och sista är den enda rimliga. Mer specifikt uttryckt hävdar han att en striktare och mer renlärig deklaratorisk doktrin, samt upphöjandet av neutraliteten som överideologi och som socialdemokratiskt vapen mot den borgerliga oppositionen, var de anledningar som resulterade i en sakta död för reservoptionen med västmakterna. Regeringens retorik i denna fråga bidrog t.o.m. till att omskapa verkligheten, menar Dalsjö.⁴

Hans därpå följande undersökning syftar till att granska värdet av denna förklaring, och metoden är att systematiskt jämföra utvecklingen av den officiella och deklaratoriska svenska neutralitetsdoktrinen med de hemliga förberedelser som, enligt Dalsjö, gjordes med västmakterna på olika områden under perioden. Utvecklingen rörande dessa förberedelser delas in i tre faser: ”den formativa och evolutionära perioden”, 1949–1966; ”åren av stagnation”, 1967–1978; och ”optionens nedgång och fall”, 1979–1989. Hans genomgång av den officiella doktrinen är både heltäckande och skickligt

2. Dalsjö, *Life-Line Lost*, s. xi.

3. Dalsjö, *Life-Line Lost*, s. 24 och 26–28.

4. Dalsjö, *Life-Line Lost*, s. xi–xii.

utförd medan hans beskrivningar av de hemliga förberedelserna innehåller vissa problematiska inslag.

Vilka är då de viktigaste styrkorna respektive svagheter i denna avhandling? Vad gäller svagheter rör dessa först och främst frågetecken kring valet av förklaringsalternativ, tillgången och hanteringen av källor samt argumenten beträffande arbetets originalitet. Beträffande författarens val av förklaring finns t.ex. mycket som talar för att alternativ tre skulle kunna vara en rimligare tolkning av varför reservoptionen om bistånd från väst tynade bort.⁵ Militäroperativa förändringar i Europa under 1960-talet, införandet av den s.k. marginaldoktrinen⁶ och framväxten av den aktiva utrikespolitiken på svensk sida, de sistnämnda från ca 1965 och framåt, gjorde sannolikt att förberedelserna för bistånd från väst blev alltmer irrelevanta för den svenska säkerhetspolitiken. Först därigenom blev den extra politiskt känsliga. Här finns fog att misstänka att författaren har förväxlat orsak och verkan.

Dalsjö har även vissa problem med balansen i källmaterial, både över tid och i avhandlingens olika delar. Medan de officiella och öppna delarna av den svenska doktrinen är relativt lätt åtkomliga i öppna handlingar och publikationer, såsom statliga utredningar, riksdagstryck och olika anföranden publicerade i den av Utrikesdepartementet utgivna *Utrikesfrågor*, är de inofficiella och hemliga delarna av den svenska doktrinen rörande eventuella militära förberedelser med västmakterna betydligt svårare att skaffa sig säker information om. I det senare fallet är Dalsjö, särskilt rörande perioden från 1970 och framåt, i stor utsträckning hänvisad till egna intervjuer med tidigare makthavare och till disparata dokumentsamlingar som ofta genomgått mer eller mindre omfattande gallring. Han tvingas även för den senare perioden att förlita sig på en statlig utredning (läs: Ekéus utredning) som han i andra delar av sin avhandling är starkt kritisk till och ifrågasätter värdet av.⁷

Problemet med den typ av intervjuer som Dalsjö genomfört för att kunna beskriva de hemliga delarna av den svenska doktrinen om hjälp utifrån under den senare delen av kalla kriget, är att de ofta säger lika mycket om intervjuobjektets intentioner och preferenser som om intervjuobjektets

5. Sådan kritik framförs även i Wilhelm Agrell, "En livlina som gick förlorad?", *Kungl Krigsvetenskapsakademiens Handlingar och Tidskrift*, 2007:2, s. 129.

6. Tanken med denna doktrin var enkelt uttryckt att det i händelse av en militär kraftmätning mellan maktblocken i central Europa var rimligt att anta att den tänkta motståndaren i öst inte kunde avvara mer än marginella styrkor i ett angrepp på Sverige, eftersom angräparns huvudstyrkor var bundna på annat håll.

7. Dalsjö, *Life-Line Lost*, s. 37–39.

ihågkomna erfarenheter. Denna typ av informella och kvalitativa intervjuer kan tyckas nödvändiga för en studie som denna, men svårigheterna bör även påtalas och detta bör komma fram bättre i framställningen än vad som nu är fallet. Dalsjös källkritiska resonemang rörande intervjuer verkar primärt handla om intervjuobjektets sannolika subjektivitet och dåliga minne, men problemet är minst lika stort hos intervjusubjektet, dvs. författaren själv.⁸ Så är särskilt fallet om forskaren känner många av de personer som intervjuas och om han eller hon har starka och väl kända åsikter rörande dessa frågor. Som man frågar får man svar, lyder ett gammalt talesätt, och detta är ett relevant problem med denna typ av källor.

Inte heller den ofta svepande kritiken mot Rolf Ekéus säkerhetspolitiska utredning är helt övertygande.⁹ Dalsjös argument i detta fall är att Ekéus rapport, i de fall när dennes källor om operativa förberedelser har gått att kontrollera (eftersom utredningens arkiv fortfarande är belagt med sekretess) ofta ger ”en missvisande bild av verkligheten och bortser från viktiga fakta”.¹⁰ Denna kritik är intressant eftersom Dalsjö riktar samma typer av anklagelser mot NPK i den löpande texten, medan han i inledningen ger kommissionen beröm och konstaterar att stor konsensus råder bland forskare att NPK:s betänkande var ”ett ärligt försök och att de fakta som presenterades i allmänhet visat sig vara korrekta”.¹¹ Särskilt problematisk blir denna svepande kritik mot Ekéus utredning när författaren samtidigt använder den som en av sina viktigaste sekundärkällor.

Dalsjös anspråk på originalitet kan, som även nämnts i Wilhelm Agrells utvärdering, inte primärt sägas ligga i framtagandet av nytt källmaterial eller nya uppgifter rörande västsamarbetet, då mycket av framställningen bygger på utsagor från statliga utredningar, tidigare forskning och undersökande journalistik.¹² Så är även fallet med den av Dalsjö framhållna förklaringen att förberedelserna för mottagande av militärt bistånd från väst avvecklades på

8. Dalsjö, *Life-Line Lost*, s. 37.

9. Ekéus rapport får även beröm av Dalsjö för viktiga bidrag till forskningen rörande den amerikanska politiken gentemot Sverige, det svensk-amerikanska samarbetet med militärteknologi, och för upptäckanden av svagheter i den svenska försvarsmaktens utrustning. Dalsjö, *Life-Line Lost*, s. 37–39.

10. Dalsjö, *Life-Line Lost*, s. 39. Författarens egen översättning från engelskan.

11. Dalsjö, *Life-Line Lost*, s. 38. Författarens egen översättning från engelskan. Exempel på kritik mot NPK och anklagelse om felaktigheter finns att tillgå på s. 69, 76–77, 168, 179. Vid ett tillfälle intar t.o.m. Dalsjö samma position som Ekéus i dennes kritik mot NPK. *Ibid.*, s. 77.

12. Agrell, ”En livlina som gick förlorad?”, s. 127.

grund av sin politiska känslighet, då sådana hypoteser har legat implicit i de flesta tidigare revisionistiska analyser av denna fråga.

Istället kan Dalsjös främsta bidrag till forskningen och anspråk på originalitet sägas vara att han genom en egenhändigt utvecklad och sinnrik vetenskaplig metod har skapat en välstrukturerad och djuplodande syntes av ett lika omfattande som disparat forskningsområde, ett ämne som många anser vara en synnerligen viktig del av svensk samtidshistoria. Till detta bör även läggas ett imponerande arbete med intervjuer av viktiga makthavare samt källforskning i några tidigare ej använda personliga arkiv (bl.a. Norlinarkivet). Det senare källmaterialet får dock ingen större plats i framställningen, vilket torde betyda att nyttan av informationen var begränsad. I övrigt kan konstateras att Dalsjös engelska sakprosa är föredömlig och att hans kontinuerliga dialog med tidigare forskning i ämnet ger den intresserade läsaren stor behållning. Sammantaget överväger styrkorna med denna avhandling klart de svagheter som trots allt finns.

Jerker Widén

Författare

KAJ BJÖRK (f. 1918), Stockholm. Redaktör, riksdagsman och ambassadör. Har utgivit böcker om internationell politik och biografier, senast *En utskälld man: Allan Vougt och hans tid* (2007).

HERVÉ COUTAU-BÉGARIE (f. 1956), Paris. Professor och forskningschef i strategi vid Collège Interarmée de Défense, Paris. Ordförande i Franska militärhistoriska kommissionen. Ledamot av Kungl Örlogsmannasällskapet.

LARS ERICSON WOLKE (f. 1957), Stockholm. T.f. professor i krigsvetenskap vid Försvarshögskolan och docent i militärhistoria via Åbo akademi. Sedan 2001 ordförande i Svenska militärhistoriska kommissionen samt sedan 2005 ledamot av den Internationella militärhistoriska kommissionens styrelse. Han har gett ut ett 20-tal böcker, varav senast *Krigets idéer. Svenska tankar om krigföring 1320–1920* (2007) och *Lessons learned? Svenska operativa och taktiska erfarenheter från Kongokrisen 1960–1964* (2007).

ESBJÖRN LARSSON (f. 1968), Uppsala. Fil. dr och koordinator vid den Nationella forskarskolan i utbildningshistoria. Larsson disputerade 2005 på avhandlingen *Från adlig uppfostran till borgerlig utbildning. Kungl. Krigsakademien mellan åren 1792 och 1866*. Han har tidigare medverkat i bland annat Hans Normans *Skärgårdsflottan* med ett bidrag rörande skärgårdsflottans officerare 1809.

ASHOK NATH (f. 1953), Trångsund. Doktorand vid Stockholms universitet, tidigare militärhistoriker vid United Service Institution of India. Han är utbildad vid St Stephen's College, Delhi och Stockholms universitet, har varit gästföreläsare vid Military Historical Society och undervisat vid Södertörns högskola.

Militärhistorisk tidskrift

utges av

Militärhistoriska avdelningen
MVI/Försvarshögskolan
Box 27805
115 93 Stockholm

Redaktion

Göran Rydeberg, goran.rydeberg@fhs.se
Fredrik Thisner, fredrik.thisner@fhs.se
Gunnar Åselius, gunnar.aselius@fhs.se

Vetenskapligt råd

Fil. dr. Ann Hörsell, Riksantikvarieämbetet, ann.horsell@raa.se
Fil. dr. Åsa Karlsson, Svenskt Biografiskt Lexikon, asa.karlsson@sblexikon.se
Docent Maria Sjöberg, Göteborgs universitet, maria.sjoberg@history.gu.se
Krigsarkivarie Ulf Söderberg, Krigsarkivet, ulf.soderberg@krigsarkivet.ra.se
Professor Nils Erik Villstrand, Åbo akademi, nvillstr@abo.fi

Beställa tidskriften

Militärhistorisk tidskrift utkommer i december varje år. Tidskriften, även äldre årgångar, beställs genom Försvarshögskolans internetbokhandel, som nås via Försvarshögskolans hemsida www.fhs.se under ”publikationer”, eller under redaktionens ordinarie postadress

Militärhistoriska avdelningen
MVI/Försvarshögskolan
Box 27805
115 93 Stockholm
www.fhs.se/militarhistorisk-tidskrift

Anvisningar till författare

Tidskriften publicerar nyskrivna uppsatser i militärhistoriska ämnen samt kortare recensioner av aktuell litteratur. Insända bidrag bör omfatta mellan 30.000 och 90.000 tecken medan recensioner skall vara i intervallet 5.000 till 10.000 tecken. Närmare anvisningar om referenssystem med mera finns på tidskriftens hemsida

www.fhs.se/mht-skrivregler

Redaktionen förbehåller sig rätten till ytterligare redigering. Författare av publicerade uppsatser erhåller 10 exemplar (recensenter 1) av aktuellt nummer. För ej beställt material ansvaras ej.